

Harcsa István:

I. A települések fejlettségét, fejlődési irányait mérő mutatószámok¹.

II. A települési-térsgéi sajátosságok szerepe a család/háztartás szerkezet alakításában.

Tartalom

I. A települések fejlettségét, fejlődési irányait mérő mutatószámok.

1. Bevezető

2. Elméleti, módszertani megfontolások

2.1. Különböző megközelítések és azok tanulságai

2.1.1. A közigazgatási szempontok mentén kialakított eljárások

2.1.2. Néhány további megközelítés

2.1.2.1. A területi egyenlőtlenségek tartalma és mérése

2.1.2.2. A fejlettség statikus, versus dinamikus megközelítése

2.1.2.3. A jól-lét területi eloszlása

2.1.2.4. Differenciálódási folyamatok az egyes nagyvárosok és vonzáskörzeteik fejlődésében

2.1.2.5. Urbanizáció és térbeli társadalomszerkezet változása

2.2. A település fejlettség értelmezése

2.3. A fejlettségi alapmodul kialakításánál figyelembe vett komponensek és mutatók

2.4. A fejlettségi komponenseken belüli indikátorok egymást kiegészítő szerepe

2.5. A települési fejlettség különböző szinteken való értelmezése és mérése

3. Strukturális folyamatok és a fejlettség jellemzői a települések népesség nagysága szerint

3.1. A főbb strukturális folyamatok alakulása az elemi indikátorok tükrében

3.1.1. Társadalmi egyenlőtlenségek alakulása a települési lejtő tükrében

3.1.2. A települések népességszámának változása 1990-2011 között

3.1.3. A népesség kategóriák közötti mozgások jellemzői

3.1.4. Fordulat a települések népességfejlődésében?

3.1.5. Polarizálódási folyamat az egyes népesség kategóriákon belül

3.1.6. Vándorlási folyamatok

3.1.7. Korösszetétel - Eltartottsági ráták alakulása

3.1.8. A tudástőke alakulása

3.1.9. Munkaerőpiaci jellemzők

3.2. A fejlettség jellemzői népességnagyság szerint

3.2.1. Komponens és főkomponens mutatók

3.2.2. Demográfiai komponens

3.2.3. Tudástőke

3.2.4. Munkaerőpiaci komponens

3.2.5. Gazdasági komponens

¹ A kutatás keretében Faluvégi Albert készítette a szakirodalmi áttekintést, amely a tanulmány mellékletében szerepel, továbbá tanácsaival segítette a módszertan kialakítását, amelyért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

3.2.6. A főkomponens mutató

4. Strukturális folyamatok és a fejlettség jellemzői régiók szerint

4.1. A főbb strukturális folyamatok alakulása az elemi indikátorok tükrében

4.1.2. Településszerkezet régión belül

4.1.2. Demográfiai komponens

4.1.3. Tudástőke

4.1.4. Munkaerőpiaci komponens

4.2. A fejlettség jellemzői régiók szerint

4.2.1. Komponens szintű mutatók

4.2.2. A főkomponens mutató

5. A fejlettség alakulása országos szinten

5.1 Demográfiai komponens

5.2. Tudástőke

5.3. Munkaerőpiaci komponens

5.4. Gazdasági komponens

5.5. A főkomponens mutató

II. A települési-térségi sajátosságok szerepe a család/háztartás szerkezet alakításában.

Mellékletek

Faluvégi Albert: Település-fejlettség mérése különböző módszerekkel. Hazai és nemzetközi szakirodalom.

Táblázatok

1. Bevezető

Már hosszabb ideje foglalkoztatja a település-és térségfejlesztésért felelős szakembereket, valamint a terület iránt érdeklődő kutatókat az a kérdés, hogy miként lehet mérni a települések és térségek fejlettségét, továbbá, hogy a kapott eredményeket miként lehet hasznosítani a területi közigazgatásban. Erre vonatkozóan számos különböző jellegű kísérlet indult el, amelyek nyomán gazdag tapasztalat halmozódott fel az utóbbi 4-5 évtizedben. E tanulmánynak nem célja az eddigi mérési módszerek összegző értékelése.

Úgy véljük, hogy a sokféle vizsgálati cél együttes alkalmazása és együttélése feltétlenül szükséges a fejlettség tartalmának komplexebb megismeréséhez, mert ezek nélkül egysikúvá válna a fejlettséggel kapcsolatos ismeretünk, amelynek hátrányait nem kell különösebben bizonygatni.

Jelen munka arra tesz kísérletet, hogy módszertani megoldásokat találjon a különböző célú település fejlettségi vizsgálatok közötti átjárhatósághoz. Ha sikerül ilyen megoldások kialakítása, azokat természetesen csak a jövőben elinduló fejlettségi vizsgálatokban lehet majd hasznosítani.

A módszertani átjárhatóság biztosításához mindekelőtt egy olyan közös fogalmi alapra van szükség, amelyre többé-kevésbé támaszkodhatnak a különböző céllal megfogalmazott fejlettségi vizsgálatok. *Jelen vizsgálat a közös fogalmi alapon nyugvó lehetséges megoldás bemutatására törekszik, emellett egy sajátos vizsgálati cél, nevezetesen a család/háztartás szerkezet település fejlettség szerinti vizsgálatában kívánja a kialakított eljárást alkalmazni.* Egy későbbi munkafázisban pedig a családok életmódját, ezen belül is a családi kohéziót, mint a társadalmi/családi tőke egyik legfontosabb elemének az alakulását kívánjuk bemutatni. Ez a gondolati szál már átvezet a térségi és településtípus szerinti jól-léti vizsgálatok területére.

A települések fejlettségét mérő eljárásokat többféle módon lehet jellemezni, ezek közül is az egyik legfontosabb, amikor a fejlettség értelmezésében levő eltérések alapján csoportosítjuk a módszereket. Az eljárások egy részének közös jellemzője, hogy a fejlettséget univerzális nézőpontból közelíti meg. Ennek az a lényege, hogy - a vizsgálati céltől függetlenül - a fejlettséget olyan állapotként értelmezik, amelynek mérésére univerzálisan alkalmazható eljárásokat lehet kialakítani.

E megközelítés szemlélete bizonyos fokig lineáris, hiszen azon a feltételezésen alapul, hogy a fejlettségi rangsor kellően megalapozható azzal, ha összesítjük a fejlettség mérésére kiválasztott mutatók alapján kapott pontszámokat, és ily módon egy komplex fejlettségi mutatót kapunk. Ennek megfelelően annál fejlettebb egy település, minél több fejlettségi pontszámmal rendelkezik. Ebből az is következik, hogy a minőségi különbségek is mennyiségi különbségek formájában kerülnek értelmezésre, hiszen az alkalmazott eljárás nem tud kellően differenciálni a minőségi különbségekből fakadó "másságok", illetve egy adott komponens mentén kimutatható fejlettségbeli különbségek között. Itt kell megjegyeznünk, hogy *a kutatás jelenlegi szakaszában még nem foglalkozunk a minőségi különbségekből fakadó "másságok" bemutatásával, erre csak a következő munkafázisban kerül sor, amikor a társadalmi/családi tőke térségi és településtípus szerinti eloszlását vizsgáljuk.*

A jól-lét térségi társadalmi eloszlásának a vizsgálatát nagyon fontosnak véljük, és *a kutatás további fázisában a társadalmi tőke, azon belül is a szolidaritás és kohézió formájában megjelenő családi tőke térségi eloszlását kívánjuk bemutatni, amelyet a jól-lét, ezen belül is a "komfortosabb élet" egyik*

meghatározó dimenziójának tekintünk. Az e téren végzett eddigi vizsgálatok² arra utaltak, hogy a mikro szintű kohézió és szolidaritás terén jelentős változások következtek be az utóbbi negyedszázadban. Ezek - többek között - arra utaltak, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésében igen komoly szerepet játszanak az életmód-életminőség finomszerkezetében megfigyelhető változások. Mindez elsősorban azért tekinthető fontosnak, mert a "fenntartható életnek", és ezzel összefüggésben az adott térség-település népességmegtartó képességének az újratermelődésében a mikro szintű szolidaritásnak kiemelt szerepe lehet.

A komplexitás biztosítása érdekében erős kényszer adódik arra, hogy minél több fejlettségre utaló mutatót vonjanak be a komplex mutatóba. Továbbá a módszer bizonyos fokig azt sugallja, hogy a fejlettség konzisztens jelenség, azaz úgy tűnhet, hogy a figyelembe vett mutatók/komponensek mindegyikében többé-kevésbé hasonló különbségek vannak a rangsorban elhelyezkedő települések között. Következésképpen fel sem merül, hogy bizonyos komponensek vagy kioltják egymás hatását, vagy egymás hatását felerősítve a valóságosnál jóval nagyobb különbségeket generálnak. Következésképpen ezen mutatók "egyesítése" révén egy olyan átlagot kapunk, amely feltehetően egyetlen településre sem jellemző. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a statisztikai átlagok ebben a formájukban ne tartalmazzanak releváns információkat, csak arról van szó, hogy pontosan definiálni kell vizsgálati cél szempontjából felmerülő használhatósági korlátokat. (Továbbá azt is, hogy mire nem használható az adott mutató.)

Mindezek kapcsán azt is érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi időszak módszertani törekvései azt jelzik, hogy kevesebb számú mutatóval is közel hasonló pontossággal lehet lehatárolni a hátrányos helyzetű településeket, mint a nagyszámú mutató alkalmazásával.

Az általunk alkalmazott eljárás is komplex jelenséggént kezeli a fejlettséget, azonban - az univerzális mérési módszerek tiszteletben tartása mellett, - a hangsúlyt a célhoz kötöttségre helyezi. Ennek megfelelően a fejlettségnek a relatív értelmezése kerül előtérbe, amelynek lényege leegyszerűsítve oly módon fogalmazható, hogy az "élhetőség érzése", valamint a fenntarthatóság többféle minőségi állapotban is megjelenhet. Az élhetőség érzését alapvetően az érték szempontok vezérlik, következésképpen *az első kérdés, hogy milyen értékek szempontjából, milyen minőségi keretek között értelmezzük és mérjük a fejlettséget?*

E minőségi, tehát a jól-lét szemléletében fogant kérdés háttérének a megvilágításához jó példa lehet egy nagyváros és a vonzás körzetében levő kis település élhetőségének az egybevetése. Az adott nagyváros lakóinak jelentős része - társadalmi helyzetét is alapul véve - jól érzi/érezheti magát városában akkor is, ha az már túl zsúfolt, vagy ha érték preferenciái alapján nem talál jobbat, és ez utóbbi esetben "második legjobb" lehetőségként éli életét az adott településen. Ezzel párhuzamosan, - ugyancsak érték preferenciái alapján - sokan vannak olyanok, akik inkább valamelyik közeleli, számukra élhetőbb kis településre költöznek, vagy ha nem tehetik meg, akkor odavágnak. Ugyanakkor a vonzáskörzet kis településein élők körében is lehetnek olyanok, akik viszont a nagyvárosi létet preferálják, vagy preferálnák, ha megtehetnék.

Az említett érték preferenciák mögött meghúzódó objektív települési adottságokat tehát többféle nézőpontból lehet megközelíteni. Kutatásunk egyik alapvető célja az volt, hogy a fejlettségre

² Harcsa István: Családi kohézió - Szülők és gyerekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermekes családokban élők időfelhasználása. KSH. Műhelytanulmányok 5. 2014.

Harcsa István: A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban - a kohézió színe és fonákja. Szociológiai Szemle. 2014.

vonatkozóan - a statisztikai mérhetőség korlátaín belül - megpróbáljon egy olyan operacionalizált keretet kialakítani, amely lehetőséget ad a különböző érték szempontokon nyugvó megközelítések alkalmazására.

Az általunk alkalmazott megközelítés egyik fő jellemzője az, hogy a fejlettséget modul rendszerben kívánja bemutatni, és az alkalmazott fejlettségi indikátorok száma és típusa az aktuális vizsgálat céljától függ. A másik fő jellemzője pedig az, hogy a fejlettséget dinamikus megközelítésben próbálja értelmezni, ami ugyan nem zárja ki a statikus (egy időpontra) vonatkozó mérést, de emellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy az adott település - a fejlődési pályáivét tekintve - "honnan jön és merre tart".

Eredetileg csupán az országos szintű adatok alapján terveztük a települések fejlettségével kapcsolatos módszertani munkákat elvégzését, azonban az első eredmények értelmezése kapcsán kiderült, hogy az országos szintű mutatók jelentős mértékben elfedik a különböző irányú strukturális folyamatok hatását. E folyamatok ugyanis egyszer egymást erősítő, máskor egymást keresztező hatást fejtenek ki, és az eredők összehatásaként megjelenő eredmény alapján nem mindig lehet megnyugtató képet kapni.

A részletesebb kép feltárása, valamint az alapvető strukturális folyamatok nyomon követése érdekében úgy döntöttünk, hogy az indikátorokat a települések népesség nagysága, valamint régiós metszetben is bemutatjuk. E lépés kétségtelenül bonyolultabbá tette a kapott eredmények értelmezését, viszont a különböző metszetek egybevetésével megalapozottabb magyarázatot kaphattunk az összképet alkotó folyamatokról, és a közöttük levő összefüggésekről.

Itt jegyezzük meg, hogy a kutatás következő fázisában a fejlettségi számításokat a kistérségek szintjén is el lehetne végezni, amelynek eredményeként egybe lehetne vetni a közigazgatási szempontok alapján lehatárolt fejlettségi kistérségeket, valamint az adott célhoz kötődő fejlettség alapján kialakított lehatárolással, amely feltételezhetően több vonatkozásban is átmetszené a közigazgatási lehatárolást.

Az egyes fejezetek első része részletes struktúra elemzést tartalmaz, amely a települések fejlettségét meghatározó főbb strukturális folyamatok alakulását mutatja be, és ily módon kellően részletezett empirikus háttérrel nyújt a fejlettséggel foglalkozó *második rész* értelmezéséhez. Módszertani jellegéből adódóan az anyag részletes táblázatokat közöl annak érdekében, hogy a témával foglalkozó kutatók nyomon követhessék az egyes módszertani lépéseket, és esetleg egy további vizsgálatban replikálhassák annak bizonyos elemeit.

A település fejlettség mérésével kapcsolatos hazai és nemzetközi tapasztalatokat egy Faluvégi Albert³ által készített háttér tanulmány tartalmazza. Ennek az alapvető tanulsága az volt, hogy az ismert és eddig alkalmazott mérési módszerek többnyire "univerzális" jellegű fejlettségi mutatók kialakítására irányultak, és mindezt legtöbbször statikus megközelítésben valósították meg. Ez utóbbi alatt azt értjük, hogy a fejlettséget többnyire egy időpontra vonatkozóan mérték.

2. Elméleti, módszertani megfontolások

³ Faluvégi Albert: Település-fejlettség mérése különböző módszerekkel. Kézirat. E tanulmány a kutatás módszertani megalapozásához kívánt áttekintő képet adni oly módon, hogy tömören bemutatta a fejlettség mérésével kapcsolatos különböző hazai és nemzetközi gyakorlatokat

2.1. Különböző megközelítések és azok tanulságai

2.1.1. A közigazgatási szempontok mentén kialakított eljárások

A bevezetőben említettük, hogy a módszertani fejlesztés *a különböző vizsgálati célokhoz illeszthető település-fejlettségi indikátorok kialakításához kíván módszertani megoldást kialakítani*. Áttanulmányozva a fejlettséggel kapcsolatos, ezen belül is a hátrányos térségek lehatárolására irányuló kutatásokat, arra a következtetésre jutottunk, hogy a hazai és nemzetközi kutatások zöme egy univerzális mérési módszer kialakítását tűzte ki célként, amelyet - korlátai miatt - nem kívántunk követni. E megközelítések zöme többnyire egyetlen kutatási cél alapján került megfogalmazásra, amely vagy a hátrányos helyzetű térségek lehatárolásával volt kapcsolatos, vagy a centrumok és vonzáskörzetük jellemzőinek a bemutatására szolgált.

A hátrányos helyzetű települések, illetve térségek lehatárolásával kapcsolatos "hivatalos" szakmai gondolkodást többnyire megterhelték az Országgyűlési határozatok formájában megjelenő éppen aktuális szakpolitikai elvárások, amelyek eleve meghatározott megközelítési módszerek felé terelték a módszertani fejlesztést. Ennek kapcsán azt kell megjegyeznünk, hogy nem a hátrányos helyzetű települések és térségek lehatárolásával kapcsolatos céllal van gondunk, hanem azzal, hogy ez a célkitűzés eleve leszűkíti az értelmezési kereteket, mert nem csak az a kérdés, hogy miként lehet megragadni a hátrányos települések és térségek jellemzőit, hanem az is, hogy ez a célkitűzés miként illeszkedik a fejlettség árnyaltabb értelmezési keretébe.

Bizonyos mértékig e megközelítés kritikájának is tekinthetjük Faluvégi Albertnak, a település fejlettség mérésével hosszú ideje foglalkozó szakembernek, az e kutatás keretében készített összegző jellegű írását⁴, amelyben saját tapasztalatai mellett más kutatásokét is bemutatja.

Ezek közül most csupán három megállapítást emelünk ki:

1. A szerző által 2011-ben végzett összehasonlító jellegű vizsgálata alapján a következőt állapította meg: *"Az összehasonlítható főbb adatok is azt igazolják, amit számos más tanulmány is állít, hogy az elmaradottság mérséklésére felhasznált pénzeszközök nem mérsékeltek a fejlettségbeli különbségeket, s azok a vizsgált 10 év alatt nem csökkentek, hanem inkább növekedtek."*⁵

2. A kormányzati célú fejlettségi vizsgálatokat értékelő kutatások közül kiemeli Nagy András⁶ megállapításait. Ezek közül a következőkben idézett megállapítás teljes mértékben egybevág az első pontban megfogalmazott tanulssággal. *"A területi egyenlőtlenségek állandósulását jelzi, hogy a változó módszerek és mutatószámok ellenére a lehatárolt területek/települések jelentős időbeli állandóságot mutatnak."*⁷

⁴ Faluvégi Albert: Település-fejlettség mérése különböző módszerekkel. Hazai és nemzetközi szakirodalom. Kézirat. 2013.

⁵ Faluvégi Albert: Idézett mű. 8. old.

⁶ Nagy András: A fejlettség, elmaradottság mérése a magyar területfejlesztési politikában. Doktori értekezés, 2012.

⁷ Faluvégi Albert: Idézett mű. 8. old.

3. "A szerző (Nagy András) igazolva látja, hogy szélsőséges esetben akár egyetlen mutató, az egy főre jutó jövedelem alapján is lehatárolható lenne az elmaradott (kedvezményezett) kistérségek legtöbbje, a 2007-ben 31 mutatóval lehatárolt 94-ből például 92-t lehatárolna.⁸" Ehhez csak annyi megjegyzést fűzünk, hogy a legutóbbi kutatások is hasonló eredményekre jutottak, így többek között a Kezán András által folyamatban levő, OGY határozat alapján végzett kutatás is.⁹ Ezt a fejleményt akár meglepőnek is tekinthetnénk, ha nem ismernénk a szakpolitikai szempontok "útfüggőségét", amely alatt azt értjük, hogy a korábbi megközelítések nyomatéka olyan erős, hogy azokról kurzusváltások, sőt rendszerváltás esetében is nehéz letérni.

2.1.2. Szociológiai, közgazdasági megközelítések

2.1.2.1. A területi egyenlőtlenségek tartalma és mérése

Jelen kutatás szemlélete nagyon közel áll Nemes Nagy Józsefnek egy közel negyedszázada publikált írásában¹⁰ fellelhető megközelítésével. E megközelítés egyik sarokköve, hogy a *területi egyenlőtlenség értelmezése mögött különböző érték kategóriák* húzódnak meg, amelyről így ír: "A területi egyenlőtlenségek ugyanis a társadalmi egyenlőtlenségek, esélykülönbségek egyik hordozója és megjelenési formája, társadalmi, gazdasági, hatalmi függés, alá- és fölérendeltség, egyensúlyhiány alapja s egyben következménye is."¹¹ Jelen tanulmány szerzője mindezt azzal egészíti ki, hogy nem csupán a területi egyenlőtlenségek kapcsán jelenik meg az értékfüggő értelmezés, hanem bármilyen jellegű fejlettség értelmezésével és mérésével kapcsolatosan is.¹²

A szerző *másik fontos alapvetése a méréssel kapcsolatos*. Sok függ ugyanis attól, hogy a jelenség leírására milyen mutatószámot (indikátort) választunk, milyen matematikai-statisztikai módszerrel mérjük az egyenlőtlenségek nagyságát, rövid vagy hosszabb távon elemezzük-e a területi egyenlőtlenségeket, adatainknak milyen a területi, települési aggregáltsága ... " ...a módszerek "ügyes" megválasztásával pl. ugyanazon jelenségről szinte igény szerint "bizonyítható" lehet az, hogy növekszenek benne a területi egyenlőtlenségek (differenciálódás), de az is, hogy csökkennek (nivellálódás)."¹³ Valjuk be, hogy e területen azóta sem következett be érdemi változás.

Végül harmadik fontos alapvetésként említjük meg *a jelenség értelmezésében a mennyiségi és a minőségi elemek megfelelő kezelését*. "... a területi differenciáltság számos esetben nem, vagy csak közvetve mérhető, mivel lényegét tekintve nem

⁸ Faluvégi Albert: Idézett mű. 9. old.

⁹ Kezán András: **Forrás?**

¹⁰ Nemes Nagy József: Területi kiegyenlítődés és differenciálódás Magyarországon. Földrajzi Értesítő XXXIX. évf. 1990. 1-4. füzet. 133-149. old.

¹¹ Nemes N. J.: idézett mű 133. old.

¹² Harcsa István: Gondolatok a társadalmi fejlődés méréséről. Statisztikai Szemle. 89. évfolyam. 2011. 10-11. sz. 1081-1097. old.

Harcsa István: Helyzetkép a társadalmi fenntarthatóságról az értékrendszerek és a jelzőszámok tükrében. Statisztikai Szemle. 90. évf. 2012. 905-924. old.

¹³ Nemes N. J.: idézett mű 133. old.

mennyiségi, hanem minőségi jellegű."¹⁴ A bevezetőben említettük, hogy a minőségi elemek egyik sajátos megjelenési formájának tekintjük a "másságokból" fakadó különbségeket.

E kitétel könnyebb értelmezhetősége érdekében egy példát emelünk ki a kutatás későbbi fázisában várt eredményekből, nevezetesen abból, amely a társadalmi/családi tőke konkrét élethelyzetekhez, illetve mezo környezethez való kötődésében ragadható meg. Korábbi kutatásokra alapozva,¹⁵ előzetes hipotézisként fogalmaztuk meg, hogy meglehetősen eltérő képet kaphatunk a családi kohézióról, az ezzel összefüggő életmódról, megélhetési stratégiákról, ha mindezt térségek és településtípusok szerinti metszetben mutatjuk be. Az e téren megjelenő "másságok" alapján nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy e tekintetben az egyik térség, vagy településtípus fejlettebb mint a másik. Miközben az is vitathatatlan, hogy ezekből a "másságokból" - bizonyos területeken - nagyon komoly fejlettségbeli különbségek fakadnak. E gondolatmenet egyúttal azt is érzékelteti, hogy nagyon szűk az a mezsgye, amelyben a területi (sőt bármely területen megnyilvánuló) egyenlőtlenséget a mennyiségi és minőségi komponensek mentén egymással összefüggésben, és egymástól relatíve elválasztva értelmezni lehet.

2.1.2.2. Fejlettség érdemezek - alternatív modell

A fejlettség értelmezések, - abból fakadóan, hogy cél-és értékfüggők, - gyakorta egyoldalú megközelítéseket alkalmaznak. Erre a gyakorlatra hívja fel a figyelmet Gáspár Tamás "A regionális fejlesztés új megközelítésben" címmel írott tanulmányában a következő módon: "...legtöbbször a befolyásosabb társadalmi rétegek és a domináns pozícióban levő régiók szempontjai szerint kerül megfogalmazásra a fejlettség-meghatározás és mérés, ..."¹⁶

Ennek kapcsán csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy *az egyoldalú megközelítés sajátos velejárója a mindenkori domináns fejlődési modellnek, hiszen a modell "fenntartóinak és magyarázóinak" már az önigazolás kényszeréből adódóan is elemi érdeke a saját szemüvegen keresztül láttatni és értelmezni a világot.* Ebben az értelemben a "fenntartók egyszerre formálói és foglyai" a fejlődési modellnek.

A domináns társadalmi modell meghatározó alrendszerei többé-kevésbé konzisztens rendszert alkotnak (ez egyébként a rendszer fennmaradásának a feltétele), így például a közigazgatás mint alrendszer, illetve ezen belül a településfejlesztés irányítása is szükségszerűen kötődik az adott társadalom fejlődési modelljéhez. Ebből fakad a tehetetlenségi ereje is, ezért még a kényszerítő körülmények hatására sem tud igazán letérni a konzisztenciát megkövetelő pályáról. Ennek kritikájára már a korábbiakban is kitértünk.

A Gáspár Tamás által felvázolt *alternatív fejlettségi modell egyik kulcsfogalma a kultúratudatosság.* Ennek alapja a társadalom produktív vagyona, amelybe beletartoznak "...mindazon erőforrások, amelyek lehetővé teszik a közösség fenntartható módon való bővített újratermelését..."¹⁷ A szerző ideérti a természeti, anyagi-gazdasági, humán, társadalmi, valamint a spirituális tőkét.

A másik kulcsfogalom a kapcsoltság, amely "...az egyre szélesebb körben kutatott hálózatelméletből következik, ahol egy térség fejlettsége nem egyszerűen a tényező-adottságoknak és ezek teljesítményének a függvénye, hanem az adott régióban kialakuló kapcsolatok mennyiségének és minőségének bővülése, sűrűsödése."¹⁸

¹⁴ Nemes N. J.: idézett mű 133. old.

¹⁵ Harcsa István: Családi kohézió. A szülők és gyermekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermekes családok időfelhasználása. KSH. Műhelytanulmányok 4. 2014.

¹⁶ Gáspár Tamás. A regionális fejlesztés új megközelítésben. Gazdálkodás, 2013. sz. 51-67. old

¹⁷ Gáspár T.: idézett mű 52. old.

¹⁸ Gáspár T.: idézett mű. 51. old.

A szerző kulcskérdésnek tekinti, hogy ebben az összefüggésben összekapcsolható-e az egyéni és a társadalmi fejlettség? Ehhez hatékony mezoszintnek kínálkozik a régió.

2.1.2.3. *A fejlettség statikus, versus dinamikus megközelítése*

Már a fentiekben, tehát a Nemes Nagy József gondolatainak idézése kapcsán is megjelent a statikus és dinamikus megközelítés párhuzamos alkalmazásának az igénye. A dinamikus megközelítésre jó példaként említhető Molnár Ernő - Péntes János - Radics Zsolt kutatása,¹⁹ amelyet az OTK negyvenéves évfordulója kapcsán végeztek. Arra voltak kíváncsiak, hogy az 1971-es OTK során kiemelt alsó fokú települések - 1970-1990, valamint 1990-2011 között - milyen fejlődési pályát futottak be önmagukhoz, illetve más település kategóriákhoz képest. Ehhez statikus és dinamikus fejlettségi kategóriákat alakítottak ki.

A fejlettség, illetve a fejlődési pálya bemutatása szempontjából komoly korlátokat jelentett a már említett adathiány, hiszen az indikátorok többsége csak az infrastruktúra bizonyos területeire vonatkozóan állt a rendelkezésre. E korlátokat is figyelembe véve *néhány vonatkozásban jelen kutatás is a szerzőkéhez hasonló eredményekre jutott*, amelyeket célszerűnek vélünk már itt kiemelni. Ezek a következők:

a. "Az egyes kategóriák területi megjelenése kapcsán megállapítható, hogy *a mindkét időszakban dinamikus települések* (meglepő módon) a nem túl kedvező társadalmi-gazdasági pozíciókkal rendelkező Észak-Alföldön voltak jelen a legnagyobb arányban (50% felett)".²⁰ A szerzők mindezt az alacsony bázisértékkel magyarázták. A mindkét korszakban átlagtól elmaradó dinamikát mutató települések Észak-Magyarországon (50% felett), valamint a Dél-Dunántúlon (35%) gyakoriak.

b. "A *statikus fejlettségi kategóriák* a vizsgált településkör relatív fejlettségi különbségeinek viszonylagos változatlanságáról tájékoztattak."²¹ Egészében véve a két alföldi régióban és az észak-magyarországi térségben lehetett megfigyelni az átlagtól tartósan elmaradó településeket, ami arra utal, hogy a térségi szintű hátrányok érdemben nem módosultak.

c. A fentieket is figyelembe véve a vizsgált négy évtized alatt "Megfigyelhető körükben a homogenizáció és a differenciálódás tendenciája is:"²²

2.1.2.4. *A jól-lét területi eloszlása*

Ígéretes kutatási irányzatnak tekinthető Koós Bálintnak és Nagy Gábornak a Stiglitz-Sen-Fitoussi jelentésben - a jól-léttel kapcsolatosan - megfogalmazott ajánlásokra

¹⁹ Molnár Ernő - Péntes János - Radics Zsolt: Az 1971 -es OTK kiemelt alsófokú központjainak fejlődési pályája az elmúlt négy évtizedben. **Forrás?**

²⁰ Molnár Ernő - Péntes János - Radics Zsolt: Idézett mű.

²¹ Molnár Ernő - Péntes János - Radics Zsolt: Idézett mű.

²² Molnár Ernő - Péntes János - Radics Zsolt: Idézett mű.

támaszkodó kutatása.²³ E kutatásra érvényes, hogy az adathiány "fogságában" az első kísérletek komoly korlátokba ütköznek, amelyet a szerzők is hangsúlyoznak. Alapvető céljuk a jól-lét területi eloszlásának a vizsgálata volt, amelyet 12 dimenzióban, 30 indikátor felhasználásával próbáltak bemutatni.²⁴ Itt kell megjegyeznünk, hogy a hazai, kezdeti stádiumban levő jól-lét vizsgálatokban bizonyos fókig keveredik a jólét és a jól-lét fogalmának a használata. Így például e kutatásban is 5 dimenziót inkább a jólét minőségi elemének tekinthetünk,²⁵ amit a szerzők a jól-lét objektív alapjainak neveznek. Ez utóbbi sokkal pontosabb meghatározása a tartalomnak.

A szerzők, - nagyon helyesen - értékalapon vizsgálták a jólét, valamint a jól-lét dimenzióit, és az angol deprivációs index gyakorlatának megfelelően egyeseket felül-, másokat alulsúlyoztak.²⁶ E megoldás mellett már az angolok is feltehetően azon megfontolásból döntöttek, hogy jelenleg még nincs szakmai konszenzus arra vonatkozóan, hogy a különböző dimenziókon belül mely indikátorok tekinthetők a jólét minőségi, illetve a jól-lét mutatóinak. Arról nem is beszélve, hogy a jól-lét dimenzióinak a többségéhez jelenleg még nem rendelkezünk kellően kidolgozott indikátorokkal. A módszer korlátait (a megfelelő mutatók hiányát) az is jól érzékeltette, hogy a súlyozott, illetve a súlyozatlan adatok alapján kibontakozó kép között csak viszonylag kis eltérések mutatkoztak.

A szerzők összegzésükben is kiemelik, hogy a modellszámításaik alapvetően hasonló összképet hoztak ki, mint a korábbi kutatások. "A klasszikusnak tekinthető fejlettségi-elmaradottsági modellekhez képest az eltérések legfeljebb kistérségi/járási szinten jelentkezők, ott sem a térség pozíciójának radikális megváltozásában, inkább egy-két kategóriával történő elmozdulásában.

*A jól-lét számos eleme meglehetősen lassan változik, ezért középtávon a jelen térszerkezet látványos átforgatóására aligha lehet számítani."*²⁷

A jól-lét térségi társadalmi eloszlásának a vizsgálatát nagyon fontosnak véljük, és a kutatás további fázisában a társadalmi tőke, azon belül is a szolidaritás és kohézió formájában megjelenő családi tőke térségi eloszlását kívánjuk bemutatni, amelyet a jól-lét, ezen belül is a "komfortosabb élet" egyik meghatározó dimenziójának tekintünk. Az e téren végzett eddigi vizsgálatok²⁸ arra utaltak, hogy a mikro szintű kohézió és szolidaritás terén jelentős változások következtek be az utóbbi negyedszázadban. Ezek - többek között - arra utaltak, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésében

²³ Dr. Koós Bálint-Dr. Nagy Gábor: A jól-lét jelentősége és mérhetőségének módszertana, az objektív jól-lét modellezés és első eredményei Magyarországon. Kézirat. 2014.

²⁴ A 12 dimenzió a következő volt: 1. jövedelem, 2. foglalkoztatás, 3. oktatás-képzettség, 4. környezeti jellemzők, 5. demokratikus értékek -részvétel, 6. az egészségügyi helyzet, 7. lakhatás, 8. közösségi-társadalmi élet, 9. közbiztonság, 10. szabadidő, 11. alapvető közszolgáltatások lakóhelyen való elérhetősége, 12. demográfiai fenntarthatóság.

²⁵ Ezek a következők: lakhatás, jövedelem, foglalkoztatás, oktatás, valamint alapvető közép és felsőfokú közszolgáltatások helyi elérhetősége.

²⁶ Az első csoport (jövedelem és foglalkoztatás) 1,45-ös szorzót kapott, a második csoport (egészség, lakhatás, képzettség) 1,05-ös szorzót, a harmadik csoport (többi dimenzió) 0,79-t.

²⁷ Dr. Koós Bálint-Dr. Nagy Gábor: Idézett mű 29. oldal.

²⁸ Harcsa István: Családi kohézió - Szülők és gyerekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermekes családokban élők időfelhasználása. KSH. Műhelytanulmányok 5. 2014.

Harcsa István: A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban - a kohézió színe és fonákja. Szociológiai Szemle. 2014.

igen komoly szerepet játszanak az életmód-életminőség finomszerkezetében megfigyelhető változások. Mindez elsősorban azért tekinthető fontosnak, mert a "fenntartható életnek", és ezzel összefüggésben az adott térség-település népességmegtartó képességének az újratermelődésében a mikro szintű szolidaritásnak kiemelt szerepe lehet.

2.1.2.4. Differenciálódási folyamatok az egyes nagyvárosok és vonzáskörzeteik fejlődésében

A térségi differenciálódás viszonylag jól jellemezhető az egyes térségekben elhelyezkedő nagyvárosok és vonzáskörzetük fejlődésének a bemutatásával is. Tóth Géza és Nagy Zoltán erre vonatkozó kutatása a fejlettség gazdasági aspektusát igyekezett bemutatni, amelyhez két mutatót, az egy főre jutó adóköteles jövedelmet, valamint a munkanélküliségi rátát vette alapul, 2001. és 2011-re vonatkozó adatok alapján.²⁹

Kutatási eredményeik bizonyos tekintetben hasonló képet mutattak, mint amit a korábban említett, az OKT kiemelt alsó fokú központjainak fejlődését bemutató kutatás alapján kaptunk.

"Az országos átlaghoz mért versenyképességi helyzet az alapvető területi fejlettségi viszonyokat tükrözi vissza, hiszen a viszonylag fejlett megyékben található városok és körzeteik versenyképesnek bizonyulnak, míg a fejletlen megyékben a legtöbb esetben a versenyképes központ - versenyhátrányos vonzáskörzet a leggyakrabban párosítás."³⁰ Mindez arra utal, hogy a térbeli elhelyezkedés alapvető mértékben meghatározza az ott levő települések pozícióját, fejlődési pályáját, következésképpen bármely elemét ragadjuk is ki a települési hierarchiának, a térség által "kijelölt" trendek minden szinten tetten érhetők.

2.1.2.6. Urbanizáció és térbeli társadalomszerkezet változása

Az egy-egy térség által kijelölt sajátos fejlődési pálya nem csupán a gazdasági pozíció, és általában a fejlettség dimenziójában érhető tetten, hanem ennek nagyon komoly társadalomszerkezeti vonatkozásai is vannak. Eme adottságoknak egyik legfontosabb elemét a vándorlási folyamatok hatásaként lehet megragadni, hiszen komoly jelzésértéke van annak, ha egy térségből sokan elvándorolnak, és egy másik térségben próbálnak megtelepedni. Németh Zsolt kutatásában arra kereste a választ, hogy "...a különböző társadalmi csoportoknak a vándorlásban tetten érhető magatartása alapján milyen urbanizációs szakaszok azonosíthatók, és egyúttal miként alakul át az ország térbeli társadalomszerkezete."³¹

Ez a megközelítés az urbanizáltság és a ruralitás tengely mentén értelmezi a fejlettséget, és az e tengely mentén való mozgás, azaz a vándorlás révén jelentős társadalomszerkezeti változások következtek be az utóbbi évtizedekben. Nagyon fontos a kutatás alapján levonható azon megállapítás, mely szerint "...az urbanizáció a szóban

²⁹ Dr. Tóth Géza - Dr. Nagy Zoltán: Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata. Területi Statisztika. 53. évf. 6. sz. 2013. 591-612. old.

³⁰ Dr. Tóth Géza - Dr. Nagy Zoltán: Idézett mű, 608 old.

³¹ Németh Zsolt: Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990-2001 között. Népeségtudományi Kutatóintézet. Kutatási jelentések 93. 2011. 8. old.

forgó időszakban nem települések, településcsoportok emelkedésében (esetleg süllyedésében) mutatkozott meg, hanem a népességnek az urbanizáltság nagyon eltérő stádiumaiban levő térségek közötti mozgásban."³²

Másképpen fogalmazva, *az urbanizáció alapvetően a települési-térségi erodálódás árnyékában zajlott le.* A szerző megállapításait ugyan a 90-es években megfigyelhető folyamatokra alapozta, azonban a megállapítás főbb elemei továbbra is érvényesek. Jelentős új fejleménynek tekinthetjük ugyanakkor az erodálódási folyamat felerősödését, amelyben már településcsoportok süllyedését lehet kimutatni, és e térségi átrendeződés eredményeként természetesen jelenik meg a *homogenizáció és a differenciálódás.* Ez utóbbi egyes esetekben oly mértékű, hogy hatására felerősödtek bizonyos polarizációs folyamatok is, amelyre - későbbiekben - jelen kutatás is felhívja a figyelmet.

E kutatás későbbi fázisában arra is kitérünk, hogy a térségi szinten történt társadalomszerkezeti változások nyomán milyen különbségek figyelhetők meg a jól-lét mikro szintű elemeiben az azonos státusú társadalmi rétegeken belül.

Tanulságok összegzése

Ha tömören kívánjuk összegezni az itt bemutatott tapasztalatokat, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy *néhány fejlettségi alapmutató, így például az egy főre jutó jövedelem, a foglalkoztatottsági ráta, vagy a népesség iskolai végzettségét tükröző indikátor már önmagában is egyfajta komplexitást tömörít magába.* Ennek alapvető oka az, hogy e mutatók meglehetősen mértékben konzisztensen viselkednek. Ez azt is jelenti, hogy együttes alkalmazásuk során nehéz az egyenkénti hatásukat kimutatni, vagy ha igen, akkor az erős feltételezéseken alapul. (A tyúk, vagy a tojás volt-e előbb? szindrómához hasonló döntési helyzet áll elő ez esetben is.)

Természetesen együttes alkalmazásuk némileg árnyalja az összképet.

A kutatási módszerünk megválasztásakor ez a tapasztalat meghatározó volt, hiszen ez azt jelentette, hogy a fejlettség értelmezésével kapcsolatos korábbi megközelítéseinket kell újra gondolni. A következőkben e tanulságra alapozva fejtjük ki a fejlettség értelmezésével kapcsolatos alternatív gondolatot.

2.2. A település fejlettség értelmezése a kutatás során

A fejlettséget nem a "hagyományos" módon értelmezzük, hiszen számos metszetben a települések és térségek közötti különbségek nem lineáris módon, hanem inkább a "másságok" szintjén jelennek meg. Ezt azt jelenti, hogy az életviszonyoknak vannak olyan jellemzői, főleg az életmód és a kulturális arculat tekintetében, amikor a hagyományos fejlettségi jellemzők alapján nem mindig lehet megmondani, hogy melyik település a fejlettebb. Főleg olyan esetekben, amikor a fejlettség szempontjából markánsan inkonzisztens helyzetek állnak elő.

A fentiekből az is következik, hogy a "komplexitást" is bizonyos megszorításokkal értelmezzük, nevezetesen alapvetően *csak az adott vizsgálati cél szempontjából tekinthető relatíve komplexnek a mutató, és nem valamennyi szóba jöhető fontosabb*

³² Németh Zsolt: Idézett mű: 182. old.

társadalmi-gazdasági metszet szempontjából. Ez azt is jelenti, hogy jelen kutatás nem kívánja követni azt a korábbi koncepcionális megközelítést, amely a fejlettséget egyetlen komplex mutatóba sűrítve próbálja bemutatni.

A fejlettséget tekintve abszolút és relatív mutatókat is kialakítottunk, továbbá statikus és dinamikus indikátorokat is. Statikus alatt a hagyományos, tehát az egy-egy időpontra vonatkozó méréseket értjük, dinamikus alatt pedig azt, amikor a hosszabb időszakban bekövetkezett változások jellegét vizsgáljuk, nevezetesen a bázis időszaktól való elmozdulás irányát, tehát a *fejlettségi mobilitást*. Ez utóbbi sok tekintetben gazdagítja a statikus idősorok alapján kialakítható képet.

A mutatószámok kialakításának célja:

1. megvizsgálni annak a lehetőségét, hogy miként lehet a korábbi, viszonylag sok mutatót tartalmazó gyakorlathoz képest *kevesebb számú indikátor alapján releváns képet alkotni* bizonyos fejlettségi jellemzőkről, és ez alapján fejlettségi típusokat kialakítani.

2. miként lehet a fejlettségi alapmodult célzott témaköröket bemutató "célmodulokkal" összekapcsolni, és ezáltal *egy modulrendszer keretében relevánsabb képet adni a települések között különböző metszetekben megjelenő különbségekről*. Következésképpen *egy viszonylag fix alapmodul, és egy, a vizsgálati célhoz igazodó, flexibilis modulokat tartalmazó modulrendszer kialakítása a távlati cél*.

E megközelítésünk mögött az alábbi *elméleti és gyakorlati megfontolások* húzódnak meg:

1. Kapcsolódás a térségi-települési szinten megjelenő egyenlőtlenségek kezeléséhez:

a. / Számos kutatás arra a megállapításra jutott, hogy a különböző társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok zömében érvényesül a települési lejtő, azaz a térségi-települési egyenlőtlenségek követik a települési hierarchiát. Ebből kiindulva a *jelen kutatás során is fontos szempont, hogy olyan mérési módszereket alakítsunk ki, amelyek relevánsan képesek tükrözni a különböző dimenziókban megjelenő térségi-települési szintű egyenlőtlenségek újratermelődését*. Feltételeztük, hogy az előnyök és a hátrányok minden tekintetben konzisztens módon állnak össze, tehát az egyes településekre vonatkoztatva, vannak olyan dimenziók, amelyekben ezek konzisztens módon jelennek meg, és vannak olyanok is, amelyekben ettől "felfelé, vagy lefelé" térnek el a megfigyelt jellemzők.

b./ Az egyenlőtlenségek mellett *megjelennek olyan különbségek is, amelyek nem a fejlettség-fejlettlenség tengely mentén jelennek meg*. Ezek inkább társadalmi és gazdasági "másságok" formájában, és nem hierarchikus jelleggel mutatkoznak meg.

2. A modulrendszer alkalmazása miként illeszkedhet a Nemzeti Felzárkóztatási Stratégiában megfogalmazott szakpolitikai igényekhez?

a/. A felzárkóztatás jegyében megfogalmazott szakpolitikai beavatkozások csak akkor érhetik el hatékony formában a céljukat, ha sikerül olyan mérési módszereket kialakítani, amelyek képesek megragadni az adott terület specifikumait.

Következésképpen a települések különböző szempontok szerinti "rétegzettségének" a bemutatása hasznos lehet a szakpolitikák számára is. A tervezett modulrendszer a lehetőségeken belül erre az igényre is igyekszik tekintettel lenni.

Bizonyos esetekben, mint például a szociális ellátás, több almodul kialakítása is szükséges lehet, mert ez a terület meglehetősen szerteágazó. Így többek között a valós (vagy a valósághoz közel álló) ellátási igények, valamint a "megvalósult" ellátottság közötti egybevetés során nagyon eltérő települési "rétegzettség" ragadható meg, amelyek bemutatása elmélyült módszertani vizsgálatokat igényel egy következő munkafázisban.

- b./ A dinamikus megközelítés (fejlettségi mobilitás) alapján való tipizálás közvetlenül kapcsolható részben a szakpolitikai beavatkozások jobb megalapozásához, részben a beavatkozások hatásának monitorozásához. A dinamikus megközelítés alapján ugyanis "fejlődéstörténeti" típusok alakíthatók ki, amelyekből kiolvasható a "jelen állapot előtti" státus, sőt bizonyos mértékig a belátható jövőben várható fejlődési irány.

Ebből adódóan ugyanazon "fejlődési ponton" különböző irányból érkező települések jelenhetnek meg egy kategórián belül, így például tartósan ottlevők, illetve "lefelé, vagy felfelé" tendálóak. Azt lehet tehát mondani, hogy egy adott kategórián belül meglehetősen heterogén fejlődési utat bejárt települések jelennek meg, és ilyen esetben a típusra szabott szakpolitikai "terápia" eredménye meglehetősen kétséges. Nem mindegy tehát, hogy adott szakpolitikai intézkedés "fejlődésének" mely pontján éri el az adott települést. A dinamikus megközelítés ennek felderítéséhez ad fogódzót az által, hogy külön-külön kimutathatóvá teszi az adott kategóriában tartósan ott levőket, valamint az ettől eltérő fejlődési pályát követőket.

Az alábbiakban tömören bemutatjuk a fejlettség mérésénél alkalmazott rendezőelveket és módszertani sémát.

A települések fejlettségének mérésekor alkalmazott rendezőelvek és séma

- Rendezőelvek:** 1. a fejlettség mérése mindig célhoz kötött³³,
2. a fejlettség minősítése és értelmezése értékfüggő,³⁴
3. a fejlettség több szintű jelenség, ennek első szintje a fejlettség "általános alapja", amelyre második szinten ráépíthetők a különböző fejlettségi célokat megfogalmazó célmodulok,
4. a fejlettség dinamikus jelenség, tehát adott kontextusban kell értelmezni, következésképpen leginkább flexibilis komponensek alapján lehet azt megragadni.

Az alkalmazott módszertani séma

³³ Ennek - tartalmi szempontból - a legkevésbé megfogható formája az univerzális fejlettséget mérő "komplex" indikátor, amely azon rendezőelven alapul, mely szerint az univerzális fejlettség megragadható, ha a komponensek közé bevesszük mindazon elemi indikátort, amely a vélelmezésünk szerint valamilyen mértékben hozzájárul a település fejlettségéhez.

³⁴ Ez alatt azt értjük, hogy mindig a kutató, illetve a társadalompolitikai "megrendelő" értékpreferenciái jelöli ki az értékek hierarchiáját, amely a továbbiakban iránytűként vezeti a további módszertani lépéseket, és döntéseket.

Fejlettségi alapmodul

Komponensek:

- demográfiai
- tudástőke
- munkaerőpiaci
egészségállapot
- gazdasági
fogyasztás)

Célmodulok

- infrastruktúra
- szociális ellátottság
 - egészségügy és
- jólét (lakás, jövedelem,
- jól-lét
- stb.

Mérési módszerek

Abszolút:

- statikus (időponti indikátorok)
- dinamikus (a település a bázis időszakhoz képest hová jutott)

Relatív:

- statikus:
 - fejlettségi tizedek
 - országos, vagy vidéki átlag százalékában
- dinamikus:
 - fejlettségi tizedek
 - országos, vagy vidéki átlag százalékában

2.3. A fejlettségi alapmodul kialakításánál figyelembe vett komponensek és mutatók

A fejlettségi alapmodulon belül az alábbi komponenseket alakítottuk ki:

I. Demográfiai komponens: az adott település népességének újratermelődését meghatározó főbb folyamatokat jellemzi, amelyet a fiatalodási, illetve az öregedési index alapján mérünk.

1. a 14 éves és fiatalabb népesség aránya a 15-64 évesek százalékában

2. a 65 éves és idősebb népesség aránya a 15-64 évesek százalékában

A fentiek mellett a részletes struktúra elemzéshez további két mutatót használtunk, ezek:

- a./ a bruttó népességszám (szaporodás, fogyás) alakulása 1990-2011 között,
- b./ vándorlási egyenleg 1990-2011 között,

II. Tudástőke komponens: a településen élők iskolarendszerben szerzett tudáspotenciálját jellemzi. Az elvégzett osztályok száma alapján képzett mutatót azért

vettük be a komponensbe, mert ily módon kívántuk érzékelteni a diplomás népesség pozitív szerepét a tudástőkén belül.

3. az elvégzett osztályok átlagos száma a 18-64 éves népesség körében, 1990, 2001, és 2011.

4. a 18 éves és idősebb népesség körében a legalább érettségivel rendelkezők aránya, az aktív korúak körében. 1990, 2001, és 2011.

III. Munkaerőpiaci komponens: a településen élők helyi, illetve településen kívüli foglalkoztatási lehetőségeit, valamint a munkaerőpiacon kívül rekedt háztartások arányát jellemzi. A foglalkoztatott nélküli háztartások arányát tükröző mutatóval a háztartási szintű munkaerőpiaci pozíció hatását kívántuk megjeleníteni.

5. foglalkoztatási ráta (1990, 2001, 2011)

6. a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya, (1990, 2001, 2011)

IV. Gazdasági komponens: az adott település gazdasági erejét, jövedelemtermelő képességet mutatja be.

7. az egy adózóra jutó szja alapot képező jövedelemadó, 2001, 2011

A mutatók képzése

Budapestet kihagytuk a fejlettségi mutató kialakításából, mert a mutatói nagy mértékben kiugró értékeket képviseltek. A szélső értékek torzító hatásának a kiszűrése érdekében, első lépésben levágtuk az alsó, illetve a felső 2%-hoz tartozó településeket, és a range-t ez alapján számítottuk, majd ezt követően a levágott településeket visszaraktuk.

Kétféle relatív mutatót használtunk, az egyiket oly módon képeztük, hogy az adott indikátor értékei alapján sorba raktuk a településeket, és a közöttük levő távolságot (range-t) tíz egyenlő részre osztottuk, és így egyfajta "fejlettségi" tizedeket kaptunk. Az ily módon képzett tizedekre alapozva alakítottuk ki a komponens szintű, illetve a komplex fejlettségi mutatókat. *A másik mutatót* a vidéki átlag százalékában számítottuk ki.

A tizedek alapján képzett relatív mutatókat az országos szintű mellett régiókra is kiszámoltuk. A vidéki átlag százalékában kifejezett mutatókat a települések népesség nagysága, valamint a régiók szerint.

Az abszolút mutatókat azonban a települések népesség nagysága, valamint a régiók szerint is, az alábbiak szerint.

Az alkalmazott kategóriák értékhatárait alapvetően a kapott gyakoriságok eloszlása alapján lehetett kialakítani. E mögött az a logika húzódott meg, hogy a különböző

komponensekből "összegyűrt" képzett változók alapján kellő tagoltsággal lehessen megragadni a két szélső póluson levőket, illetve a közbülső fejlettségi fokozatokat.

Komponens, valamint főkomponens szintű mutatók számítása a népesség nagyság, valamint a régiók szerinti vizsgálatnál

Relatív mutatók a vidéki átlag százalékában

I. Statikus megközelítésben 2011-re

"A" változat: gazdasági komponens nélkül

"B" változat: gazdasági komponenssel

A gazdasági komponens kivételével két-két mutatót vettünk alapul, és komponens szinten e két mutató átlag értéke képviseli az adott tőkefélét.

Ezek a következők:

Demográfiai komponens: a gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták.

Tudástőke: az elvégzett osztályok átlagos száma, valamint az érettségizettek aránya.

Munkaerőpiaci komponens: a foglalkoztatottsági ráta, valamint a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya.

Gazdasági komponens: az egy adózóra jutó szja alapot képező jövedelemadó.

A mutatókat oly módon számítottuk, hogy az egyes településekre jellemző értékeket a vidéki átlag százalékában fejeztük ki. Az értékhatárokat a vidéki átlagtól való eltérés nagysága alapján alakítottuk ki, a kapott gyakorisági megoszlások alapján.

Pl.

1. átlag alatt több mint 80%-kal
2. 80-95%-kal
3. 95-105%
4. 105-120%
5. 120% felett

A megadott értékhatárok és a hozzájuk rendelt pontszámok (1-től 5-ig) a következők voltak. (A legrosszabb pozíció 1, a legjobb 5 pontot kapott.)

Komponensek szintjén, - a gazdasági komponens kivételével - az egyesített változó 2 és 10 közötti értékeket vehetett fel, és ezek gyakoriságok alapján kilenc értékű komponens szintű változót képeztünk.

1. legkedvezőtlenebb
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8
9. legkedvezőbb

Főkomponens mutató az "A" változatra

A három komponens összesített pontjai 3 és 15 közötti értéket vehettek fel, és a gyakoriságok megoszlása alapján ez esetben is egy kilenc értékű változót alakítottunk ki, ahol az első kategória a leginkább kedvezőtlen, a nyolcadik a legkedvezőbb pozíciót jelzi.

Főkomponens mutató az "B" változatra

A négy komponens összesített pontjai alapján ez esetben is egy kilenc értékű változót alakítottunk ki,

II. Dinamikus megközelítésben

A komponens, valamint főkomponens mutatók számításánál *olyan eljárást alkalmaztunk, amelynél minden komponens azonos súllyal szerepelt.*

"A" változat: gazdasági komponens nélkül, az 1990-2011. közötti dinamika bemutatására

Minden komponens esetében két-két mutatót vettünk alapul, és komponens szinten e két mutató átlag értéke képviseli az adott tőkefélélt.

Ezek a következők:

Demográfiai komponens: a gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása

Tudástőke: az elvégzett osztályok átlagos számának, valamint az érettségizettek arányának változása

Munkaerőpiaci komponens: a foglalkoztatottsági ráta, valamint a foglalkoztatott nélküli háztartások arányának változása.

A változásokat minden mutatónál egy öt értékű változóval jellemeztük, amelynek értékhatárait a gyakoriságok megoszlása alapján alakítottuk ki. Miután a mutatók nagyon eltérő dinamikájú folyamatokat jelenítettek meg, ezért szinte minden mutatónál a sajátosságokhoz igazodó léptékeket alkalmaztunk. Minden mutatónál az 1990-2011. közötti változást rögzítettük. Számítási módja: 2011. évi az 1990. évi %-ában.

A megadott értékhatárok és a hozzájuk rendelt pontszámok (1-től 5-ig) a következők voltak. (A legrosszabb pozíció 1, a legjobb 5 pontot kapott.)

Demográfiai komponens

Népességszám változása

1. 90%-nál kevesebb	(1)
2. 90-95%	(2)
3. 95-100%	(3)
4. 100-105%	(4)
5. 105% felett	(5)

A gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása

Első lépésben a kétféle eltartottsági ráta együttes figyelembe vételével, - a gyakoriságok megoszlása alapján - kialakítottuk az öt értékű változót. Az egyes változók értékhatárai a következők voltak:

Gyermekekre számított eltartottsági ráta

1. 60% alatt	(1)
2. 60-70%	(2)
3. 70-80%	(3)
4. 80-100%	(4)
5. 100% felett	(5)

Idősekre számított eltartottsági ráta

1. 130% felett	(1)
2. 110-130%	(2)
3. 100-100%	(3)
4. 90-100%	(4)
5. 90% alatt	(5)

Demográfiai komponens változója

A két mutató alapján a változó 2 és 10 közötti értékeket vehet fel, amelyből a gyakoriságok alapján egy nyolc értékű komponens szintű változót képeztünk.

1. legkedvezőtlenebb
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
8. legkedvezőbb

Tudástőke

Elvégzett osztályok átlagos számának alakulása

1. 120%-nál kevesebb	(1)
2. 120-125%	(2)
3. 125-130%	(3)
4. 130-135%	(4)
5. 135% felett	(5)

Az érettségizettek arányának változása

1. 150%-nál kevesebb	(1)
2. 150-180%	(2)
3. 180-200%	(3)
4. 200-250%	(4)
5. 250% felett	(5)

Tudástőke komponens változója

A két mutató alapján a változó 2 és 10 közötti értékeket vehet fel, amelyből a gyakoriságok alapján egy kilenc értékű komponens szintű változót képeztünk.

1. legkedvezőtlenebb
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
9. legkedvezőbb

Munkaerőpiaci komponens

Foglalkoztatási ráta alakulása

1. 70%-nál kevesebb	(1)
2. 70-80%	(2)
3. 80-90%	(3)
4. 90-100%	(4)
5. 100% felett	(5)

Foglalkoztatott nélküli háztartások arányának alakulása

1. 150%-nál több	(1)
2. 130-150%	(2)
3. 120-130%	(3)
4. 100-120%	(4)
5. 100%-nál kevesebb	(5)

Munkaerőpiaci komponens

A két mutató alapján a változó 2 és 10 közötti értékeket vehet fel, amelyből a gyakoriságok alapján egy kilenc értékű komponens szintű változót képeztünk.

1. legkedvezőtlenebb
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
9. legkedvezőbb

Főkomponens mutató

"A" változat: gazdasági komponens nélkül, az 1990-2011 közötti időszakra

A hat elemi mutató összesített pontjai 6 és 30 közötti értéket vehettek fel, amelyből a gyakoriságok megoszlása alapján kilenc értékű alakítottuk ki.

1. legkedvezőtlenebb
- 2.

- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
9. legkedvezőbb

"B" változat gazdasági komponenssel, a 2001-2011. közötti időszakra

A négy komponens összesített pontjai 4 és 32 közötti értéket vehettek fel, és a gyakoriságok megoszlása alapján kilenc értékű változót alakítottuk ki.

1. legkedvezőtlenebb
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
9. legkedvezőbb

2.4. A fejlettségi komponenseken belüli indikátorok egymást kiegészítő szerepe

Tartalmi és módszertani szempontból is fontosnak tartottuk, hogy egy-egy fejlettségi komponens ne egy, hanem legalább két indikátorra alapozva kerüljön kialakításra. E megfontolás mögött az a feltételezés húzódott meg, hogy *a hasonló jelenségre fókuszáló főbb indikátorok párhuzamosan tudnak informálni a közöttük levő átfedések, valamint eltérések nagyságára vonatkozóan*. Mindkét szempont fontos, hiszen az egyik az egymást erősítő vonásokról tájékoztat, a másik pedig arról, hogy milyen további kiegészítő szempontot kell még figyelembe venni a vizsgált jelenség minél relevánsabb megragadása érdekében. A két szempont együttes alkalmazása segít a teljesebb kép megjelenítésében.

Különösen fontosnak véltük ezt szempontot a demográfiai komponens esetében, amelynél arra törekedtünk, hogy a települések demográfiai vitalitását meghatározó főbb összetevők együttesen jelenjenek meg, illetve összhatásukat kellőképpen tudjuk érzékeltetni.

A komponenseken belüli indikátorok közötti levő átfedések, valamint eltérések nagyságát oly módon lehet a legegyszerűbb módon bemutatni, ha ezeket páronként mátrixba állítjuk. Az átfedéseket a főátlóban, valamint a közvetlenül mellette levő cellákban szereplő értékek adják, a főátlótól távolabbi értékek pedig az eltéréseket érzékeltetik

A főátlóhoz, valamint az előtte és utána levő cellákhoz tartozó települések arányát kétféle nézőpontból is ki lehet számítani, nevezetesen a mátrixban szereplő értékeket soronként, vagy oszloponként haladva is kiszámíthatjuk. Az alapvetően hasonló tartalmú, vagy hasonló jelenséget bemutató indikátorok esetében a kétféle módon

számított értékek többnyire közel esnek egymáshoz, és szinte mindegy, hogy melyiket vesszük alapul.

Más a helyzet azon mutatók esetében, ahol a mutató tartalma részben, vagy teljesen más jellegű, ilyenkor a számított értékek alapvetően attól függenek, hogy melyik mutató szempontjából számítjuk az együttállást/eltérést kifejező értékeket. Ezt a helyzetet figyelhetjük meg a gyermekek, illetve az idősök eltartottságát bemutató indikátorok egybevetése esetében, ahol a kapott értékek aszinkron módon változnak, attól függően, hogy melyik mutató szempontjából számítjuk azokat.

Megállapítható volt, hogy - az eltartottsági mutatók kivételével - *a páronként egybevetett indikátorok közötti tartalmi átfedés igen nagy, az egyes fejlettségi tizedeket vizsgálva, ennek értéke 66 és 100 százalék között mozgott.* (1. sz. táblázat) Így például a népességszám, valamint a vándorlási egyenleg változását tükröző mutatókat egybevetve látható, hogy a 9. és 10. tizedhez tartozó települések esetében 100 százalékos az átfedés. Ha mindenütt ez a helyzet állna elő, akkor elégséges lenne csak az egyik mutató alkalmazása.

1. sz. táblázat

A fejlettségi komponenseken belüli indikátorok fejlettségi tizedek szerinti értékeinek együttállását tükröző adatok, 2011

Tizedek	A főatlóhoz, valamint az előtte és utána levő cellákhoz tartozó települések aránya, az összes település %-ában				%
	1. Népesség-szám változás a vándorlási egyenleg szerint	2. 15 éven aluliak eltartottsági rátája a 64 év felettieltartottsági rátájához viszonyítva Gyermekek Idősek Eltartottsági szempont-jából	3. Érettségi-zettek aránya az elvégzett osztályok átlagos száma szerint	4. Foglalkoztatási ráta a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya szerint	
1. tized (legkedvezőtlenebb)	80	25	61	78	72
2.	85	12	68	72	66
3.	87	4	51	79	69
4.	91	5	52	84	73
5.	89	11	36	93	75
6.	85	24	20	90	77
7.	82	40	10	89	75
8.	90	67	6	82	72
9.	100	82	12	73	71
10. tized (legkedvezőbb)	100	79	20	67	63

2.5. A települési fejlettség különböző szinteken való értelmezése és mérése

A fejlettségi mutatók kialakítása során kiderült, hogy a strukturális viszonyok bemutatása nélkül nem igazán értelmezhető a főkomponens vagy akár a komponens szintű indikátorok által nyújtott kép. Ezért *már az elemi indikátorok szintjén is meg kellett vizsgálni, hogy akár a statikus, akár a dinamikus az indikátorok milyen szerkezeti viszonyokat tükröznek*, hiszen ezek ismerete feltétlenül szükséges ahhoz, hogy megértsük az aggregálás különböző szintjein megjelenő indikátorok mögöttes tartalmát.

Az adatok értelmezésének következő szintjén pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlettség egyúttal relatív kategória is, ezért *az értelmezés relevanciájának a kitágítása érdekében referencia szintek szerint is végig kellett vinni a fejlettség mérését*. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a fejlettség alakulását célszerűnek tűnt a település népességszáma, valamint régiós metszetben is bemutatni. Ezek ismeretében, a piramisszerű felépítés logikáját követve, már jobban érthetővé váltak az országos indikátorokon nyugvó fejlettségi tipizálás eredményei.

3. Strukturális folyamatok és a fejlettség jellemzői a települések népesség nagysága szerint

A településhálózatban megjelenő néhány kritikus folyamat

Mielőtt rátérnénk az elemi indikátorok alapján felvázolható kép bemutatására célszerűnek tűnik kiemelni néhány olyan folyamatot, amelyek bizonyos mértékig értelmezési keretet adnak a továbbiakhoz. E tekintetben alapvetően a Salamin Géza-Radvánszky Ádám - Nagy András szerzőhármass kutatási összezésére³⁵ támaszkodunk, ebből is csak azokat a problématerületeket ragadjuk ki, amelyeket szűkebb témánk szempontjából különösen fontosnak véltünk.

Sűrűsödés és átrendeződési konfliktus

Már hosszabb idő óta jellemző, hogy a koncentrációs folyamatok nyomán nagyobb városaink környezetében sűrűsödési pontok jelentek meg, és e nagyvárosok hatótere egyre inkább kiterjedt a vonzáskörzetükben levő településekre. E koncentrációval párhuzamosan elindult a szuburbanizáció, nevezetesen a lakosság kiáramlása az elővárosi gyűrűbe, amelynek következtében felerősödött a városmagok kiürülése. Ennek eredményeként belső városi válságterületek jelentek meg, amelynek fokozatos kiterjedésével egyes városokban a leépüléshez közeli állapot alakul ki. (Ez utóbbit - adataink alapján - elsősorban a nagyarányú népességvesztésben és az elöregedésben figyelhetjük meg.)

Csomópontok kihívásai

A korábbiakban már említettük, hogy az 1971-es OKTK-ban megfogalmazott célkitűzések nem igazán valósultak meg, a településhálózat különböző szintű csomópontjai meglehetősen differenciált módon fejlődtek. E differenciálódás

³⁵ Salamin Géza-Radvánszky Ádám-Nagy András: A magyar településhálózat helyzete. Falu Város Régió. 2008.3. sz.

eredményeként - bizonyos térségekben - nemcsak az alacsonyabb szintű csomópontok kerültek kedvezőtlen helyzetbe, hanem a megyeszékhelyek is meggyengültek. További gond, hogy a regionális központok kevésbé tudták dinamizálni térségüket, amely jelentős részben a 3-500 ezer fős népességű nagyvárosok hiányával magyarázható.

Funkcióhiányos kisvárosok és falvak elnéptelenedése - szegregálódás

A kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy az elnéptelenedés nem csupán a kistelepüléseket érinti, hanem általában a funkcionálisan városhiányos térségeket. Ezzel párhuzamosan azt lehet tapasztalni, hogy a kisebb falvak körén belül egyre erőteljesebb differenciálódási folyamat jelenik meg: ennek eredményeként a kedvezőtlen helyzetű térségek jelentős részében a népességvesztés, a kedvezőbb térségekben pedig többé-kevésbé fejlődés mutatható ki, nem csupán a népességszámban, hanem az iskolai végzettség szerinti összetételében, valamint foglalkoztatásában.

A kedvezőtlen adottságú térségek másik részében szegregálódó kistelepülések alakultak ki, amelyekben ugyan jelentős a népességnövekedés, azonban munkahelyek hiányában fokozatosan romlik ezen falvak eltartó képessége.

3.1. A főbb strukturális folyamatok alakulása az elemi indikátorok tükrében

3.1.1. Társadalmi egyenlőtlenségek alakulása a települési lejtő tükrében - abszolút mutatók alapján

A szakirodalom már hosszabb ideje a "települési lejtő" erősödését jelzi, amely alatt alapvetően a nagyobb, illetve a kisebb települések közötti fokozódó differenciálódást értik. Bizonyos szempontból ez a folyamat is része a strukturális változásoknak, azonban külön tárgyalását az indokolja, hogy itt alapvetően azok a strukturális folyamatok kerülnek előtérbe, amelyek a térségi, település szintű egyenlőtlenségek újratermelődésében játszanak szerepet.

A települések közötti távolság alakulása a range-k alapján

Ha elfogadjuk a "települési lejtő" gondolatát, akkor ennek a fejlettségi mutatók időbeli alakulásában is tükröződnie kell. A differenciálódás mérésének egyik legegyszerűbb módja az, amikor a települések közötti távolságot a (range) időbeli alakulása alapján mérjük. (A legalsó, illetve a legfelső pozícióban levő település közötti távolság alapján.) Itt jegyezzük meg, hogy *a folyamatok plasztikusabb bemutatása érdekében ez esetben az abszolút mutatók alkalmazását véltük célszerűnek.*

Két indikátor esetében, - nevezetesen a népességszám, valamint a vándorlási egyenleg változása az előző népszámláláshoz viszonyítva, - nem álltak rendelkezésre az 1980. évi népszámlálásból származó, közigazgatási beosztás szerint harmonizált adatok, ezért az

1990-re jellemző helyzetet nem tudjuk bemutatni. Nyolc indikátor alapján, az 1990-2011 közötti időszakra vonatkozóan a következő kép bontakozik ki.

A települési lejtő korábban tapasztalt erősödésének a folyamata a 2000-es években egészében véve kissé mérséklődött. (2. sz. táblázat) A települések közötti távolság ugyanis csak a vándorlási egyenleg, valamint az elvégzett osztályok átlagos száma tekintetében növekedett jelentősen. Néhány mutató, - így elsősorban a népességszám változása, a gyermekek és az idősök eltartottsági rátája, az érettségizettek aránya, - inkább a stabilizálódást jelzi. Két mutató, a foglalkoztatottsági ráta és a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya pedig a differenciálódási folyamatok mérséklődésére utal.

A települések közötti távolság mérséklődését alapvetően azzal lehet magyarázni, hogy a felsőbb települési kategóriából az alsókba való süllyedés azzal járt együtt, hogy a felülről lesüllyedő települések némiképp feljavították az alsóbb kategóriák mutatóit. Ezzel együtt is a távolság alakulását illetően vegyes a kép, hiszen - mint láttuk - a vándorlás alakulásával kapcsolatos mutatónál továbbra is a lejtő erősödése figyelhető meg.

A települési lejtő erősödésére vonatkozó korábbi tézist tehát ma már árnyaltabban kell megfogalmazni mint korábban, hiszen ez a folyamat a népességfejlődést illetően egy általános, szinte minden településre jellemző "fogyási" folyamat árnyékában megy végbe, amely minőségileg új szakasz kialakulásának vetheti meg az alapját. A folyamatok tartóssá válása esetén az egyes település kategóriák közötti különbségek ugyan tovább mérséklődhetnek, azonban ez várhatóan inkább csak a kategóriák szintjén fog megjelenni, miközben egy-egy népesség kategórián belül a távolságok növekedhetnek, hiszen egy adott kategória alján tartósan bent levők, illetve a "felülről" újonnan bekerülők közötti mutatók a "belső olló" tágulását vetítik előre.

A fenti körülmény alapvető mértékben meghatározhatja a komplex fejlettségi mutatók értelmezési keretét. Miért? A komplex mutatók alapértelmezésben a relatív, tehát a települések egymáshoz viszonyított pozícióját, illetve annak a változását tükrözik. Előfordulhat, hogy a fent leírt feltételezések mellett a komplex fejlettségi mutató nem jelez negatív tendenciákat, sőt relatív jellege miatt, akár kedvező helyzetet is tükrözhet. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy *a később bemutatásra kerülő komplex fejlettségi mutató által érzékeltetett képet csak az alapvető strukturális folyamatokba beágyazva lehet kellően értelmezni, e nélkül azok félrevezető magyarázatoknak vethetik meg az alapját.*

2. sz. táblázat

A települések közötti távolság alakulása 1990-2011 között, a vizsgált indikátorokra számított range alapján

A vizsgált indikátorok	A települések közötti távolság (range) értékeinek alakulása		
	1990	2001	2011
Népességszám változása, előző népszámláláshoz viszonyítva	-	59	60
Vándorlási egyenleg, 1000 főre	-	502	583
Gyermekek eltartottsági rátája	30	33	34
Idősök eltartottsági rátája	40	50	48
Foglalkoztatási ráta	27	47	39

Foglalkoztatott nélküli háztartások aránya	37	51	43
Elvégzett osztályok átlagos száma	3,2	3,4	3,8
Érettségizettek aránya	25	31	32
Egy adózóra jutó SZJA összege	-	202	289

3.1.2. A települések népességszámának változása 1990-2011 között

A főváros nélkül számított adatok alapján kimutatható, hogy a népességszám 1990. és 2001. között kissé (kevesebb mint 1%-kal) növekedett, majd 2011-re számottevő csökkenés következett be (az 1990. évi bázishoz képest közel 2%-os). (3. sz. táblázat)

A legjelentősebb változás az aprófalvakban, tehát a 200 fő alattiak kategóriájában figyelhető meg, miután az idetartozó települések aránya - 1990. és 2011. között - mintegy egyharmaddal (8,7%-ról 12,7%-ra) növekedett, és ugyanígy hasonló mértékben az ott élők hányada is. A 200-499 fő közöttiek esetében ez idő alatt már csupán 1%-kal gyarapodott a népességszám. Azt lehet tehát mondani, hogy a települések alsó harmadában alapvetően a népességszám növekedése volt a jellemző.

Más a helyzet a középső harmadban, - az 500 és 4999 fő közötti csoportban, - ahol népességszám csökkenése következett be. Különösen erőteljes a visszaesés az 500-999 fő közötti kategóriában, hiszen a 2011. évi népességszám csupán 86%-át tette ki az 1990. évinek, az 1000-1999, a 2000-4999 fő közöttiek csoportjaiban 3-4%-os a csökkenés.

A felső harmadban, - az 50 ezer fő feletti városok kivételével - a népesség gyarapodás volt a jellemző, amelynek mértéke 3-6% között mozgott. Az 50 ezer fő feletti városok helyzetét jól jellemzi az a körülmény, hogy két évtized alatt mintegy 9%-kal csökkent az ott élők száma, oly módon, hogy a korábbi 20 város helyett 2011-ben csak 18 tartozott ebbe a körbe.

Ha a számszerű arányok alakulását vesszük alapul, akkor a felső harmad zömét kitevő, - 5000 és 49 999 fő közötti - települések népességgyarapodása (150 ezer fő) is kizárólag az 50 ezer fő feletti települések rovására következett be, hiszen ott a népességfogyás 174 ezer fő volt.

Összességében tehát, a középső harmadban levő települések, valamint az 50 ezer fő feletti városok voltak e folyamatok vesztesei, és az alsó, valamint a felső harmadhoz tartozók, - az 50 ezer fő feletti kivételével - a nyertesei.

3. táblázat

A települések népességszámának alakulása a népességnagyság szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság	1990			2001			2011		
	település-szám	megosz-lás	népesség-szám	település-szám	megosz-lás	népesség-szám	település-szám	megosz-lás	népesség-szám
20 fő alatti	3	,1	56	5	,2	84	7	,2	98
20-49	14	,4	506	22	,7	775	41	1,3	1512

50-99	55	1,7	4430	76	2,4	5940	105	3,3	8107
100-199	206	6,5	30903	211	6,7	31169	249	7,9	37920
200-499	703	22,3	240449	710	22,5	241557	723	22,9	243690
500-999	741	23,5	539484	694	22,0	503767	639	20,3	469350
1000-1999	671	21,3	958256	659	20,9	945083	640	20,3	924575
2000-4999	491	15,6	1449131	502	15,9	1512299	472	15,0	1411453
5000-9999	133	4,2	909170	133	4,2	923929	136	4,3	934758
10000-19999	76	2,4	1066415	80	2,5	1112185	81	2,6	1126080
20000-49999	40	1,3	1171564	41	1,3	1184027	42	1,3	1236767
50000 és több	20	,6	1987778	20	,6	1959579	18	,6	1814278
Összesen	3153	100,0	8358142	3153	100,0	8420394	3153	100,0	8208588

3.1.3. A népesség kategóriák közötti mozgások jellemzői

Az egyes népességekategóriák közötti mozgások alapján megállapítható, hogy a települések zöme ugyanahhoz a kategóriához tartozott mindkét időpontban, e tekintetben az 1000 fő feletti települések állnak az élen, hiszen több mint négyötödük megtartotta korábbi pozícióját. *(4/a. sz. táblázat.)*

Nagyon kevés kivételtől eltekintve az elmozdulás azt jelentette, hogy egy kategóriával lejjebb, vagy feljebb került az adott település, és ritka volt, amikor egynél több kategóriát ugrott át a település, ami azt jelenti, hogy látványos fogyás, vagy növekedés csak elvétve következett be. *Általános vonás, hogy a kategóriájából kilépők nagyobb része 2011-ben alacsonyabb népesség kategóriában volt, mint 1990-ben.* Különösen nagy a népességszámban süllyedő települések aránya az 50-99, valamint 100-199 fős kategóriában, előbbiben a fele, az utóbbiban a települések kétötöde került alacsonyabb kategóriába.

Fontos vonás, hogy alapvetően hasonló arányokat kapunk, ha nem a településeket, hanem a népességszámot vesszük alapul. *(4/b. sz. táblázat)* Bizonyos mértékig ez eltér a logikailag várható trendtől, hiszen az a tény, hogy jelentősebb volt a felsőbb népesség kategóriákból alacsonyabbakba való kilépés, ez azt jelenthette volna, hogy a felülről lekerülő, viszonylag magasabb népességszámú települések "feljavíthatták" volna az adott kategória népességszámát. Hasonló hatása lehetett annak is, hogy az adott kategória alsó határán levő, alacsony népességszámú települések pedig kiestek az adott kategóriából. Némileg meglepő tehát, hogy a fentiekben vázolt településcsere nem eredményezett jelentősebb népességszám növekedést bizonyos kategóriákban.

4/a. táblázat

Az egyes település kategóriák közötti mozgás 1990-2011 között

Népességnagyság /fő					%
	A település 1990-hez képest mely kategóriába tartozott 2011-ben				
	Alsóbb kategóriába került	Ugyanabban maradt	Felsőbb kategóriába került	Összesen	
20-49	28,6	64,3	7,1	100,0	
50-99	50,9	43,6	5,5	100,0	
100-199	40,7	54,9	4,4	100,0	

200-499	19,0	77,7	3,2	100,0
500-999	22,7	70,6	6,7	100,0
1000-1999	13,9	80,2	6,0	100,0
2000-4999	10,6	85,1	4,3	100,0
5000-9999	9,8	80,5	9,8	100,0
10 000-19 999	10,5	81,6	7,9	100,0
20 000-49 999	15,0	82,5	2,5	100,0
50 000 és több	15,0	85,0	-	100,0

Megjegyzés: a 20 fő alatti településeket alacsony számuk miatt kihagytuk, 1990-ben 3, 2011-ben 7 település tartozott ebbe a kategóriába.

4/b. táblázat

Az egyes település kategóriák közötti mozgás eredményeként miként változott a települések népességszáma, 1990-2011 között

Népességnagyság 1990-ban (fő)	A település kategóriák 1990. évi népessége mely kategóriába tartozott 2011-ben			Összesen
	Alsóbb kategóriába került	Ugyanabban maradt	Felsőbb kategóriába került	
20-49	23,9	70,4	5,4	100,0
50-99	46,7	47,0	6,3	100,0
100-199	35,3	59,4	5,4	100,0
200-499	13,4	82,6	4,1	100,0
500-999	17,9	74,1	7,9	100,0
1000-1999	10,5	82,5	7,0	100,0
2000-4999	7,7	86,3	5,9	100,0
5000-9999	7,5	80,9	11,6	100,0
10 000-19 999	7,9	81,9	10,3	100,0
20 000-49 999	10,5	85,8	3,7	100,0
50 000 és több	8,3	91,7	-	100,0

3.1.4. Fordulat a települések népességfejlődésében?

1990-2011 között 150 ezer fővel csökkent a "vidéki" Magyarországon élők száma, oly módon, hogy 1990-2001 között, - ha szerény mértékben is, még 62 ezer fővel növekedett. Azt lehet tehát mondani, hogy a 2000-es években fordulat következett be, és ez a körülmény eleve behatárolta a település kategóriák közötti mozgások lehetőségeit, hiszen ettől az időszaktól kezdve a "nyertes" kategóriák csak a "vesztesek" rovására növelhették népességszámukat.

Ennek megfelelően - két évtized alatt, - az 500-999 fő közötti kategóriához tartozó települések száma több mint százszal (741-ről 639-re) csökkent, és a kilépő települések zöme az 500 fő alattiak kategóriájába került. (5. sz. táblázat) a középső harmad településeinek a száma összességében 152-vel csökkent a vizsgált időszak alatt. Azt lehet tehát mondani, hogy a települési hierarchia alsó harmadának a kiterjedése alapvetően a középső harmadhoz tartozó települések erodálódása miatt következett be.

A felső harmad zöménél (az 5 ezer és 50 ezer fő közöttieknél) tapasztalható népességyarapodás pedig kizárólag az 50 ezer fő feletti kategóriából kieső települések hozzájárulásának köszönhető. Feltételezhető, hogy ez a folyamat 2020 körül még intenzívebbé válik.

Összességében elmondható, hogy a hazai településhálózatban erőteljes népességfogyás indult el, amelynek eredményeként annak szinte valamennyi eleme fokozatosan kisebbé válhat a jövőben. A korábbi demográfiai folyamatok ismeretében várható volt e tendencia megjelenése. E körülmény bizonyos fokig előre vetíti a demográfiai vitalitást kifejező, - későbbiekben sorra kerülő - indikátorok által tükrözött általános képet is, nevezetesen, az egyes települések között a demográfiai vitalitás mértékét illetően csak a romlás skáláján való elhelyezkedésben várható különbség. Ilyen körülmények között a demográfiai vitalitás fogalma is csak nagyon erős megszorítások mellett értelmezhető. Feltételezhető, hogy ez a folyamat nem áll meg a népesedési folyamatok határánál, hanem az tovagyűrűzhet az életviszonyok szinte valamennyi területére, és miután bizonyos, hogy a jelenlegi tendenciákat évtizedekig nem lehet megfordítani, ezért a lefelé tartó fejlődési spirál előbb-utóbb konzisztens módon kiterjedhet a demográfiai folyamatok körén kívüli világra.

5. sz. táblázat

A települések számának és népességszámának alakulása népességnagyság szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság	1990-ben		Települések 2011-ben		Változás	
	Száma	Népességszáma	Száma	Népességszáma	Száma	Népességszáma
200 fő alatt	278	35 895	402	47 637	+124	+11 742
200-499	703	240 449	723	243 690	+20	+3 241
500-999	741	539 484	639	469 350	-102	-70 134
1000-1999	671	958 256	640	924 575	-31	-33 681
2000-4999	491	1 449 131	472	1 411 453	-19	-37 578
5000-9999	133	909 170	136	934 758	+3	+25 588
10 000-19 999	76	1 066 415	81	1 126 080	+5	+45 484
20 000-49 999	40	1 171 564	42	1 236 767	+2	+65 203
50 000 felett	20	1 987 778	18	1 814 278	-2	-173 500

3.1.5. Polarizálódási folyamat az egyes népesség kategóriákon belül

A korábbiak fényében nem meglepő, hogy a vizsgált két évtizedben a települések több mint 70%-ában csökkent a népességszám, különösen kedvezőtlen azon települések helyzete, ahol a népességszám több mint 10%-kal esett vissza, a települések 28%-a ebbe a kategóriába tartozik. (6. sz. táblázat) Ehhez hasonló nagyságú (29%) a másik póluson levő települési kör, ahol számottevő, 5%-nál nagyobb népesség gyarapodás következett be.

Meglepő viszont, hogy az 5%-nál nagyobb mérvű növekedés leginkább a 200 fő alatti aprófalvak körében figyelhető meg, több mint egyharmaduk (35%) szerepel ebben a kategóriában, ám részarányuk jelentős a 200-499 fő , valamint az 500-999 fő közötti

kategóriákban is (17-18%). Összehasonlításként érdemes megemlíteni a 2000 fő feletti településeket, ahol a megfelelő érték 5-8% között mozog.

A kistelepülések élen járnak a nagyarányú népességfogyást elszenvedők körében is, így például a 200 fő alatti aprófalvakban a 10%-nál nagyobb mértékű fogyást felmutató települések hányada 38%, a 200-499 közöttiben 40%, és az 500-999 közöttiben 29%.

Azt lehet tehát mondani, hogy *a polarizálódás a kistelepüléseken volt a legerőteljesebb, amelynek eredményeként körükben viszonylag nagy hányadot képviselnek az erőteljes erodálódást, valamint a dinamikusabb népesség növekedést produkáló települések.*

Érdemes még kiemelni az *50 ezer fő feletti városokat*, ahol a népesség gyarapodást elkönyvelő települések hányada ugyanolyan magas (45%), mint a 200 fő alattiak körében, *a polarizálódás tehát körükben is elindult.* Az aprófalvaktól annyiban különböznek, hogy körükben nem fordulnak elő kirívóan erodálódó, tehát 10% feletti népességvesztést felmutató települések.

6. sz. táblázat

Népességszám változás a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között %

Népességnagyság /fő	Népességszám változás 1990-2011 között, 2011. év az 1990. évi százalékában					Összesen
	90% és kevesebb	90-95%	95- 100%	100- 105%	105%- nál több	
200 fő alatt	38,1	10,8	7,6	9,0	34,5	100,0
200-499	40,1	13,8	13,1	14,8	18,2	100,0
500-999	29,1	18,5	17,8	17,9	16,6	100,0
1000-1999	22,5	25,9	25,9	16,1	9,5	100,0
2000-4999	21,4	32,8	27,3	13,2	5,3	100,0
5000-9999	18,8	42,9	26,3	6,8	5,3	100,0
10 000-19 999	11,8	34,2	32,9	15,8	5,3	100,0
20 000-49 999	2,5	30,0	50,0	10,0	7,5	100,0
50 000 és több	-	20,0	35,0	40,0	5,0	100,0
Összesen	28,4	22,1	20,3	14,8	14,3	100,0

3.1.6. Vándorlási folyamatok

Ha egybevetjük a vándorlási egyenleg, valamint a népességszám változását tükröző adatokat, akkor megállapítható, hogy *az utóbbi két évtizedben a vándorlás már csak kismértékben tudta befolyásolni a települések népességszámának az alakulását.* Ennek egyik legpregnansabb megnyilvánulását figyelhetjük meg az 500-4999 fő közötti település körben, ahol - mint korábban láttuk - a népességfogyás mértéke meglehetősen magas volt. (7. sz. táblázat)

E népességfogyás - elsősorban az 1000-4999 fő közötti kategóriában - viszonylag kedvező vándorlás mellett valósult meg, ami azt bizonyítja, hogy a természetes szaporodás gyors ütemű csökkenését csak kismértékben tudja mérsékelni a pozitív egyenleget felmutató vándorlás.

7. sz. táblázat

A vándorlási egyenleg alakulása a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság /fő	A vándorlási egyenleg alakulása 1000 főre vetítve	
	1990-2001 között	2001-2011 között
200 fő alatt	31,90	-32,57
200-499	23,00	-39,19
500-999	48,27	2,28
1000-1999	56,63	21,68
2000-4999	73,73	18,92
5000-9999	70,36	33,51
10 000-19 999	38,92	18,69
20 000-49 999	12,42	12,20
50 000 és több	-3,82	0,17

%

3.1.7. Korösszetétel - Eltartottsági ráták alakulása

Korösszetétel alakulása. Közeledést eredményező folyamatok?

A tapasztalatok azt mutatják, hogy korösszetétel alakulása is meghatározó az adott település demográfiai vitalitása szempontjából, ezen belül is kiemelt jelentősége van a fiatalodást és az öregedést tükröző folyamatokban. A korábbi kutatások elsősorban a kisebb falvak fokozódó előregeredésére hívták fel a figyelmet, amely részben a születések számának a visszaesése, részben a fiatal nemzedékek folyamatos elvándorlása idézett elő. Ezért kérdésként merült fel, hogy vajon ez a folyamat továbbra is jellemző-e?

A két évtizedre visszatekintő adataink azt mutatják, *hogy a kisebb lélekszámú településeken az előregeredés folyamata az utóbbi évtizedben lassult, és ezzel párhuzamosan a nagyobb lélekszámú településeken erősödött.* Az eltérő tendenciákat jól jellemzi az a tény, hogy a 200 fő alatti településeken a 65 évesek és idősebbek aránya két évtizede szinte változatlan szinten van, a 200-499 fő közöttiek körében is csupán 6%-os a növekedés. Ezzel párhuzamosan az 50 ezer fő feletti kategóriában 55%-kal emelkedett az idősek részaránya, a 20 000 - 49 999 közötti kategóriában 42%-kal. Azt lehet tehát mondani, hogy a települések lélekszámának a növekedésével párhuzamosan egyre erőteljesebb az előregeredés folyamata. Mindezek miatt *az idősek arányát tekintve komoly mérvű közeledés következett be a különböző település kategóriák között.*

A fiatalodás folyamatát a 14 éves és fiatalabb népesség arányával szokták jellemezni, azonban a hosszabb ideje jellemző alacsony születésszám miatt a minősítő jelző használata egyre inkább elveszti relevanciáját. E mutató is azt jelzi, hogy a nagyobb lélekszámú településeken kedvezőtlenebbül alakult a tendencia, hiszen az 500 fő alatti település körben, a gyermek népesség részaránya két évtized alatt - az 1990. évinek - 83%-ára apadt, ezzel párhuzamosan az 50 ezer fő feletti körben a korábbi értéknek a 64%-ra. (8. sz. táblázat)

Általános vonás, hogy a népességszám növekedésével párhuzamosan erőteljesebben romlik a gyermek népességnek az össznépességen belüli részaránya. E folyamat itt is a különböző nagyságú települések közötti közeledést indította el.

8. sz. táblázat

A népesség korösszetétele a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

%

Népességnagyság 1990-ben /fő	1990-ben	<i>0-14 évesek aránya</i>		2011. év az 1990. évi %-ában
		2001-ben	2011-ben	
200 fő alatt	15,7	15,4	13,1	83,2
200-499	18,3	18,1	15,2	83,4
500-999	19,7	18,1	15,5	78,9
1000-1999	20,9	18,7	15,9	76,2
2000-4999	21,2	18,7	15,8	74,3
5000-9999	21,7	18,4	15,7	72,1
10 000-19 999	22,5	17,9	15,5	68,9
20 000-49 999	21,5	16,7	14,7	68,6
50 000 és több	21,5	15,4	13,7	63,7
Összesen	19,7	18,0	15,3	
Népesség kate- góriák 1990-ben /fő	1990-ben	<i>15-64 évesek aránya</i>		2011. év az 1990. évi %-ában
		2001-ben	2011-ben	
200 fő alatt	61,3	59,6	63,9	104,2
200-499	63,9	63,0	65,8	102,9
500-999	64,1	64,4	67,0	104,5
1000-1999	64,8	65,6	67,5	104,3
2000-4999	65,2	66,3	68,0	104,4
5000-9999	65,6	67,1	68,0	103,6
10 000-19 999	66,0	68,5	68,7	104,1
20 000-49 999	66,6	69,2	68,4	102,6
50 000 és több	67,9	71,1	69,9	102,9
Összesen	64,3	64,5	66,7	
Népesség kate- góriák 1990-ben /fő	1990-ben	<i>65 éves és idősebb aránya</i>		2011. év az 1990. évi %-ában
		2001-ben	2011-ben	
200 fő alatt	22,9	24,9	23,0	100,5
200-499	17,8	18,9	19,0	106,6
500-999	16,2	17,5	17,5	108,0
1000-1999	14,3	15,8	16,5	115,3
2000-4999	13,6	14,9	16,2	119,1
5000-9999	12,6	14,5	16,3	129,2
10 000-19 999	11,5	13,5	15,8	137,4
20 000-49 999	11,9	14,1	16,9	142,1
50 000 és több	10,6	13,5	16,4	155,1
Összesen	16,0	17,5	18,0	

Eltartottsági ráták

A *gyermekekre számított eltartottsági ráták* alapján látható, hogy csak viszonylag kisebb különbségek vannak az egyes település kategóriák között. (9. táblázat) A vizsgált két évtized tendenciái pedig arra utalnak, hogy a nagyobb lélekszámú településeken erőteljesebb a romlás mértéke, tekintve, hogy körükben kedvezőtlenebbül alakult a gyermekszám, mint a kisebb településeken.

Az *idősek eltartottsági rátáját* tekintve még erőteljesebb a nagyobb települések pozíciójának a romlása. Az 1000 fő alatti településeken az eltartottsági ráta értéke 2011-ben közel hasonló mértékű volt, mint a 1990-ben. (10. táblázat) Az e feletti népesség kategóriákban viszont a fokozódó romlást lehet megfigyelni. Különösen kedvezőtlen az 50 ezer fő feletti városok helyzete, ahol - két évtized alatt - mintegy 50%-kal növekedett a mutató értéke. Korábban említettük, hogy - két évtized alatt - az 50 ezer fő feletti városok népességszáma mintegy 9%-kal csökkent. Ez utóbbi fejleményt, valamint az öregedési mutató alakulását figyelembe véve *bizonyos, hogy a nagyvárosok további népességvesztése tartóssá fog válni.*

9. táblázat

A gyermekek (15 év alattiak) eltartottsági rátája a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság 1990-ben /fő	A gyermekek (15 év alattiak) eltartottsági rátája				%
	1990	2001	2011	2011. év az 1990. év %- ában	
200 fő alatt	25,8	27,7	20,7	80,4	
200-499	28,8	28,8	23,4	81,4	
500-999	30,8	28,2	23,4	76,1	
1000-1999	32,4	28,7	23,7	73,3	
2000-4999	32,7	28,1	23,2	71,2	
5000-9999	33,2	27,5	23,1	69,5	
10 000-19 999	34,1	26,1	22,6	66,3	
20 000-49 999	32,2	24,0	21,5	66,8	
50 000 és több	31,7	21,7	19,6	61,7	
Összesen	30,7	28,1	23,0	74,9	

10. táblázat

Az idősek (64 év felettiak) eltartottsági rátája a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság 1990-ben /fő	Az idősek (64 év felettiak) eltartottsági rátája				%
	1990	2001	2011	2011. év az 1990. év %- ában	
200 fő alatt	38,9	47,8	38,3	98,5	
200-499	28,2	30,7	29,3	104,0	
500-999	25,4	27,5	26,3	103,2	

1000-1999	22,3	24,2	24,6	110,6
2000-4999	21,0	22,7	23,9	114,1
5000-9999	19,3	21,8	24,1	124,6
10 000-19 999	17,5	19,8	23,0	131,3
20 000-49 999	18,0	20,5	24,7	137,7
50 000 és több	15,6	19,1	23,4	150,4
Összesen	25,3	28,2	27,6	109,1

Az eltartottsági ráták időbeli változása

A települések döntő hányadára a születések számának a visszaesése volt a jellemző, amely alapvető mértékben befolyásolta a *gyermekek eltartottsági rátájának alakulását*. A születésszám általános csökkenése miatt csupán a települések 14%-ában figyelhető meg a gyermekek eltartottsági rátájának a javulása. *(11. táblázat)* Az alaptendencia tehát azt jelzi, hogy az egyes népesség kategóriák között inkább csak a romlás mértékében jelennek meg a jelentősebb különbségek.

Sajátos vonás, hogy a *javulás csak a kislélekszámú települések esetében figyelhető meg*, így például a 200 fő alatti kategóriában a települések több mint egyharmada javulást könyvelhetett el, de még a 200-499 közötti kategóriában is egynegyed feletti a megfelelő érték. A 10 ezer fő feletti település körben pedig mindenhol a mutató romlása figyelhető meg.

A romlás mértékét illetően az 50 ezer fő feletti városok kerültek a leginkább kedvezőtlen helyzetbe, hiszen e körben a települések kétötödénél a mutató nem éri el a korábbi érték 60%-át, háromötödénél pedig 60-70% közötti érték alakult ki. Azt lehet mondani, hogy minél nagyobb lélekszámú a település, annál rosszabb a gyermekek eltartottságát jellemző mutató értéke. Más megfogalmazásban, *a népességszám növekedésével párhuzamosan jelentősen romlik a település népességreprodukciós képessége, amit a kedvezőbb bevándorlási folyamatok sem tudnak ellensúlyozni*.

További jellemző, hogy utóbbi két évtizedben - a korösszetételhez hasonlóan - *nagyon erőteljes polarizálódási tendencia alakult ki a kisebb, tehát az 1000 fő alatti településeken*, nevezetesen egy részükben a romlás mértéke igen nagy mérvű, más részüknél meglehetősen kicsi, sőt inkább javulás következett be.

Az idősök eltartottságának az alakulása nem független a gyermekek eltartottságát jelző mutató

értékétől, következésképpen az idősökre számított mutató által tükrözött kép nagymértékben hasonlít arra, mint amit a gyermekek eltartottságánál tapasztaltunk. Itt is - a korstruktúrájánál tapasztaltakhoz hasonlóan - megfigyelhető, hogy a kisebb lélekszámú települések körében markáns polarizálódási tendencia alakult ki, továbbá, hogy *a települések lélekszámának a nagyságával párhuzamosan egyre erőteljesebb az elöregedés folyamata*. Különösen kedvezőtlen a helyzet a 20-50 ezer fő közötti kategóriában, ahol két évtized alatt a települések kétharmadában az eltartottsági ráta több mint 30%-kal romlott, valamint az 50 ezer fő feletti körében, ahol a települések 85%-a tartozik a súlyosan elöregedő települési körhöz. *(12. sz. táblázat)*

A különböző irányú tendenciák eredményeként megállapítható, hogy *jelentős mértékű kiegyenlítődési folyamatnak vagyunk a tanúi, amelynek alapvetően a nagyobb lélekszámú települések a vesztesei, és közelükben levő szuburbán falvak a nyertesei*. Feltételezhető, hogy e tendencia belátható ideig fennmarad, hiszen a centrumok

közelében levő falvak sokak számára kedvező életfeltételeket kínálnak. E vonzerő egyaránt hat a városban élő családalapító fiatalok számára, akiknek a vonzáskörzetben levő településeken - a kedvezőbb árviszonyok miatt - könnyebb a megfelelő lakást megszerezni, mint a centrum városban. E szuburbán falvak a vonzáskörzeten kívüli kisebb településeken élők számára is hasonló előnyöket kínálnak. *Ilyen feltételek mellett a centrum városok méginkább munkahelyi és bevásárló, szolgáltató központtá válnak, ami tovább gerjesztheti az előregedés folyamatát.*

A gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása

A korábbi korösszetétel szerinti vizsgálatok alapján feltételezni lehetett, hogy a két kiemelt népesség csoportra számított eltartottsági ráták különböző típusú együttállása jellemzi a hazai településhálózatot. Erre alapozva azt vizsgáltuk, hogy - település kategóriák szerint - a fiatalodási, illetve az öregedési ráta időbeli alakulása milyen tipikus együttállási kombinációkat mutat.

Az egyes rátáknál az 1990-2011. közötti együttes fejlődési trendet vettük alapul, és ennek megfelelően öt típust képeztünk, ezek a következők:

1. mindkét ráta értéke kedvezőtlenül alakult,
2. a gyermekeknél kedvezőtlenül, az időseknél kedvezően,
3. a gyermekeknél kedvezően, az időseknél kedvezőtlenül,
4. mindkét ráta értéke kedvezően alakult,
5. egyéb kombináció.

Az idősekre számított eltartottsági ráta alakulását akkor tekintettük kedvezőtlennek, ha a ráta 1990-2011. közötti értéke 10%-nál nagyobb mértékben romlott, és kedvezőnek, ha a ráta 2011. évi értéke alatta maradt az 1990. évinek, azaz, ha a korábbihoz képest kedvezőbben alakult az öregedés.

Az gyermekek esetében akkor tekintettük kedvezőtlennek, ha a ráta 2011. évi értéke az 1990. évinek legfeljebb a 70%-át érte csak el, és kedvezőnek, ha a ráta 2011. évi értéke meghaladta az 1990. évit, azaz, ha a korábbihoz képest kedvezőbben alakult a fiatalodás.

Elmondható, hogy az egyesített eltartottsági ráta által tükrözött hosszabb távú tendencia még erőteljesebb polarizálódási folyamatot jelez, mint amit a ráták külön-külön való vizsgálatánál tapasztaltunk. E polarizálódási folyamaton belül is éles határvonal figyelhető meg az 5 ezer fő alatti, illetve e feletti települések között. *(13. sz. táblázat)* Ha például azon települési kört vesszük alapul, ahol mindkét ráta meglehetősen kedvezőtlenül alakult, akkor kimutatható, hogy az 5 ezer fő feletti településeknek közel kétharmada sorolható ide, és közöttük egyetlen olyan település sincs, ahol legalább az egyik ráta kedvezően alakult volna.

Az 1000-4999 fő közötti települések közbülső helyet foglalnak el, miután a megfelelő érték 29-43% körül alakult, az ennél alacsonyabb népességszámú településeken pedig 16-22% közötti értékek figyelhetők meg.

A kistelepülések kedvezőbb helyzete még inkább szembeötlő, ha azon települési kört vesszük alapul, ahol mindkét eltartottsági ráta kedvezően alakult. Ám az is igaz, hogy - a demográfiai vitalitást tekintve - minél alacsonyabb a népességszám, annál heterogénebb a települési kör összetétele.

Ezek alapján azt lehet mondani, hogy a kistelepülések egyre szűkebb körére jellemző az előregedés, és ezzel párhuzamosan az egyre halványuló demográfiai vitalitás pedig csak a kis lélekszámú, azon belül is elsősorban a szuburbán települési körben van csupán

jelen. A folyamatot tehát döntően a szuburbanizáció táplálja, továbbá az üdülőfalvak terjedése.

11. táblázat
A gyermekek eltartottsági rátájának alakulása a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság /fő	A gyermekek eltartottsági rátájának alakulása 1990-2011 között, 2011. év az 1990. évi százalékában					Összesen
	60%	60-70%	70-80%	80-100%	100% felett	
200 fő alatt	34,6	9,6	9,9	11,1	34,9	100,0
200-499	20,1	13,7	17,1	22,1	27,2	100,0
500-999	20,6	22,7	18,6	24,1	13,9	100,0
1000-1999	20,9	26,5	25,5	21,2	6,0	100,0
2000-4999	16,3	31,4	28,5	21,0	2,9	100,0
5000-9999	17,3	39,1	27,1	15,1	1,5	100,0
10 000-19 999	35,5	34,2	18,4	11,8	-	100,0
20 000-49 999	15,0	65,0	17,5	2,5	-	100,0
50 000 és több	40,0	60,0	-	-	-	100,0
Összesen	21,4	23,5	20,7	20,3	14,1%	100,0

12. sz. táblázat
Az idősök eltartottsági rátájának alakulása a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság /fő	Az idősök eltartottsági rátájának alakulása 1990-2011 között, 2011. év az 1990. évi százalékában					Összesen
	130% és több	110- 130%	100- 110%	90- 100%	90%-nál kevesebb	
200 fő alatt	26,3	10,4	9,4	6,8	47,1	100,0
200-499	22,9	17,6	16,2	10,4	32,9	100,0
500-999	21,6	22,8	16,6	12,3	26,7	100,0
1000-1999	23,5	27,1	23,0	9,8	16,5	100,0
2000-4999	27,9	37,1	21,8	6,5	6,7	100,0
5000-9999	39,8	37,6	18,8	2,3	1,5	100,0
10 000-19 999	56,6	31,6	11,8	-	-	100,0
20 000-49 999	67,5	32,5	-	-	-	100,0
50 000 és több	85,0	15,0	-	-	-	100,0
Összesen	26,3	24,6	17,7	9,0	22,4	100,0

13. sz. táblázat
A gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása a települések népességnagysága szerint, 1990-2011. között

Népességnagyság	A gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása	%
-----------------	---	---

/fő	1990-2011. között					Össze- sen	N
	Mindkettő kedvezőt- lenül	Gyermekek esetében kedvezőt- lenül, idősekeknél kedvezően	Idősek esetében kedvezőtlenül, gyermekeknél kedvezően	Mindkettő kedvezően	Egyéb		
			alakult				
200 fő alatt	19,5	19,5	9,2	24,3	27,5	100,0	272
200-499	15,6	13,5	10,4	11,8	48,7	100,0	703
500-999	21,9	14,0	5,0	7,4	51,7	100,0	741
1000-1999	28,9	7,7	1,3	3,7	58,4	100,0	671
2000-4999	34,0	4,1	1,4	1,0	59,5	100,0	491
5000 felett	63,2	-	-	-	36,8	100,0	269
Együtt	27,2	10,3	4,8	7,4	50,3	100,0	3147

3.1.8. A tudástőke alakulása

A tudástőke utóbbi 2-3 évtizedben való vizsgálatakor abból kell kiindulnunk, hogy az iskola rendszer fokozatos kiterjesztése - a korábbiakhoz képest - több lehetőséget nyújtott a kistelepüléseken felnövő nemzedékek számára is a magasabb végzettség megszerzésére. Részben ezzel magyarázható, hogy az elvégzett osztályok átlagos számát tekintve bizonyos fokú közeledési folyamatot lehet megfigyelni a különböző népességszámú települések között. 1990-ben a 200 fő alatti, illetve az 50 ezer feletti népességű települések között - az elvégzett osztályok átlagos számát tekintve - 2,4 volt a különbség, 2011-ben 1,9 volt a megfelelő érték. (14/a. és 14/ b. sz. táblázat) E tendencia alakulásában azonban a korábban vizsgált demográfiai folyamatok is közre játszottak, nevezetesen a kisebb települések egy részében az elöregedése megállt, ami relatíve kedvezően hatott az ott élők iskolai végzettségének az összetétele szempontjából. (Az alacsony iskolai végzettségű kiháló korosztályok helyébe magasabb végzettségűek léptek be.) A nagyobb települések elöregedése viszont felgyorsult, amelynek eredményeként az alacsonyabb végzettségű idősök növekvő részaránya bizonyos fokig konzerválta az ott élők iskolai végzettség szerinti összetételét.

A pozitív irányú folyamatok dominanciája miatt az egyes települések között alapvetően csak a javulás mértékét illetően alakultak ki számottevő különbségek. Jól érzékelhető, hogy - az alacsonyabb képzettségi bázisról induló - kisebb településeken jóval dinamikusabb volt az átlagos osztályszám növekedése, mint a nagyobb lélekszámúakon. Így például a 200 fő alatti kategórián belül a 20% alatti javulást felmutató települések részaránya csupán 17% volt, az 50 ezer főfelettiak körében viszont 90% volt a megfelelő érték.

A 30% feletti növekedés, pedig csak a 10 ezer fő alatti kategóriában volt jellemző, ezen belül is a 200 fő alattiak körében, amely települési körnek 44%-a tartozott ebbe, csoportba.

Az érettségizettek arányát tekintve, pedig még jelentősebb a települések közötti közeledés, hiszen 1990-ben még közel négyszeres különbség volt a 200 fő alatti, és az

50 ezer feletti népességszámú települések között, 2011-ben viszont a különbség mértéke már nem érte el kétszerest. *(15/a. és 15/b. sz. táblázat)*

Összességében tehát *az iskolai végzettség szerinti összetételt tekintve a kisebb települések jelentős mértékű felzárkózásának vagyunk a tanúi.* E felzárkózást azonban jelentős részben a népesség korösszetételében bekövetkező strukturális folyamatok idézték elő.

14/a. sz. táblázat

Az elvégzett osztályok átlagos száma a 18-64 éves népesség körében a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság 1990-ben /fő	Az elvégzett osztályok átlagos száma				2011. év az 1990. év %- ában
	1990	2001	2011		
200 fő alatt	8,2	9,4	10,6		129,0
200-499	8,5	9,5	10,6		124,8
500-999	8,7	9,8	10,8		123,3
1000-1999	8,9	10,0	10,9		123,3
2000-4999	9,0	10,1	11,1		123,1
5000-9999	9,3	10,4	11,4		123,5
10 000-19 999	9,7	10,7	11,8		121,0
20 000-49 999	10,0	11,1	12,0		120,1
50 000 és több	10,6	11,6	12,5		118,2
Összesen	8,8	9,8	10,9		123,9

14/b. sz. táblázat

Az elvégzett osztályok számának alakulása a 18-64 éves népesség körében a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság /fő	Az elvégzett osztályok számának alakulása 1990-2011 között, 2011. év az 1990. évi százalékában					Összesen
	120%-nál kevesebb	120- 125%	125- 130%	130- 135%	135%-nál több	
200 fő alatt	16,9	21,9	17,6	16,2	27,3	100,0
200-499	21,3	32,0	28,6	11,8	6,3	100,0
500-999	22,8	40,5	27,7	6,2	2,7	100,0
1000-1999	23,8	45,0	26,4	4,2	0,6	100,0
2000-4999	23,2	51,1	20,2	4,7	0,8	100,0
5000-9999	25,8	56,1	12,1	4,5	1,5	100,0
10 000-19 999	42,1	36,8	19,7	1,3	-	100,0
20 000-49 999	62,5	32,5	5,0	-	-	100,0
50 000 és több	90,0	10,0	-	-	-	100,0
Összesen	23,8	39,9	24,2	7,4	4,8	100,0

15/a. sz. táblázat
Az érettségizettek aránya a 18-64 éves népesség körében a települések
népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság 1990-ben /fő	1990	Az érettségizettek aránya		2011. év az 1990. év %- ában
		2001	2011	
200 fő alatt	8,1	14,3	21,9	269,4
200-499	9,8	15,6	23,1	236,6
500-999	12,1	18,1	25,3	209,0
1000-1999	13,3	20,1	26,9	201,3
2000-4999	15,1	22,0	28,9	191,1
5000-9999	17,6	25,0	32,0	181,2
10 000-19 999	21,5	28,4	34,6	160,7
20 000-49 999	24,2	31,2	36,2	150,0
50 000 és több	29,7	36,5	39,2	131,9
Összesen	12,7	19,0	26,0	205,7

15/b. sz. táblázat
Az érettségizettek arányának alakulása a települések népességnagysága szerint,
1990-2011 között

Népességnagy- ság /fő	Az érettségizettek arányának alakulása 1990-2011 között, 2011. év az 1990. évi százalékában					Összesen
	150%-nál kevesebb	150- 180%	180- 200%	200- 250%	250%-nál több	
200 fő alatt	12,6	6,9	5,7	16,1	58,6	100,0
200-499	7,1	12,3	8,4	27,2	44,9	100,0
500-999	7,2	18,0	12,0	36,2	26,6	100,0
1000-1999	4,9	22,1	16,2	41,7	15,	100,0
2000-4999	6,7	28,5	20,8	34,6	9,4	100,0
5000-9999	13,5	35,3	19,5	27,8	3,8	100,0
10 000-19 999	32,9	42,1	13,2	10,5	1,3	100,0
20 000-49 999	45,0	50,0	5,0	-	-	100,0
50 000 és több	85,0	15,0	-	-	-	100,0
Összesen	8,9	20,0	13,2	31,8	26,1	100,0

3.1.9. Munkaerőpiaci jellemzők

A *foglalkoztatási ráta* komoly mérvű hullámozást mutatott minden település kategóriában, nevezetesen 1990-2001 között nagyarányú romlás, majd ezt követően számottevő javulás következett be. E hullámozást is figyelembe véve, - 1990-2011 között - *kissé romlott a kisebb települések pozíciója, miután a legalsó (200 fő alatti), valamint a legfelső (50 ezer fő feletti) kategória közötti távolság enyhén növekedett.* (16/a. és 16/b. sz. táblázat)

1990-ben a 200 fő alatti települések foglalkoztatási rátája az 50 ezer fő felettiekre jellemző értéknek a 84%-át tett ki, 2011-ben csak 81%-át. E tendencia kapcsán azonban azt is meg kell jegyezni, hogy 2001-ben a megfelelő érték csupán 69% volt, tehát az utóbbi évtizedben jelentős javulás volt a jellemző.

A foglalkoztatottsági ráta esetében is megfigyelhető, hogy *a kisebb lélekszámú, - 1000 fő alatti - települési körben erőteljes polarizálódási folyamat indult el*, azaz egyszerre jellemző, hogy adott település kategórián belül növekszik a leszakadó, és ezzel párhuzamosan a kiemelkedő települések részaránya is. E tendenciát bizonyos mértékig előre vetítették az eltartottsági rátáknál megfigyelhető folyamatok is, hiszen ott is azt tapasztaltuk, hogy az előregedést, illetve a népességreprodukciót tekintve egymástól meglehetősen eltérő demográfiai életutat bejáró települési kört lehet elkülöníteni. *A települések korösszetételében megnyilvánuló tendenciák tehát kivételnek a foglalkoztatottság területére is, a kettő szinte együtt mozog.*

A *foglalkoztatott nélküli háztartások arányát* tekintve viszont a települések közötti közeledést figyelhetjük meg: 1990-ben a 200 fő alatti kategóriába tartozó települések esetében a mutató 63%-kal haladta meg az 50 ezer fő felettiekre jellemző értéket, 2011-ben csupán 48%-kal. *(17/a. és 17/b. sz. táblázat)*

E közeledés kizárólag a 2000-es években zajlott le, amelynek mértékét jól illusztrálja az a tény, hogy 2001-ben az aprófalvak helyzete még romlott is 1990-hez képest, hiszen ekkor a rájuk jellemző mutató értéke 70%-kal volt magasabb, mint a legfelső népesség kategóriában.

E kedvezőnek tűnő tendencia kapcsán azonban itt is meg kell jegyezni, hogy mindez elsősorban nem a kistelepülések jelentősen javuló foglalkoztatottsági helyzete miatt következett be, hanem zömében annak köszönhető, hogy a kedvezőbb helyzetű kistelepülések körében a korösszetétel nem romlott olyan mértékben, mint a nagyobb településeken. Azt lehet tehát mondani, hogy *a kistelepülések relatív pozíciójának a javulása mögött jelentős részben strukturális változások húzódnak meg, amelyen belül a polarizálódásnak komoly szerepe van.*

Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy az említett kedvezőbb helyzetű kistelepülések körében az abszolút pozíció is javult a vizsgált két évtizedben, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a 200 fő alatti kategóriában a települések 28%-nál 2011-ben kedvezőbben alakult a mutató értéke, mint 1990-ben. Ennek jelentőségét azzal lehet leginkább érzékeltetni, hogy a 20 ezer fő feletti népesség kategóriában egyetlen település sincs, amelyikben a mutató 2011. évi értéke meghaladná az 1990. évit. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a foglalkoztatottságot, vagy a foglalkoztatott nélküli háztartások arányát tekintve a nagyobb települési körben is vannak "vesztesek". Az eddig vizsgált indikátorok alapján inkább azt lehet mondani, hogy *a közepes és nagyobb városokban tapasztalt negatív irányú folyamatok mögött alapvetően az húzódik meg, hogy - a munkaerőpiac általános jellegű beszűkülése miatt, - nincs érdemi lehetőség a korábbi viszonylag kedvezőbb foglalkoztatottsági szint túlhaladására.*

16/a. sz. táblázat

A 15-64 éves népesség foglalkoztatottsági rátája a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság 1990-ben /fő	Foglalkoztatottsági ráta				%
	1990	2001	2011	2011. év az 1990. év %-	

				ában
200 fő alatt	56,5	39,4	48,4	85,7
200-499	60,4	43,5	50,7	84,0
500-999	62,4	45,6	52,0	83,4
1000-1999	63,4	47,1	52,4	82,6
2000-4999	64,4	48,1	54,1	83,9
5000-9999	65,5	49,8	55,5	84,8
10 000-19 999	67,0	52,4	57,8	86,2
20 000-49 999	66,8	54,1	58,7	87,9
50 000 és több	67,0	57,2	60,1	89,8
Összesen	62,3	45,7	52,1	83,6

16/b. sz. táblázat
A 15-64 éves népesség foglalkoztatási rátájának alakulása települések
népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság /fő	A foglalkoztatási ráta alakulása 1990-2011 között, 2011. év az 1990. évi százalékában					Összesen
	70%-nál kevesebb	70-80%	80-90%	90-100%	100%- nál több	
200 fő alatt	22,3	13,7	21,9	13,7	28,4	100,0
200-499	20,1	17,6	26,2	21,6	14,5	100,0
500-999	13,8	22,7	30,0	25,2	8,4	100,0
1000-1999	12,4	24,0	38,5	20,1	5,1	100,0
2000-4999	7,1	26,1	44,4	20,4	2,0	100,0
5000-9999	1,5	23,3	57,9	16,5	0,8	100,0
10 000-19 999	2,6	7,9	61,8	27,6	-	100,0
20 000-49 999	-	7,5	72,5	20,0	-	100,0
50 000 és több	-	-	65,0	30,0	5,0	100,0
Összesen	13,5%	20,9	35,2	21,2	9,2	100,0

17/a. sz. táblázat
Foglalkoztatott nélküli háztartások aránya a települések népességnagysága szerint,
1990-2011 között

Népességnagyság 1990- ben /fő	Foglalkoztatott nélküli háztartások aránya				%
	1990	2001	2011	2011. év az 1990. év %- ában	
200 fő alatt	46,0	60,4	53,0	115,4	
200-499	38,5	51,9	46,4	120,5	
500-999	36,0	48,9	43,3	120,3	
1000-1999	34,2	46,0	42,5	124,3	
2000-4999	33,3	44,6	40,5	121,5	
5000-9999	31,5	42,3	39,2	124,1	
10 000-19 999	29,2	38,9	36,7	125,8	
20 000-49 999	29,9	38,6	37,4	125,3	
50 000 és több	28,2	35,4	35,8	127,1	
Összesen	36,2	48,7	44,2	122,1	

17/b. sz. táblázat
A foglalkoztatott nélküli háztartások arányának alakulása a települések
népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népességnagyság /fő	A foglalkoztatott nélküli háztartások arányának alakulása 1990-2011 között, 2011. év az 1990. évi százalékában					Összesen
	150%-nál több	130-150%	120-130%	100-120%	100%-nál kevesebb	
200 fő alatt	16,6	16,2	9,7	29,2	28,2	100,0
200-499	17,8	18,3	15,2	30,2	18,5	100,0
500-999	15,0	19,8	14,3	36,8	14,0	100,0
1000-1999	15,2	20,7	21,0	35,0	8,0	100,0
2000-4999	11,6	23,6	22,2	38,3	4,3	100,0
5000-9999	10,5	32,3	21,1	31,6	4,5	100,0
10 000-19 999	11,8	35,5	21,1	28,9	2,6	100,0
20 000-49 999	7,5	40,0	30,0	22,5	-	100,0
50 000 és több	10,0	35,0	40,0	15,0	-	100,0
Összesen	14,9	21,2	17,6	33,8	12,5	100,0

3.2. A fejlettség jellemzői a települések népességnagysága szerint

3.2.1. Komponens és főkomponens mutatók a vidéki átlag százalékában

Miután az abszolút mutatók használata komponens és főkomponens szinten meglehetősen nehézséget okozott volna, ezért az egyszerűség kedvéért itt relatív mutatókat alkalmaztunk, amelyeket a vidéki átlag százalékában adtunk meg.

Az értékhatárokat a vidéki átlagtól való eltérés nagysága alapján határoztuk meg, és a kapott gyakorisági megoszlások alapján egy kilenc értékű skálát alakítottunk ki, ahol az első kategória a leginkább kedvezőtlen, a kilencedik a legkedvezőbb pozíciót jelzi.

A mutatók értelmezési korlátai

A statikus mutatók esetében az értelmezési korlátok attól függenek, hogy milyen jelenséget vizsgálunk. Így például a demográfiai komponens esetében, ahol a range értékei meglehetősen nagyok, továbbá a komponens elemi változói településnagyság szerint meglehetősen változó szórást mutatnak, ezért a komponens szintű változó nagyjából hasonló képet mutat, mint az elemi indikátorok.

Más a helyzet a tudástőke, a munkaerőpiaci, a gazdasági komponens, valamint a főkomponens mutató esetében, ahol az elemi mutatók "egy irányba" húznak, és ily módon halmozottan összeadódnak. Ennek eredményeként *a település kategóriák közötti különbségek megsokszorozódnak, következésképpen e mutatók nem alkalmasak az egyes település kategóriák közötti összehasonlításra, csupán a település kategóriákon belüliekre*. Alapvetően tehát arra, hogy bemutassuk a népességek kategórián belüli fejlettségbeli különbségeknek a vizsgált jelenségre (függő változóra) gyakorolt hatását. Így például a népesség időfelhasználási jellemzőinek a vizsgálatok feltehetjük azt a kérdést, hogy vajon az egyes népesség kategóriákon belül, a fejlettségi alapmodul szerinti különbségek miként befolyásolják az ott élők különböző tevékenységekre fordított idejét. Az erre vonatkozó vizsgálatot egy későbbi fázisban tervezzük elvégezni. *E tanulmány keretei között a családszerkezet térségi és településtípus szerinti jellemzőit kívánjuk bemutatni.*

Más a helyzet a *dinamikus mutatók* esetében, amelyek alapvetően arra hívják fel a figyelmet, hogy az adott település kategóriához tartozó települések - önmagukhoz képest - milyen fejlődési dinamikát produkáltak a vizsgált két évtized alatt. *A mutatók alapján látható, hogy minél kisebb lélekszámú kategóriát veszünk alapul, annál inkább heterogénebb a fejlődés dinamikája*. Ezen kívül a demográfiai komponens, valamint a tudástőke esetében az is jellemző, hogy a kisebb települések önmagukhoz képest nagyobb előrehaladást értek el, mint a nagyobb települések. Ezt egyébként már az elemi szintű mutatók is jelezték.

Az egyes komponenseken belüli tendenciákat illetően, részletesebben az alábbiakat lehet kiemelni.

Demográfiai komponens

A gyermekek, és az idősök egyesített eltartottsági mutatói alapján 2011-re számított komponens szintű index alapján egy feje tetejére állított ferde gúla képe bontakozik ki előttünk, amelynek "tetején" a legalacsonyabb, alján a legmagasabb népességű települések helyezkednek el. E kép bizonyos fokig hasonló, mint amit az elemi indikátorok esetében figyelhattunk meg, azzal a különbséggel, hogy azokhoz képest némiképp kiegyenlítettebb profilt kaptunk. Ezt is figyelembe véve az alaptendencia megegyező, nevezetesen *minél alacsonyabb a népességszám, annál heterogénebb az egyes népesség kategóriák összetétele a demográfiai vitalitás szempontjából*.

Tudástőke

A tudástőke összesített pontértékei alapján számított fejlettségi skála meglehetősen eltérő képet mutat, mint amit az egyedi indikátorok tükröztek. Emlékeztetőül, az érettségizettek arányát tekintve alig kétszeres volt a különbség a 200 fő alatti, illetve az 50 ezer fő feletti települések között. Ezzel szemben az összesített mutató esetében, - a legkedvezőbb pozícióban (9. kategóriában) levők arányát tekintve - a két szélső kategória közötti különbség közel ötvenszeres. (A 200 fő alattiak körében 2,7%, a 200-499 fő közöttiek esetében 1,7%, és az 50 ezer fő feletti kategóriában 94,4%-ot tesz ki a legkedvezőbb pozícióban levő települések hányada.) *Nyilvánvaló, hogy a tudástőkében meglevő különbségeket egyik mutató sem tükrözi kellőképpen, hiszen az érettségizettek arányát jellemző értékek alul becslik a különbségeket, az összesített pontértékek, pedig felül becslik.*

Munkaerőpiaci komponens

A tudástőkénél tapasztalt mérési anomáliák a munkaerőpiaci komponens esetében is megfigyelhetők, hiszen a tényleges különbségeket a használt mutatók itt sem tükrözik kellőképpen. Ez esetben is az elemi indikátorok alul, az összesített pontérték alapján kimutatott értékek pedig felül becslik a tényleges különbségeket. A tudástőkénél tapasztaltakhoz képest az eltérés csak annyi, hogy a két szélső póluson levő települési kör közötti különbség itt jóval mérsékeltebb formában jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy az összesített pontérték alapján a 200 fő alatti, illetve az 50 ezer fő feletti kategóriák közötti különbség 15-szörös.

Gazdasági komponens (egy adózóra jutó személyi jövedelemadó összege)

A gazdasági komponens esetében a statikus mutatókat mindkét évre a vidéki átlag százalékában számítottuk ki (23/a. táblázat), a dinamikus mutatót, pedig az abszolút értékek alapján (23/b. táblázat), annak érdekében, hogy a települések önmagukhoz képest megtett fejlődését illusztráljuk.

A vidéki átlag százalékában kifejezett mutató jelzi a várakozásnak megfelelő képet, nevezetesen azt, hogy a népességszám növekedésével arányosan növekszik a magasabb adóbevétellel rendelkező települések hányada. Továbbá az is megfigyelhető. Hogy a kistépülések körében számottevő a polarizálódás.

Ha az adott település kategóriához tartozók önmagukhoz mért fejlődési útját vesszük alapul, akkor e téren még nagyobb a kisebb települések polarizálódása. Így például a 200 fő alatti települések körében több mint egynegyedét tették ki azok a települések, amelyeknél a 2011. évi érték a korábbinak a kétharmadát sem érte el, ám ugyanitt ért el a legmagasabb hányadot, közel egyharmadot azon települések köre, amelyeknél a 2011. évi érték legalább 50%-kal haladta meg a 2001. évit.

Azt lehet tehát mondani, hogy a *települések népességszámával arányosan csökken a polarizálódás mértéke, egészen a 10 ezer fős kategóriáig, a 10 ezernél nagyobb lélekszámú településeken vagy stagnált, vagy visszaesett a mutató értéke*. Külön említést érdemel az 50 ezer fő feletti települési kör, amelyben csak a települések egynegyedének sikerült megtartani a 2001. évi pozícióját, háromnegyedénél viszont csökkenés volt tapasztalható. E tendencia részben azzal magyarázható, hogy a nagy lélekszámú települések meglehetősen magas bázisról indultak, amelyet nehéz volt tartani, részben pedig a népesség rohamos öregedése következtében egyre csökkent az SZJA befizetésére kötelezett foglalkoztatottak aránya.

Összegezve tehát azt lehet mondani, hogy ha a kedvezőbb pozícióban levő települések arányát vesszük alapul, akkor a 2011. évre számított indikátorok - a demográfiai komponens kivételével - azt mutatják, hogy minél nagyobb a település lélekszáma, annál magasabb az adott kategóriába tartozó települések hányada.

A dinamikus, tehát az 1990-2011 közötti időszakra vonatkozó indikátorok, pedig az előbbivel ellentétes irányú tendenciákat jeleznek, nevezetesen minél kisebb a település, annál nagyobb hányadot képvisel a dinamikusabb fejlettségi utat megtett települések aránya. A kisebb települések - jelentős részben az alacsony bázis értékek miatt - dinamikusabban fejlődtek, mint a nagyobb lélekszámúak.

Egyik legfontosabb tanulságként tehát azt lehet megfogalmazni, hogy a választott mérési módszer önmagában nem meghatározó, hiszen az eredmények tényleges

tartalmát csak megfelelő kontextusban lehet kellően értelmezni. Érték és vizsgálati céltól függ az, hogy melyik módszert tekinthetjük kellően relevánsnak.

20/a. táblázat
Az egyes komponenseken, illetve főkomponensen belül képzett fejlettségi
harmadok megoszlása a település népesség nagysága szerint, 2011-ben
(a vidéki átlag százalékában)

		%			
Település nagysága	népesség	Fejlettségi harmadok 2011-ben			
		Alsó	Középső	Felső	Összesen
21/a. sz. tábla alapján		Demográfiai			
200 fő alatt		49,2	32,9	17,9	100,0
200-499		32,2	56,5	24,3	100,0
500-999		22,7	49,0	26,3	100,0
1000-1999		15,0	51,2	33,8	100,0
2000-4999		8,4	61,1	30,5	100,0
5000-9999		8,1	60,3	31,6	100,0
10 000-19 999		1,2	70,4	28,4	100,0
20 000-49 999		7,1	76,2	16,7	100,0
50 000 és több		-	94,4	5,6	100,0
Összesen		23,0	50,1	26,9	100,0
22/a. sz. tábla alapján		Tudástőke			
200 fő alatt		58,7	26,2	15,1	100,0
200-499		46,3	39,0	14,7	100,0
500-999		54,0	27,2	18,8	100,0
1000-1999		60,8	9,5	29,7	100,0
2000-4999		28,1	36,9	35,0	100,0
5000-9999		11,7	38,5	50,8	100,0
10 000-19 999		1,2	19,8	79,0	100,0
20 000-49 999		-	7,2	92,8	100,0
50 000 és több		-	-	100,0	100,0
Összesen		58,2	15,4	26,4	100,0
23/a. sz. tábla alapján		Munkaerőpiaci			
200 fő alatt		61,0	30,3	8,7	100,0
200-499		52,8	25,1	22,1	100,0
500-999		36,9	33,4	29,7	100,0
1000-1999		38,5	29,7	31,8	100,0
2000-4999		28,6	33,7	37,7	100,0
5000-9999		14,7	46,3	39,0	100,0
10 000-19 999		3,7	41,9	54,4	100,0
20 000-49 999		4,8	33,3	61,9	100,0
50 000 és több		-	33,3	66,7	100,0
Összesen		39,0	45,7	15,3	100,0
(25/a. tábla alapján)		Főkomponens gazdasági komponens nélkül			

200 fő alatt	66,4	20,2	13,4	100,0
200-499	44,9	28,1	27,0	100,0
500-999	26,5	35,4	38,1	100,0
1000-1999	21,8	32,1	46,1	100,0
2000-4999	11,2	32,6	56,2	100,0
5000-9999	2,9	25,7	71,4	100,0
10 000-19 999	-	6,1	93,9	100,0
20 000-49 999	-	4,8	94,2	100,0
50 000 és több	-	-	100,0	100,0
Összesen	30,3	28,9	40,8	100,0

20/b. táblázat

Az egyes komponenseken, illetve főkomponensen belül képzett fejlettségi harmadok megoszlása a település népesség nagysága szerint, 1990-2011 között (a vidéki átlag százalékában)

%

Település nagysága	népesség	Fejlettségi harmadok 1990-2011 között			
		Alsó	Középső	Felső	Összesen
21/b. sz. tábla alapján		Demográfiai			
200 fő alatt		25,4	39,2	35,4	100,0
200-499		22,4	44,8	32,8	100,0
500-999		29,0	47,1	23,9	100,0
1000-1999		39,0	44,0	17,0	100,0
2000-4999		44,2	48,0	7,8	100,0
5000-9999		56,4	60,2	3,8	100,0
10 000-19 999		76,3	23,7	-	100,0
20 000-49 999		90,0	10,0	-	100,0
50 000 és több		100,0	-	-	100,0
Összesen		35,2	43,8	21,0	100,0
22/b. sz. tábla alapján		Tudástőke			
200 fő alatt		16,4	33,0	50,6	100,0
200-499		18,8	46,8	34,4	100,0
500-999		25,4	54,4	20,1	100,0
1000-1999		29,4	58,9	11,7	100,0
2000-4999		35,9	45,0	9,1	100,0
5000-9999		47,0	41,7	5,3	100,0
10 000-19 999		71,0	27,7	1,3	100,0
20 000-49 999		92,5	7,5	-	100,0
50 000 és több		100,0	-	-	100,0
Összesen		28,0	54,3	17,7	100,0
23/b.. sz. tábla alapján		Munkaerőpiaci			
200 fő alatt		24,9	34,3	40,8	100,0
200-499		30,6	37,0	32,4	100,0
500-999		28,5	40,2	31,3	100,0
1000-1999		27,5	51,1	21,4	100,0
2000-4999		25,9	54,5	19,6	100,0
5000-9999		24,9	58,5	16,6	100,0

10 000-19 999	18,5	61,8	19,7	100,0
20 000-49 999	15,0	72,5	12,5	100,0
50 000 és több	5,0	85,0	10,0	100,0
Összesen	27,1	45,7	27,2	100,0
(25/b. tábla alapján)	<i>Főkomponens, gazdasági komponens nélkül</i>			
200 fő alatt	21,3	21,2	57,5	100,0
200-499	24,3	26,4	49,3	100,0
500-999	29,8	29,8	40,1	100,0
1000-1999	38,9	28,7	32,4	100,0
2000-4999	42,7	31,1	26,2	100,0
5000-9999	55,1	30,8	14,1	100,0
10 000-19 999	67,6	16,3	16,1	100,0
20 000-49 999	78,6	11,9	9,5	100,0
50 000 és több	94,5	5,6	-	100,0
Összesen	34,3	27,3	38,4	100,0

21/a. sz. táblázat
A demográfiai komponens alakulása 2011-ben , a települések népességnagysága szerint

Népességnagyság 2011-ben /fő	1. leg- kedve- zött- lenebb	A demográfiai komponens alakulása 2011-ben								Össze- sen
		2	3	4	5	6	7	8	9. leg- kedve- zőbb	
200 fő alatt	25,1	11,7	12,4	12,2	12,2	8,5	8,7	4,0	5,2	100,0
200-499	9,3	10,2	12,7	15,1	16,2	12,3	10,8	6,4	7,1	100,0
500-999	3,1	8,1	11,3	15,2	18,5	17,5	12,2	8,0	6,1	100,0
1000-1999	1,6	5,6	7,8	16,1	17,8	17,3	16,1	11,3	6,4	100,0
2000-4999	0,4	2,3	5,7	15,5	23,7	21,8	15,3	9,5	5,7	100,0
5000-9999		0,7	7,4	15,4	21,3	23,5	15,4	14,0	2,2	100,0
10 000-19 999			1,2	17,3	19,8	33,3	17,3	8,6	2,5	100,0
20 000-49 999			7,1	23,8	35,7	16,7	11,9	4,8		100,0
50 000 és több				50,0	33,3	11,1	5,6			100,0
Összesen	6,3	7,0	9,7	15,4	18,3	16,4	12,9	8,2	5,8	100,0

21/b. sz. táblázat
A demográfiai komponens alakulása a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népesség nagyság 1990-ben /fő	1. leg- kedve- zött- lenebb	A demográfiai komponens alakulása 1990-2011 között								Össze- sen
		2	3	4	5	6	7	8.	9. leg- kedve- zőbb	
200 fő alatt	12,1	6,3	7,0	8,8	22,1	8,5	7,0	7,4	21,0	100,0

200-499	6,4	6,0	10,0	10,1	20,1	14,7	12,9	11,4	8,5	100,0
500-999	6,3	9,6	13,1	14,7	18,2	14,2	8,5	10,0	5,4	100,0
1000-1999	7,2	13,9	17,9	16,8	16,5	10,7	8,2	6,0	2,8	100,0
2000-4999	7,5	14,5	22,2	21,4	16,9	9,8	4,3	3,1	0,4	100,0
5000-9999	10,5	24,1	21,8	21,8	15,0	3,0	2,3	1,5		100,0
10 000-19 999	23,7	34,2	18,4	11,8	3,9	7,9				100,0
20 000-49 999	15,0	42,5	32,5	7,5	2,5					100,0
50 000 és több	40,0	45,0	15,0							100,0
Összesen	8,1	12,0	15,1	14,7	17,6	11,5	8,0	7,3	5,7	100,0

22/a. sz. táblázat
A tudástőke alakulása 2011-ben , a települések népességnagyság szerint

Népességnagyság 2011-ben /fő	A tudástőke alakulása 2011-ben									%
	1. leg- kedve- zött- lenebb	2	3	4	5	6	7	8	9. leg- kedve- zőbb	
200 fő alatt	32,1	14,2	12,4	9,5	9,5	7,2	7,2	5,2	2,7	100,0
200-499	28,9	11,8	13,0	11,3	10,9	9,4	6,9	6,1	1,7	100,0
500-999	17,4	11,1	17,5	11,1	14,9	9,2	8,6	6,3	3,9	100,0
1000-1999	15,5	8,9	14,8	10,2	10,9	10,0	11,1	11,6	7,0	100,0
2000-4999	5,9	6,1	16,1	12,1	14,4	10,4	11,9	12,1	11,0	100,0
5000-9999	0,7	2,9	8,1	10,3	14,0	13,2	11,8	20,6	18,4	100,0
10 000-19 999		1,2		1,2	8,6	9,9	22,2	25,9	30,9	100,0
20 000-49 999					2,4	4,8	19,0	21,4	52,4	100,0
50 000 és több								5,6	94,4	100,0
Összesen	18,3	9,6	13,9	10,4	12,0	9,4	9,6	9,4	7,4	100,0

22/b. sz. táblázat
A tudástőke alakulása a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népesség nagyság 1990-ben /fő	A tudástőke alakulása 1990-2011 között									%
	1. leg- kedve- zött- lenebb	2	3	4	5	6	7	8	9. leg- kedve- zőbb	
200 fő alatt	6,1	6,1	4,2	5,4	13,4	14,2	16,5	15,3	18,8	100,0
200-499	5,1	6,6	7,1	10,7	18,3	18,3	19,8	9,6	4,6	100,0
500-999	5,4	9,7	10,3	12,	22,3	19,4	14,5	4,2	1,4	100,0
1000-1999	3,4	11,8	14,2	15,4	25,0	18,5	8,9	2,4	0,4	100,0
2000-4999	5,1	14,1	16,7	17,3	24,8	12,8	7,1	1,8	0,2	100,0

5000-9999	10,6	16,7	19,7	18,2	19,7	9,8	4,5	0,8	-	100,0
10 000-19 999	25,0	19,7	26,3	10,5	11,8	5,3	1,3	-	-	100,0
20 000-49 999	40,0	27,5	25,0	5,0	2,5	-	-	-	-	100,0
50 000 és több	75,0	25,0	-	-	-	-	-	-	-	100,0
Összesen	6,5	10,7	11,8	13,0	20,9	16,4	12,5	5,2	3,0	100,0

23/a. sz. táblázat

A munkaerőpiaci komponens alakulása 2011-ben, a települések népességnagysága szerint

Népességnagyság 2011-ben /fő	1. leg- kedve- zött- lenebb	A munkaerőpiaci komponens alakulása 2011-ben								Össze- sen	%
		2	3	4	5	6	7	8	9. leg- kedve- zőbb		
200 fő alatt	29,6	16,2	15,2	12,4	9,5	8,5	3,5	3,0	2,2	100,0	
200-499	18,1	17,2	11,9	11,1	9,3	10,4	5,8	9,0	7,3	100,0	
500-999	12,5	12,7	11,7	12,2	10,8	10,3	8,6	12,2	8,9	100,0	
1000-1999	10,6	14,5	13,4	9,7	8,8	11,3	10,2	11,1	10,5	100,0	
2000-4999	5,1	9,5	14,0	10,6	10,4	12,7	12,9	14,2	10,6	100,0	
5000-9999	0,7	6,6	7,4	18,4	16,9	11,0	15,4	14,0	9,6	100,0	
10 000-19 999		2,5	1,2	11,1	19,8	11,1	9,9	27,2	17,3	100,0	
20 000-49 999			4,8	7,1	16,7	9,5	26,2	16,7	19,0	100,0	
50 000 és több					11,1	22,2	16,7	16,7	33,3	100,0	
Összesen	29,6	16,2	15,2	12,4	9,5	8,5	3,5	3,0	8,8	100,0	

23/b. sz. táblázat

A munkaerőpiaci komponens alakulása a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között

Népesség nagyság 1990-ben /fő	1. leg- kedve- zött- lenebb	A munkaerőpiaci komponens alakulása 1990-2011 között								Össze- sen	%
		2	3	4	5	6	7	8.	9. leg- kedve- zőbb		
200 fő alatt	9,7	8,3	6,9	10,5	10,5	13,4	13,4	12,6	14,8	100,0	
200-499	10,8	8,3	10,5	11,4	12,7	13,9	12,8	11,5	8,1	100,0	
500-999	6,9	9,6	12,0	12,0	11,5	16,7	14,7	13,4	3,2	100,0	
1000-1999	6,4	9,2	11,9	15,1	15,9	20,0	13,4	5,2	2,8	100,0	
2000-4999	4,1	6,9	14,9	15,5	17,1	22,0	14,9	4,1	0,6	100,0	
5000-9999	0,8	3,8	20,3	24,1	15,0	19,5	11,3	5,3	-	100,0	
10 000-19 999	-	5,3	13,2	26,3	19,7	15,8	17,1	2,6	-	100,0	
20 000-49	-	-	15,0	30,0	27,5	15,0	12,5	-	-	100,0	

999										
50 000 és több	-	-	5,0	35,0	30,0	20,0	5,0	5,0	-	100,0
Összesen	6,9	8,2	12,0	14,1	14,1	17,4	13,7	8,9	4,6	100,0

24/a. sz. táblázat

A gazdasági komponens alakulása a települések népességnagysága szerint, 2011-ben, a vidéki átlag százalékában mutató alapján

Népesség nagyság 2001-ben /fő	A gazdasági komponens alakulása 2011-ben					
	59% alatt	60-79%	80-99%	100- 149%	150% felett	Összesen
200 fő alatt	35,8	18,2	18,7	20,1	7,2	100,0
200-499	25,0	26,7	19,2	26,4	2,6	100,0
500-999	13,5	25,4	24,9	32,1	4,2	100,0
1000-1999	6,6	24,7	19,7	32,9	9,8	100,0
2000-4999	1,7	14,8	26,1	41,3	16,1	100,0
5000-9999	-	5,9	24,3	47,1	22,8	100,0
10 000-19 999	-	2,5	7,4	51,9	38,3	100,0
20 000-49 999	-	-	2,4	50,0	47,6	100,0
50 000 és több	-	-	-	-	100,0	100,0
Összesen	14,6	21,1	21,0	33,3	10,0	100,0

24/b. sz. táblázat

A gazdasági komponens alakulása a települések népességnagysága szerint, 2001-2011 között, abszolút mutató alapján

Népesség nagyság 2001-ben /fő	A gazdasági komponens alakulása 2001-2011 között, (2011. év a 2001. év %-ában)					
	63% alatt	63-99%	100%	101- 150%	151% felett	Összesen
200 fő alatt	25,8	11,5	23,9	8,0	30,9	100,0
200-499	16,6	18,4	35,7	9,2	20,1	100,0
500-999	7,9	25,7	37,7	16,4	12,4	100,0
1000-1999	4,6	30,2	40,0	15,9	9,3	100,0
2000-4999	2,6	28,0	47,0	13,6	8,8	100,0
5000-9999	0,8	26,3	56,4	12,0	4,5	100,0
10 000-19 999	-	42,5	50,0	7,5	-	100,0
20 000-49 999	-	46,3	46,3	7,3	-	100,0
50 000 és több	-	75,0	25,0	-	-	100,0
Összesen	9,4	25,0	39,0	12,7	13,9	100,0

A főkomponens mutató

A korábban kifejtetteknek megfelelően, a főkomponens mutató alapvetően hasonló képet mutat, mint amit a humán tőke, valamint a foglalkoztatási komponens esetében megfigyelhettünk, azaz ha a kedvezőbb pozícióban levő települések arányát vesszük alapul, akkor a 2011. évre számított indikátorok azt jelzik, hogy minél nagyobb a település lélekszáma, annál magasabb az adott kategóriába tartozó települések hányada.

A dinamikus, tehát az 1990-2011 közötti időszakra vonatkozó indikátorok pedig az előbbivel ellentétes irányú tendenciákat jeleznek, nevezetesen minél kisebb a település, annál nagyobb hányadot képvisel a dinamikusabb fejlettségi utat megtett települések aránya. A kisebb települések - jelentős részben az alacsony bázis értékek miatt - dinamikusabban fejlődtek, mint a nagyobb lélekszámúak. Mindez azonban a döntő többség esetében csak viszonylag szerényebb mértékű felzárkózásra volt elégséges.

A kistelepülések felzárkózása mögött valójában egy erőteljes polarizálódás húzódik meg, ami azt jelenti, hogy egy részük kiugróan javuló pozíciót ért el, míg mások helyzete alapvetően konzerválódott, esetleg még romlott is. A trendek érzékeltetése céljából érdemes kiemelni a 200 fő alatti településkört, amelyben - a gazdasági komponens nélküli főkomponens szerint - a felső harmadba tartozó települések aránya 1990-2011 között 3,5%-ról 13,4%-ra növekedett, és ezzel párhuzamosan az alsó harmadbelieké 81,7%-ról 66,4%-ra csökkent. Ez a trend bizonyos mértékig jellemző az 1000 fő alatti településkör egészére.

Ez a tendencia kistérségen belül is kialakulhat, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy a fejlesztéspolitika céljait és eszközeit árnyaltabban kell megfogalmazni annak érdekében, hogy maguk a hátrányosnak minősített kistérségek is harmonikusabban, és ez által hatékonyabban fejlődhessenek. Mindez azt jelenti, hogy a település szintű vizsgálatokra legalább akkora hangsúlyt kell helyezni, mint a kistérségekre.

25/a. sz. táblázat

A főkomponens mutató harmadai a települések népességnagysága szerint, 1990-ben és 2011-ben, statikusan

A változat: a gazdasági komponens nélkül

A főkomponens mutató harmadai	Népességnagyság										%
	200 fő alatt	200-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000-9999	10 - 19999	20-49999	50000 és több	Összesen	
1990											
Alsó	81,7	57,2	36,1	21,9	11,6	1,5	-	-	-	35,1	
Középső	14,8	27,9	32,9	32,4	31,4	21,1	2,6	2,5	-	27,9	
Felső	3,5	14,9	31,0	45,7	57,0	77,4	97,4	97,5	100,0	37,0	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
2011											
Alsó	66,4	44,9	26,6	21,8	11,2	2,9	-	-	-	30,3	
Középső	20,2	28,2	35,4	32,1	32,3	25,8	6,1	4,8	-	29,0	
Felső	13,4	26,9	38,0	46,1	56,1	71,3	93,9	95,2	100,0	40,7	

Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
----------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

25/b. sz. táblázat

A főkomponens mutató harmadai a települések népességnagysága szerint, 2001-ben és 2011-ben, statikusan

A változat: a gazdasági komponenssel

A főkomponens mutató harmadai	Népességnagyság										%
	200 fő alatt	200-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000-9999	10 - 19999	20-49999	50000 és több	Összesen	
2001											
Alsó	68,1	51,1	31,5	23,5	13,4	3,8	-	-	-	32,5	
Középső	24,9	34,1	46,6	39,3	42,6	39,1	21,1	7,3	-	37,6	
Felső	7,0	14,8	21,9	37,2	44,0	57,1	78,9	92,7	100,0	29,9	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
2011											
Alsó	61,6	45,4	27,1	22,9	11,0	3,0	-	-	-	30,1	
Középső	30,9	3,6	49,5	41,9	43,2	41,2	22,2	9,5	-	40,2	
Felső	7,5	17,0	23,4	35,2	45,8	55,8	77,8	90,5	100,0	29,7	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

26/a. sz. táblázat

A főkomponens mutató alakulása települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között, statikusan a változat: a gazdasági komponens nélkül

A főkomponens mutató alakulása	Népességnagyság										%
	200 fő alatt	200-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000-9999	10 - 19999	20-49999	50000 és több	Összesen	
1990											
1. legkedvezőtlenebb	36,0	9,4	3,1	0,1	0,2	-	-	-	-	6,1	
2.	22,3	20,8	8,6	4,2	1,0	-	-	-	-	9,7	
3.	23,4	27,0	24,4	17,6	10,4	1,5	-	-	-	19,3	
4.	6,1	10,7	10,1	10,3	10,2	5,3	-	-	-	9,3	
5.	5,8	10,4	11,9	10,7	11,4	5,3	1,3	-	-	9,9	
6.	2,9	6,8	10,8	11,3	9,8	10,5	1,3	2,5	-	8,8	
7.	1,4	5,7	11,2	13,4	12,8	13,5	6,6		-	9,6	
8.	1,0	6,5	12,8	19,2	23,2	30,1	23,7	25,0	-	14,4	

9. legkedvezőbb	1,1	2,7	7,0	13,1	21,0	33,8	67,1	72,5	100,0	13,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2001										
1. legkedvezőtlenebb	22,0	4,1	1,0	0,2	-	-	-	-	-	3,4
2.	27,4	18,0	9,1	4,1	0,8	-	-	-	-	9,8
3.	23,2	28,0	23,5	20,0	12,0	2,3	-	-	-	20,0
4.	6,4	10,8	11,1	8,8	10,4	6,8	-	-	-	9,3
5.	6,1	8,9	9,9	9,4	9,8	9,8	5,0	-	-	8,8
6.	6,1	9,4	10,8	10,0	11,2	10,5	1,3	-	-	9,5
7.	2,2	4,5	9,5	9,9	11,2	16,5	13,8	7,3	-	8,3
8.	3,8	9,7	17,7	18,7	23,3	19,5	20,0	14,6	-	15,6
9. legkedvezőbb	2,9	6,5	7,3	19,0	21,5	34,6	60,0	78,0	100,0	15,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011										
1. legkedvezőtlenebb	11,2	2,5	0,6	-	-	-	-	-	-	2,1
2.	25,1	15,6	7,5	3,8	1,7	-	-	-	-	9,3
3.	30,1	26,8	18,5	18,0	9,5	2,9	-	-	-	18,9
4.	8,0	8,9	11,3	12,3	9,5	2,9	1,2	-	-	9,4
5.	7,2	9,7	11,1	10,0	9,3	11,0	1,2	2,4	-	9,4
6.	5,0	9,5	13,0	9,8	13,8	11,8	3,7	2,4	-	10,1
7.	5,7	7,6	11,7	10,5	10,0	11,8	13,6	7,1	-	9,4
8.	5,7	11,6	14,1	15,0	20,3	29,4	35,8	35,7	-	15,0
9. legkedvezőbb	2,0	7,7	12,2	20,6	25,8	30,1	44,4	52,4	100,0	16,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

26/b. sz. táblázat

A főkomponens mutató alakulása a települések népességnagysága szerint, 1990-2011 között, dinamikusan

A változat: a gazdasági komponens nélkül

A főkomponens mutató alakulása 1990-2011 között	Népességnagyság										%
	200 fő alatt	200-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000-9999	10 - 19999	20-49999	50000 és több	Összesen	
1. legkedvezőtlenebb	4,5	4,9	4,9	5,8	10,2	20,6	38,8	35,7	61,1	8,1	
2.	6,3	8,3	8,5	14,6	13,6	17,6	12,5	31,0	16,7	11,0	
3.	10,5	11,1	16,4	18,5	18,9	16,9	16,3	11,9	16,7	15,2	

4.	6,0	8,2	10,3	9,1	10,2	11,0	2,5	9,5	5,6	8,8
5.	7,1	8,5	9,5	10,5	11,4	11,0	6,3	-	-	9,3
6.	8,1	9,7	10,0	9,1	9,5	8,8	7,5	2,4	-	9,2
7.	16,0	18,7	19,2	16,8	16,1	5,1	8,8	4,8	-	16,6
8.	17,3	12,8	11,0	8,9	7,4	5,9	2,5	4,8	-	10,6
9. legkedve- zőbb	24,3	17,9	10,2	6,7	2,8	2,9	5,0	-	-	11,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

26/c. táblázat
A főkomponens mutató alakulása a települések népességnagysága szerint, 2001,
2011, statikusan
B változat: a gazdasági komponenssel

A főkomponens mutató ala- kulása	Népességnagyság									
	200 fő alatt	200- 499	500- 999	1000- 1999	2000- 4999	5000- 9999	10 - 19999	20- 49999	50000 és több	Össze- sen
2001										
1. legked- vezőtlenebb	35,0	14,9	5,4	1,7	0,6	-	-	-	-	8,5
2.	19,1	20,5	13,4	9,6	3,6	-	-	-	-	12,1
3.	14,0	15,7	12,7	12,2	9,2	3,8	-	-	-	11,9
4.	10,8	13,2	16,1	13,0	14,4	11,3	2,5	-	-	13,1
5.	9,2	13,7	15,9	13,7	14,4	13,5	7,5	-	-	13,4
6.	4,8	7,1	14,6	12,5	13,8	14,3	11,3	7,3	-	11,1
7.	2,9	6,9	10,5	13,1	11,8	15,0	11,3	9,8	-	9,8
8.	2,2	3,8	6,6	9,6	12,2	12,8	18,8	14,6	-	7,7
9. legkedve- zőbb	1,9	4,1	4,8	14,5	20,0	29,3	48,8	68,3	100,0	12,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011										
1. legked- vezőtlenebb	23,6	11,1	4,1	1,3	0,6	-	-	-	-	6,7
2.	25,1	18,9	11,4	9,4	4,0	1,5	-	-	-	12,4
3.	12,9	15,4	11,6	12,2	6,4	1,5	-	-	-	11,0

4.	12,4	13,8	16,7	17,0	13,8	6,6	2,5	-	-	14,0
5.	11,2	14,0	17,7	12,0	17,2	15,4	2,5	2,4	-	14,0
6.	7,2	9,8	15,2	13,0	12,3	19,1	17,3	7,1	-	12,1
7.	4,0	7,6	8,6	11,3	11,7	17,6	23,5	19,0	-	9,6
8.	1,5	5,1	8,5	10,0	14,2	12,5	11,1	16,7	-	8,3
9. legkedve- zőbb	2,0	4,3	6,3	13,9	19,9	25,7	43,2	54,8	100,0	11,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Változó neve: nepszam_2001'valt_fokomponens_szj

4. Strukturális folyamatok és a fejlettség jellemzői régiók szerint

4.1. A főbb strukturális folyamatok alakulása az elemi indikátorok tükrében

4.1.2. Településszerkezet régióon belül

A régiós jellemzők bemutatása fontos részét képezi a vizsgálatnak, már csak azért is, mert az országos átlagok alapján számított fejlettségi mutatók elfedik a térségi szinten megjelenő változatos képet.

Abból indultunk ki, hogy *a régiós egyenlőtlenségek - bizonyos mértékben - szinte szükségszerű velejárói a fejlődésnek, hiszen a különböző társadalmi, gazdasági, valamint természeti erőforrások nem egyenletesen oszlanak meg az ország területén, továbbá a különböző erőforrásoknak a fejlődésben betöltött szerepe is koronként változó.* Mindezek önmagukban is folyamatosan újratermelik a régiók közötti, időnként változó nagyságú és differenciálódást, következésképpen - egy bizonyos tartományon belül - a régiós egyenlőtlenségek elkerülhetetlenek. Ugyanakkor társadalomtörténeti tapasztalat, hogy ha egy adott állam területén túlzott mértékűvé válnak a térségi egyenlőtlenségek, akkor az negatív hatással van az ország egészének a fejlődésére is.

A régiós mutatókat az országos összesen százalékában adtuk meg, így módon az egyes fejlettségi komponensek kapcsán érzékeltetni lehet az országos átlagtól való eltéréseket. Ez alapján fejlettségi tizedeket képeztünk, amelyeket a - könnyebb áttekinthetőség érdekében - harmadokra vontuk össze, ezáltal egyszerűbben lehet kimutatni a fontosabb fejlődési irányokat. Mivel a felső, tehát 7-től 10-ig tartó tizedekben viszonylag alacsonyabb a települések száma, ezért a felső négy tized alkotja a fejlettség szerinti felső harmadot.

Mielőtt azonban a fejlettség szerinti különbségeket bemutatnánk, röviden kitérünk az egyes régiókra jellemző településszerkezeti sajátosságok felvázolására. E szándékunk

mögött az a körülmény húzódik meg, hogy a régiós különbségek jelentős részét nem csupán a térségi, hanem a településszerkezeti sajátosságok is táplálják.

A korábbiakban már bemutattuk, hogy a településnagyság komoly mértékben befolyásolja az egyes társadalmi-demográfiai folyamatok alakulását. Így többek között megállapítható volt, hogy a nagyobb, elsősorban az öt ezer fő feletti településeken erőteljes előrecedési folyamatok indultak el, amelyhez a nagyobb (50 ezer fő feletti) városokban jelentős mértékű népességvesztés is társult. Ezzel párhuzamosan viszont a kisebb települések körében a vizsgált demográfiai folyamatok mentén markáns polarizálódást lehetett megfigyelni. Továbbá azt is ki lehetett mutatni, hogy a tudástőke tekintetében jelentősen mérséklődtek a különböző lélekszámú települések közötti különbségek.

Ezek a *településnagyság szerint formálódó tendenciák* - a térszerkezeti adatottságoktól függően - különböző mértékben befolyásolhatták a régiós szintű fejlődési irányt: *egyes esetekben kumulálták a régió egészére jellemző tendenciákat, más esetekben, pedig bizonyos mértékig kiegyenlítő szerepet tölthettek be.*

A régiók településnagyság szerinti jellemzői

Az egyik póluson, - a Nyugat,- és a Dél-Dunántúlon - a kis lélekszámú települések túlsúlya jellemző, miután a települések felét az 500 fő alatti aprófalvak adják, további egynegyedét, pedig az 500-1000 fő közöttiek. (27. sz. táblázat)

A másik pólust részben a közép-magyarországi régió képezi, ahol viszont a 2000 fő feletti települések a dominánsak (közel kétharmadot tesznek ki), ám, viszonylag magas ezen település kategória hányada a Dél-Alföldön (55%) és az Észak-Alföldön is (39%). A többi régió e tekintetben közbülső helyet foglal el.

Ha csupán az itt felvázolt térszerkezeti adottságokat vesszük alapul, akkor a korábban - településnagyság alapján - kimutatott tendenciák alapján a következő kérdéseket lehet megfogalmazni:

- Vajon a közép-magyarországi, a dél-alföldi, valamint az észak-alföldi régiók előrecedését, és az ebből fakadó negatív hatásokat jelentősebben megterheli-e a nagyobb lélekszámú települések kiterjedtebb jelenléte? Paradox módon a kérdést oly módon is megfogalmazhatjuk, hogy a nagyobb települések, mint a humántőke központjai vajon módosuló fejlődési pályára sodródnak-e a részben a demográfiai vitalitás erőteljes hanyatlása, részben a fenntartható életminőségnek, mint társadalmi értéknek az előtérbe kerülésével? Az utóbbi tényezőt tekintve a szuburbán kistelepülések komoly versenytársat jelentenek, ami hosszabb távon azt jelentheti, hogy *számos jelenlegi centrum település szerepe alapvetően a munkahely kínálat, valamint a különböző szolgáltatási (kereskedelmi, egészségügyi, kulturális, stb.) feladatok ellátására korlátozódhat.*
- A Nyugat, - és Dél-Dunántúlon túlsúlyban levő kisebb lélekszámú településeken - a demográfiai folyamatok mentén - kialakult polarizálódás merre billenti a mérleget? A demográfiai vitalitás szempontjából kedvező adottságú kistelepülések vajon régiós szinten tudják-e ellensúlyozni a hanyatló falvak által gerjesztett kedvezőtlen folyamatokat?

A fenti kérdések kapcsán *nem alaptalan az a feltételezés, hogy - strukturális kényszerek hatására - már a jelenben formálódnak a jövőben jellemző térségi és települési szintű egyensúlyok, amelyek számottevően eltérnek majd a mostanitól.*

27. sz. táblázat
A régiók településnagyság szerinti megoszlása, 2011-ben

Településnagyság, fő, 1990. évi állapot	Régiók								%
	Közép- Mo.	Közép- Dunán- túl	Nyugat- Dunán- túl	Dél- Dunán- túl	Észak- Mo.	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Együtt	
200 fő alatt	1,1	7,2	16,1	12,7	7,1	2,3	0,4	8,6	
200-499	2,7	19,0	32,1	37,6	20,6	8,4	3,1	22,3	
500-999	11,2	24,4	27,7	23,5	26,5	21,6	16,5	23,5	
1000-1999	23,0	24,7	15,3	15,1	25,4	28,8	25,2	21,3	
2000-4999	33,7	16,5	6,3	7,6	15,5	23,4	33,9	15,6	
5000 felett	28,3	8,2	2,6	3,5	4,9	15,4	20,9	8,5	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

4.1.2. Demográfiai komponens mutatói

Népességszám változása

A népességszám kedvezőtlen alakulása miatt általános tendencia, hogy az utóbbi két évtizedben minden régióban erőteljesen megnövekedett az alsó három tizedbe tartozó települések hányada, ám a növekedés mértékét tekintve igen nagyok a közöttük levő különbségek. Közép-Magyarország kiemelkedően kedvező helyzetét mutatja az a körülmény, hogy az alsó három tizedbe tartozó települések részaránya elenyésző, és kiugróan magas a felső tizedekbe tartozóké. (28. sz. táblázat)

A 90-es években - a születésszám kedvezőbb alakulása miatt - az alföldi régiók népességszáma még kedvezőbben alakult, mint a dunántúliaké, sőt az észak-magyarországi régió mutatói is meghaladták a Nyugat, - és a Dél-Dunántúliakét. A 2000-es években azonban már a keleti térségeket is elérte a népességfogyás, így módon az alsó három tizedbe tartozók részarányát tekintve kiegyenlítődés következett be.

A Dunántúl régiói - egymáshoz viszonyítva - időben változó képet mutatnak: a 90-es években még a Nyugat-Dunántúl volt a leginkább kedvezőtlen helyzetben, hiszen - a népességszám változását tekintve - itt volt a legmagasabb az alsó három, tehát a kedvezőtlen és a legalacsonyabb a felső négy tizedbe tartozó települések hányada. A 2000-es években, komoly mértékben megváltozott Nyugat,- és Dél-Dunántúl egymáshoz viszonyított pozíciója: Nyugat-Dunántúlon - a térség erősödő gazdasági pozíciója révén - a romlás mértéke viszonylag enyhe volt, ezzel szemben a Dél-Dunántúlon több mint kétszeresére növekedett az alsó harmadba, és egyötödére csökkent a felső négy tizedbe tartozó települések hányada, következésképpen helyet cseréltek a népességreprodukciós sorrendben. A Közép-Dunántúl viszont a 2000-es években is megtartotta vezető pozícióját.

Az eltelt két évtizedben *változott a keleti térségek egymáshoz viszonyított pozíciója is*: a 90-es évek elején még egyértelműen az észak-alföldi régió volt a leginkább kedvező, és az észak-magyarországi a leginkább kedvezőtlen helyzetben. Észak-Alföld a 2000-es években is megtartotta vezető helyét, azonban a Dél-alföldön drasztikusan - közel négyszeresére - növekedett az alsó harmadhoz tartozó települések részaránya, ily módon a népességszám alakulását tekintve jelenleg az utolsó helyre került.

28. táblázat
A népességszám változása alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 1990-2011 között

A népességszám változása régióként 1990-2011 között								%
Tizedek	Régiók							
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-alföld	Dél-alföld	Össze-se
1990-2001 között								
1-3. tized	1,6	14,9	30,3	22,2	19,4	8,5	11,2	18,7
4-6. tized	35,2	61,0	58,1	62,8	68,0	77,9	80,9	64,1
7-10. tized	63,2	24,1	11,6	15,6	12,6	13,6	7,9	17,2
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2001-2011 között								
1-3. tized	2,6	20,2	35,8	49,0	37,1	18,5	40,9	33,1
4-6. tized	59,0	70,6	56,4	47,6	59,2	80,0	57,9	60,3
7-10. tized	38,4	9,2	7,8	3,4	2,9	1,5	1,2	6,6
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Vándorlási egyenleg

A vándorlási különbözet is részben hasonló tendenciákat mutat, mint amit a népességszám alakulásánál tapasztaltunk, elsősorban azért, mert az általános népességfogyás komoly mértékben elapasztotta a vándorlás forrásait, következésképpen csupán a bevándorlási egyenleg visszaesésének a mértékében vannak jelentősebb eltérések az egyes régiók között.

E téren is kiemelkedően kedvező a közép-magyarországi régió helyzete (itt a legmagasabb a felső harmadba tartozó települések hányada), a viszonylag kedvező vonzókéesség mögött a központi fekvésből fakadó előnyök húzódnak meg. [\(29. sz. táblázat\)](#)

A 2000-es években a Közép, - és Nyugat-Dunántúl relatív helyzete - a gazdasági pozíció erősödésének köszönhetően - jelentősen javult a Dél-Dunántúlhoz képest is. A népességszám alakulásával összefüggésben azt lehet mondani, hogy *a közép-magyarországi, valamint a közép,- és nyugat-dunántúli régióban a népességszám viszonylag kedvező alakulása alapvetően a gazdasági pozíció által generált bevándorlásnak köszönhető.*

A 2000-es években az észak,- és a dél-alföldi régiókban is - a bevándorlási egyenleget illetően - a relatív pozíció javulása figyelhető meg, azonban ez esetben e folyamat mögött nem a térség gazdasági erejének a javulása húzódik meg, hanem a történt, hogy - a születésszám jelentős csökkenése miatt - a korábbi nagyobb mérvű elvándorlás "nem volt tartható".

29. táblázat
A vándorlási egyenleg alapján képzett tizedek alakulása, régióként, 1990-2011 között

Tizedek	A vándorlási egyenleg változása régióként, 1990-2011 között								%
	Régiók								
	Közép- M.o.	Közép- Dunántúl	Nyugat- Dunántúl	Dél- Dunántúl	Észak- M.o.	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Össze- sen	
	1990-2001 között								
1-3. tized	1,1	30,2	36,8	40,3	36,0	40,6	30,0	34,3	
4-6. tized	50,7	55,1	54,8	49,7	57,6	56,1	64,2	55,7	
7-10. tized	48,2	14,7	8,4	10,0	6,4	3,3	6,8	11,0	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
2001-2011 között									
1-3. tized	1,0	18,9	24,0	50,1	37,2	28,8	24,3	30,6	
4-6. tized	58,9	66,7	62,8	42,0	47,1	67,6	71,7	58,9	
7-10. tized	40,1	14,4	13,2	7,9	5,7	3,6	4,0	10,5	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Korösszetétel, eltartottsági ráták alakulása

A gyermek népesség részarányát tekintve az észak-magyarországi régió már hosszabb idő óta tartja vezető helyét, míg a másik póluson, - tartósan kedvezőtlen pozíciójával - a nyugat-magyarországi régió helyezkedik el. (30. - 31. sz. táblázat) a legnagyobb mérvű romlás, pedig a Dél-alföldön következett be, ily módon lesüllyedt a Nyugat-Dunántúl szintjére. A gyermekek eltartottsági rátájának alakulása kapcsán alapvetően ugyanezeket a tendenciákat lehet megfigyelni.

Az öregedési folyamatokat tekintve ugyancsak a Dél-alföldön figyelhető meg a legkedvezőtlenebb tendencia, miután - két évtized alatt - az idősek hányada itt növekedett meg a legnagyobb mértékben (több mint egynegyedével). (32. sz. táblázat) a Dél-alföld korösszetételének nagymérvű romlása alapvetően a térség sajátos településszerkezetével magyarázható, nevezetesen azzal, hogy ebben a régióban

meglehetősen magas az 5 ezer fő feletti települések részaránya. Korábban bemutattuk, hogy ebben a települési körben nagyon kedvezőtlenül alakultak a korösszetételre ható folyamatok, és e térség kedvezőtlen helyzete jelentős mértékben ennek köszönhető.

A 90-es évek elején a nyugat-dunántúli térség előregedése szinte kiugró volt, a továbbiakban viszont csak mérsékelt romlás következett be, ám ezzel együtt is a legrosszabb pozícióban levő térségek, közé tartozik. A Nyugat-Dunántúl kedvezőtlen demográfiai helyzete csak kisebb részben magyarázható településszerkezeti adottságokkal, sokkal inkább arról van szó, hogy az évtizedek óta tartó kedvezőtlen születésszám megvetette az előregedési folyamatok alapját, amelyet a relatív kedvező bevándorlás is csak részlegesen tud mérsékelni.

A közép-magyarországi régióban - a viszonylag kedvező bevándorlásnak köszönhetően - továbbra is a legalacsonyabb az előregedés folyamata, ám a romlás ebben a térségben is megfigyelhető.

30. táblázat
A népesség korösszetételének alakulása régiók szerint, 1990-2011 között

Régiók	0-14 évesek aránya 1990-2011 között				%
	1990-ben	2001-ben	2011-ben	2011. év az 1990. évi %-ában	
Közép-M.o.	20,5	18,0	16,4	80,0	
Közép-Dunántúl	20,3	17,8	14,7	72,4	
Nyugat-Dunántúl	17,8	16,0	13,2	74,2	
Dél-Dunántúl	19,9	18,4	15,4	77,4	
Észak-M.o.	19,5	18,8	16,2	83,0	
Észak-alföld	22,2	20,5	17,7	79,7	
Dél-alföld	19,4	17,2	13,9	71,6	
<i>15-64 évesek aránya 1990-2011 között</i>					
Közép-M.o.	66,4	67,9	68,1	102,6	
Közép-Dunántúl	64,9	65,6	67,8	104,5	
Nyugat-Dunántúl	63,2	63,7	67,0	106,0	
Dél-Dunántúl	65,0	65,7	67,6	104,0	
Észak-M.o.	63,9	62,4	64,6	101,1	
Észak-Alföld	63,7	63,7	66,3	104,1	
Dél-Alföld	64,9	65,4	66,7	102,8	
<i>65 és idősebbek aránya 1990-2011 között</i>					
Közép-M.o.	13,2	14,1	15,5	117,4	
Közép-Dunántúl	14,8	16,6	17,4	117,6	
Nyugat-Dunántúl	19,0	20,3	19,9	104,7	
Dél-Dunántúl	15,1	16,0	17,0	112,6	
Észak-M.o.	16,6	18,9	19,1	115,1	
Észak-Alföld	14,1	15,8	16,0	113,5	

Dél-Alföld	15,8	17,4	19,4	126,2
------------	------	------	------	-------

31. táblázat

A gyermekek eltartottsági rátája alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 1990-2011 között

Tizedek	A gyermekek eltartottsági rátája, régióként 1990-2011 között								%
	Régiók								
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen	
1990									
1-3. tized	13,9	19,5	41,2	28,2	32,8	6,2	22,8	26,8	
4-6. tized	84,5	76,1	56,0	64,1	56,9	76,4	76,0	66,3	
7-10. tized	1,6	4,4	2,8	6,7	10,3	17,2	1,2	6,9	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
2001									
1-3. tized	25,7	30,2	43,2	31,2	28,2	10,6	31,1	30,3	
4-6. tized	72,2	61,4	52,1	53,1	44,1	55,8	66,1	54,3	
7-10. tized	2,1	9,4	4,7	15,7	27,7	33,6	2,8	15,4	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
2011									
1-3. tized	15,5	36,6	58,7	41,0	34,9	12,4	46,7	38,1	
4-6. tized	76,4	59,5	38,2	45,9	43,5	63,9	52,5	50,3	
7-10. tized	7,9	3,9	3,1	13,1	21,6	23,7	0,8	11,6	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

32. táblázat

Az idősek eltartottsági rátája alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 1990-2011 között

Fejlettségi kategóriák	Az idősök eltartottsági rátája, régióként 1990-2011 között							%
	Régiók							
	Közép- M.o.	Közép- Dunántúl	Nyugat- Dunántúl	Dél- Dunántúl	Észak- M.o.	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Össze- sen
	1990							
1-3. tized	1,0	3,7	8,9	1,7	5,1	1,1	0,4	3,9
4-6. tized	3,3	10,1	28,2	11,9	17,8	6,6	9,9	14,8
7-10. tized	95,7	85,4	62,9	87,2	77,1	92,3	89,7	81,3
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2001								

1-3. tized	1,1	1,6	7,8	0,8	5,6	0,8	1,2	3,3
4-6. tized	1,0	9,4	21,6	6,5	15,9	4,8	5,5	11,2
7-10. tized	97,9	89,0	70,8	92,7	78,5	94,4	93,3	85,5
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011								
1-3. tized	1,0	2,2	7,7	2,2	8,5	1,6	1,6	4,3
4-6. tized	3,3	12,6	22,2	13,8	18,1	9,7	18,8	15,5
7-10. tized	95,7	85,2	70,1	84,0	73,4	88,7	79,6	80,2
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Együttes eltartottsági ráta

Az együttes eltartottsági ráta alapján a régiók három, többé-kevésbé jól elkülöníthető csoportba sorolhatók:

1. A *közép-magyarországi térségben* a legalacsonyabb azon települések hányada, ahol mindkét ráta kedvezőtlenül alakult. (33.- 34. sz. táblázat.) Ám *pozíciója felemás*, mert a térség az utolsók egyike, ahol mindkét ráta kedvező folyamatokat jelez.
2. A demográfiai vitalitást tekintve a *Közép-Dunántúl, illetve a Dél-alföld sereghajtóknak tekinthetők*, miután e térségekben jóval az átlag felett szerepelnek azok a települések, ahol mindkét ráta kedvezőtlen.
3. A két ráta együttes alakulását illetően a *közép- és nyugat-dunántúli, valamint az észak, - magyarországi és az észak-alföldi térségekben számottevő polarizálódás figyelhető meg*. E régiókban viszonylag magas arányt képviselnek azok a települések, ahol mindkét ráta kedvezőtlen, ám a kedvező pozíciót felmutató települések is itt fordulnak elő a legnagyobb hányadban.

A régiókon belüli népesség nagyság szerinti mutatókat csupán tájékoztatásul közöljük, amelyek alapvetően hasonló tendenciát jeleznek, mint amit régiós szinten figyelhattunk meg.

33. táblázat

A gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása régióként, 1990-2011. között

Régiók	A gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása 1990-2011 között						%
	Mindkettő kedvezőtlenül	Gyermekek esetében kedvezőtlenül, időseknél kedvezően	Idősek esetében kedvezőtlenül, gyermekeknél kedvezően alakult	Mindkettő kedvezően	Egyéb	Összesen	
Közép-	18,2	3,2	4,8	2,7	71,1	100,0	

Magyaror-szág						
Közép-Dunántúl	33,2	11,5	2,0	5,0	48,4	100,0
Nyugat-Dunántúl	23,9	21,4	5,2	8,0	41,6	100,0
Dél-Dunántúl	27,6	10,2	5,0	9,3	47,8	100,0
Észak-Magyaror-szág	25,9	4,3	7,9	11,2	50,7	100,0
Magyaror-szág						
Észak-Alföld	25,7	6,4	3,9	5,9	58,1	100,0
Dél-Alföld	37,4	5,5	1,6	2,0	53,5	100,0
Összesen	27,2	10,3	4,8	7,4	50,3	100,0

34. táblázat

A gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása az 5000 fő alatti település körben, régióként, 1990-2011 között

A gyermekekre és az idősekre számított eltartottsági ráták együttes alakulása	Régiók, azon belül településnagyság szerint 1990-2011 között								%
	Közép-Mo.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Mo.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Együtt	
	<i>200 fő alatt</i>								
1. Mindkettő kedvezőtlen	-	10,3	17,1	21,7	30,2				19,5
2. Gyermekek esetében kedvezőtlen, időseknél kedvező		10,3	28,6	20,5	7,0				19,5
3. Idősek esetében kedvezőtlen, gyermekeknél kedvező		10,3	8,6	6,0	14,0				9,2
4. Mindkettő kedvező		31,0	24,8	16,9	18,6				24,3
5. Egyéb		37,9	21,0	34,9	30,2				27,6
Összesen	..	100,0	100,0	100,0	100,0	..	..		100,0
	<i>200-499 fő</i>								
1.		11,8	15,2	15,4	17,6	18,2			15,6
2.		18,4	19,0	12,2	7,2				13,5
3.		3,9	9,5	10,2	13,6	21,2			10,4
4.		10,5	8,6	12,6	16,8	9,1			11,8
5.		55,3	47,6	49,6	44,8	51,5			48,6
Összesen	..	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	..		100,0
	<i>500-999 fő</i>								
1.	14,3	23,5	20,4	25,3	21,1	15,5	31,0		21,9

2.	4,8	19,4	25,	10,4	6,8	10,7	4,8	14,0
3.	23,8	1,0	2,8	1,9	10,6	4,8	4,8	5,0
4.	9,5	1,0	3,9	9,7	14,3	6,0	4,8	7,4
5.	47,6	55,1	47,5	52,6	47,2	63,1	54,8	51,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>1000-1999 fő</i>								
1.	20,9	37,4	32,0	36,4	22,7	18,8	37,5	28,9
2.	4,7	9,1	19,0	2,0	1,3	9,8	10,9	7,7
3.	4,7	1,0			1,9	2,7		1,3
4.		1,0	1,0	1,0	10,4	5,4		3,7
5.	69,8	51,5	48,0	60,6	63,6	63,4	51,6	58,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>2000-4999 fő</i>								
1.	19,0	47,0	48,8	54,0	30,8	25,3	29,1	34,0
2.	1,6	1,5	12,2	4,0	1,1	5,5	5,8	4,1
3.	1,6				5,3		1,2	1,4
4.	1,6	1,5				2,2	1,2	1,0
5.	76,2	50,0	39,0	42,0	62,8	67,0	62,8	59,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

4.2.2. Tudástőke mutatói

Az elvégzett osztályok átlagos számának, valamint az érettségizettek arányának alakulása alapján jól látható, hogy a Dél-Dunántúl és az Észak-Alföld számottevően elmarad a többi régiótól. Továbbá az is kimutatható, hogy az eltelt időszakban a közép-magyarországi régió vezető pozíciója tovább erősödött. (35. - 36. sz. táblázat)

35. táblázat
Az elvégzett osztályok átlagos száma alapján képzett tizedek megoszlása,
régióként, 1990-2011

	Az elvégzett osztályok átlagos száma régióként1990-2011 között							%
Tizedek	Régiók							
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Össze-sen
	1990							
1-3. tized	0,5	3,7	8,2	29,5	14,0	16,2	5,9	13,6
4-6. tized	39,0	49,4	40,7	50,9	57,5	68,9	64,9	52,5
7-10. tized	60,5	46,9	51,1	19,6	28,5	14,9	29,2	33,9
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	2001							
1-3. tized	0,5	4,1	7,5	26,9	16,4	17,7	6,7	13,5
4-6.	26,2	43,7	36,8	49,6	50,9	62,8	60,5	47,5

tized								
7-10.	73,3	52,1	55,7	23,5	32,7	19,5	32,8	39,0
tized								
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>2011</i>								
1-3.	0,5	4,2	4,4	26,9	17,6	18,8	5,6	13,3
tized								
4-6.	28,4	47,4	43,1	50,8	49,5	64,2	68,8	50,2
tized								
7-10.	71,1	48,4	52,5	22,3	32,9	17,0	25,6	36,5
tized								
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

36. táblázat
Az érettségizettek aránya alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 1990-2011

2011								%
Tizedek	Az érettségizettek aránya régióként 1990-2011 között							
	Régiók							
	Közép- M.o.	Közép- Dunántúl	Nyugat- Dunántúl	Dél- Dunántúl	Észak- M.o.	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Össze- sen
1990								
1-3. tized	8,0	24,7	22,2	51,6	25,4	30,4	19,3	29,3
4-6. tized	52,4	55,5	54,6	38,3	54,9	57,8	66,4	52,4
7-10. tized	39,6	19,8	23,2	10,1	19,7	11,8	14,3	18,3
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2001								
1-3. tized	2,1	17,2	16,2	50,3	26,2	31,4	15,0	26,2
4-6. tized	34,2	56,4	57,3	37,5	51,5	57,0	71,2	51,7
7-10. tized	63,7	26,4	26,1	12,2	22,3	11,6	13,8	22,1
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011								
1-3. tized	0,5	7,4	7,0	34,8	15,8	12,1	4,3	14,6
4-6. tized	15,6	43,5	33,7	40,9	38,2	58,3	57,5	41,1
7-10. tized	83,9	49,1	59,3	24,3	46,0	29,6	38,2	44,3
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

4.1.4. Munkaerőpiaci mutatók

A *mutatók alapján* jól látható, hogy az észak-magyarországi, az észak-alföldi, valamint a dél-dunántúli régió a vizsgált időszakban tartósan lemaradt a többi régióhoz képest, és az is kimutatható, hogy időközben a dél-dunántúli pozíció helyzete romlott a legerőteljesebben. (37-38. sz. táblázatok) Érdemes megemlíteni a dél-alföldi régióban tapasztalt romlást, amelynek mértékét mi sem fejezi ki jobban, mint az, hogy 1990-ben a Dél-Alföld foglalkoztatottsági mutatói hasonlóak voltak a nyugat-dunántúlihoz, ám ezt követően 2011-re már messze mögötte maradt.

37. táblázat
A foglalkoztatottsági ráta alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 1990-2011

A foglalkoztatottsági ráta alapján képzett tizedek megoszlása régióként									%
Tizedek	1990-2011 között								
	Régiók								
	Közép- M.o.	Közép- Dunántúl	Nyugat- Dunántúl	Dél- Dunántúl	Észak- M.o.	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Össze- sen	
	1990								
1-3. tized	-	5,2	7,8	15,7	15,1	30,1	2,4	11,4	
4-6. tized	12,3	21,2	23,4	40,8	41,5	44,9	20,5	32,9	
7-10. tized	87,7	73,6	68,8	43,5	43,4	25,0	77,1	55,7	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	2001								
1-3. tized	1,0	0,7	1,9	21,3	25,5	33,7	6,3	14,6	
4-6. tized	7,5	13,7	11,2	44,0	48,3	54,4	44,0	33,3	
7-10. tized	90,5	85,6	86,9	34,7	26,2	11,9	49,7	52,1	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	2011								
1-3. tized	1,1	1,7	2,2	20,6	19,2	16,7	5,1	11,3	
4-6. tized	9,6	8,2	10,4	44,2	44,1	56,5	37,0	31,3	
7-10. tized	89,3	90,1	87,4	35,2	36,7	26,8	57,9	57,4	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

38. táblázat
A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 1990-2011

Tizedek	A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya alapján képzett tizedek								%
---------	--	--	--	--	--	--	--	--	---

megoszlása régióként 1990-2011 között

	Régiók							
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen
	<i>1990</i>							
1-3. tized	3,3	6,4	14,3	<u>10,9</u>	<u>17,7</u>	<u>22,7</u>	5,2	11,3
4-6. tized	18,6	28,5	32,9	31,1	42,9	41,3	42,3	36,6
7-10. tized	78,1	65,1	52,8	58,0	39,4	36,0	50,5	52,1
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	<i>2001</i>							
1-3. tized	1,0	2,4	5,6	<u>14,5</u>	<u>26,5</u>	<u>22,0</u>	8,3	13,1
4-6. tized	9,3	16,3	22,2	43,5	49,5	56,8	46,0	36,5
7-10. tized	89,3	81,3	72,2	42,0	24,0	21,2	45,7	50,4
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	<i>2011</i>							
1-3. tized	1,0	1,7	7,4	<u>16,8</u>	<u>22,2</u>	<u>10,5</u>	9,9	11,8
4-6. tized	9,6	21,2	22,6	44,9	51,7	57,4	49,2	38,2
7-10. tized	89,4	77,1	70,0	38,3	26,1	32,1	40,9	50,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

4.2. A fejlettség jellemzői a komponensek és a főkomponens szintjén

A komponensek, illetve a főkomponens szintjén *kétféle relatív mutatót használtunk*, az egyiket a fejlettségi tizedek alapján számítottuk, a másikat a vidéki átlag százalékában. Emellett kialakítottunk *egy abszolút értékekre alapozott mutatót* is, amellyel azt kívántuk bemutatni, hogy az egyes települések önmagukhoz képest - 1990-2011 között - milyen fejlődést produkáltak (2011. évi állapot az 1990. évi százalékában).

A könnyebb áttekinthetőség érdekében a részletes kategóriákat fejlettségi harmadokba vontuk össze. Ezek alapján pedig *viszonylag jól elkülöníthető fejlettségi szinteket, illetve csoportokat lehetett kimutatni az egyes régiókra kapott értékek alapján*.

4.2.1. Komponens szintű mutatók

Demográfiai komponens

A relatív mutatók alapján a régiós sorrend élén, - 2011-ben - a közép-magyarországi és az észak-alföldi régió állt. A dél-dunántúli és az észak-magyarországi régió közbülső helyet foglalt el, és mögöttük némiképp leszakadva a közép- és a nyugat-dunántúli, valamint a dél-alföldi régió jelenik meg [\(39. sz. táblázat\)](#). *A két szélső pólus között többszörös nagyságrendi különbség figyelhető meg, amely arra utal, hogy a demográfiai reprodukciós folyamatok térségi differenciálódásának eredményeként bizonyos reprodukciós minták tartósan rögzültek.*

Az 1990-2011 közötti időszakra vonatkozó abszolút mutatók azt tükrözik, hogy a vizsgált két évtized alatt a Nyugat-Dunántúl kilépett a sereghajtók köréből, és helyébe a Közép-Dunántúl lépett, a Dél-Alföld kedvezőtlen pozíciója viszont ez esetben sem változott. [\(40. sz. táblázat\)](#)

Tudástőke

A relatív mutatók a közép-magyarországi régió kiugróan kedvező pozícióját tükrözik, és a sereghajtó ez esetben a Dél-Dunántúl. [\(39. sz. táblázat\)](#). Más a helyzet az 1990-2011 közötti fejlődési pályát jelző indikátor esetében, miután a Dél-Dunántúl ebben, tekintetben már az élbolyban szerepel, és ezzel párhuzamosan viszont a két alföldi, valamint az észak-magyarországi régió teljesített a leggyengébben [\(40. sz. táblázat\)](#). A megfigyelt fejlődési pálya mögött azonban meglehetősen eltérő okok húzódnak meg: az észak-magyarországi régió esetében a fejlődés megrekedéséről van szó, amely a térség bizonyos fokú "leértékelődése" miatt következett be. Ezzel együtt is ez utóbbi régió 2011-ben a relatív pozíció szerinti sorrend alapján a középmezőnyben helyezkedik el. Az alföldi régiók esetében viszont inkább a korábbi pozíció konzerválódása a jellemző.

Munkaerőpiaci komponens

A relatív mutatók alapján három, egymástól viszonylag jól elkülöníthető fejlettségi szint szerint tagolódnak az egyes régiók:

- a közép-magyarországi, a közép-dunántúli és a nyugat-dunántúli térség messze a többi térség előtt helyezkedik el,
- közbülső helyzetet foglal el a Dél-Alföld,
- és jelentősen leszakadva következik a dél-dunántúli, az észak-magyarországi, valamint az észak-alföldi régió.

Az *abszolút mutatók (49. sz. táblázat)* tovább árnyalják ezt a képet, hiszen azt jelzik, hogy az 1990-2011 közötti időszakban - a foglalkoztatottság tekintetében - az ország szinte három részre "szakadt", hiszen az alsó harmadhoz tartozó települések hányadát tekintve jelentős nagyságrendi különbségek alakultak ki a régiók között. Az egyik póluson kiugróan kedvező a közép-magyarországi, a közép-dunántúli és a nyugat-dunántúli térség helyzete, és ehhez képest messze leszakadt a másik póluson levő Dél-Dunántúl, valamint Észak-Magyarország. Az alsó harmadhoz tartozó települések arányát tekintve közöttük 5-7-szeres különbség alakult ki. E két pólus között helyezkedik el az észak-alföldi, valamint a dél-alföldi régió.

Azt lehet tehát mondani, hogy *a munkaerőpiaci pozíció alakulása szempontjából az utóbbi két évtized vesztesei a Dél-Dunántúl, valamint Észak-Magyarország.* Az észak-alföldi régió bizonyos mértékig javított a pozícióján, ám ezt is figyelembe véve a hátrányosabb helyzetű régiók között maradt.

Gazdasági komponens

A gazdasági komponens - némi eltéréssel - visszatükrözi a munkaerőpiaci komponens esetében megfigyelt szintbeli tagozódást. *(50-51. táblázat)* Az egyik eltérés abban jelentkezik, hogy a három gazdaságilag fejlett térségen belül a közép-magyarországi régió jövedelmi szintje jóval meghaladja a nyugat- és a közép-magyarországi térség szintjét, miközben a munkaerőpiaci pozícióban csak csekély különbségek mutatkoztak közöttük.

A másik eltérést a négy, többnyire leszakadást tükröző térség esetében lehet tapasztalni, amelyek között egyaránt szerepelnek pozicionálisan konzisztens, illetve kevésbé konzisztens típusok. Az észak-alföldi, valamint a dél-dunántúli régió - a gazdasági és a munkaerőpiaci pozíció szempontjából is - konzisztensen legalul helyezkedik el.

Más a helyzet az észak-magyarországi régiónál, ahol munkaerőpiaci szempontból a térség a hierarchia alján helyezkedik el, ám a jövedelmi pozíciót illetően inkább közbülsőben. A Dél-Alföld esetében fordított irányú az inkonzisztencia, miután a közepes munkaerőpiaci pozícióhoz meglehetősen alacsony szintű gazdasági erő társul, amelynek okai fontos összefüggésekre hívhatják fel a figyelmet.

Mindezt azért érdemes kiemelni, mert a 2001-2011 közötti időszakban a dél-alföldi térségben következett be a legerőteljesebb javulás, hiszen e térségen belül 43%-ot tett ki azon települések hányada, amelyeknél a 2011. évi mutató értéke meghaladta a 2001. évit, a többi településen egynegyed körüli érték figyelhető meg, sőt a közép-magyarországi régió esetében 14% a megfelelő érték.

Összegezve a komponensek szintjén megjelenő helyzetet azt mondhatjuk, hogy *a 2011. évi mutatók - a demográfiai komponens kivételével - egy három részre tagolódó ország képét vetítik elénk,* amelynek felső részét a közép-magyarországi régió alkotja, közepét a nyugat- és közép-dunántúli térség, alját, pedig a dél-dunántúli, valamint a Dunán inneni régiók.

Az árnyaltabb értékelés érdekében emlékeztetni szeretnénk, hogy a népesség nagyság szerinti vizsgálatnál is arra a következtetésre jutottunk, hogy miután a felhasznált elemi indikátorok jelentős része (a tudástőke, munkaerőpiaci komponens esetében) egy irányba húz, ezért az egyes kategóriák közötti különbségek felnagyítottak. Ugyanezt a következtetést levonhatjuk a régiós mutatókra vonatkozóan is.

39. táblázat

Az egyes komponenseken belül képzett fejlettségi harmadok megoszlása régiók szerint, 2011-ben

%							
Régiók fejlettségi csoportok szerint	Fejlettségi harmadok 2011-ben						Összesen
	Alsó		Középső		Felső		
	1-3. tized	Vidéki átlag %-ában	4-6. tized	Vidéki átlag %-ában	7-10. tized	Vidéki átlag %-ában	
	alapján						
41-42. táblázat alapján	Demográfiai						
1. Közép-M.o.	1,1	3,1	56,1	51,8	42,8	48,7	100,0
1. Észak-Alföld	1,5	6,5	52,4	47,5	46,0	46,0	100,0
2. Dél-Dunántúl	5,5	22,1	65,2	47,1	29,3	30,8	100,0
2. Észak-M.o.	11,6	26,4	55,6	41,2	32,8	32,4	100,0
3. Közép-Dunántúl	4,5	16,4	78,6	62,9	17,0	20,7	100,0
4. Nyugat-Dunántúl	14,3	38,9	74,3	48,7	11,4	12,4	100,0
4. Dél-Alföld	5,1	26,8	89,8	67,7	5,1	5,5	100,0
Együtt	7,6	23,0	66,8	50,1	25,6	26,9	100,0
44-45. táblázat alapján	Tudástőke						
1. Közép-M.o.	0,5	8,0	27,3	26,2	72,2	65,8	100,0
2. Közép-Dunántúl	6,2	30,9	50,4	36,2	43,4	32,9	100,0
2. Nyugat-Dunántúl	6,7	23,7	42,3	40,4	51,0	35,9	100,0
3. Észak-M.o.	18,0	41,0	46,7	34,2	35,2	24,8	100,0
4. Észak-Alföld	19,0	61,9	63,0	25,4	18,0	12,7	100,0
4. Dél-Alföld	6,3	42,5	68,5	40,9	25,2	16,5	100,0

5. Dél-Dunántúl	<u>35,0</u>	64,8	44,4	20,1	<u>20,6</u>	15,1	100,0
Együtt	15,8	41,8	48,4	31,8	35,8	26,4	100,0
47-48. táblázat alapján	<i>Munkaerőpiaci</i>						
1. Közép-M.o.	<u>0,5</u>	5,4	15,0	29,3	<u>84,5</u>	65,3	100,0
1. Közép-Dunántúl	<u>2,0</u>	10,1	14,0	33,5	<u>84,0</u>	56,4	100,0
1. Nyugat-Dunántúl	<u>4,1</u>	14,0	18,7	28,9	<u>77,2</u>	57,1	100,0
2. Dél-Alföld	<u>7,1</u>	43,3	48,8	42,6	<u>44,1</u>	14,1	100,0
3. Dél-Dunántúl	<u>20,3</u>	55,7	49,3	33,1	<u>30,4</u>	11,2	100,0
3. Észak-M.o.	<u>20,8</u>	61,4	54,3	30,7	<u>24,9</u>	7,9	100,0
3. Észak-Alföld	<u>16,2</u>	60,9	61,2	33,7	<u>22,6</u>	5,4	100,0
Együtt	12,0	39,0	38,8	32,4	49,3	28,6	100,0

40. táblázat

Az egyes komponenseken belül képzett fejlettségi harmadok megoszlása régiók szerint, 1990-2011 között, dinamikus megközelítésben
(abszolút értékek alapján)

%

Régiók	Fejlettségi harmadok 1990-2011 között			
	Alsó	Középső	Felső	Összesen
43. táblázat alapján	<i>Demográfiai</i>			
1. Nyugat-Dunántúl	31,3	45,5	<u>23,2</u>	100,0
1. Dél-Dunántúl	34,7	60,4	<u>25,7</u>	100,0
1. Észak-M.o.	34,3	40,2	<u>25,5</u>	100,0
1. Észak-Alföld	32,1	46,0	<u>21,9</u>	100,0
2. Közép-M.o.	30,0	56,1	<u>13,9</u>	100,0
3. Közép-Dunántúl	42,4	43,7	<u>13,9</u>	100,0
3. Dél-Alföld	45,6	46,9	<u>7,5</u>	100,0
Együtt	35,2	43,8	21,0	100,0
46. táblázat alapján	<i>Tudástőke</i>			
1. Közép-M.o.	14,6	56,9	<u>28,5</u>	100,0
2. Közép-Dunántúl	20,7	59,1	<u>19,4</u>	100,0
2. Nyugat-Dunántúl	28,9	49,5	<u>21,6</u>	100,0
2. Dél-Dunántúl	27,5	46,7	<u>25,8</u>	100,0

3. Észak-Alföld	26,5	56,7	<u>17,7</u>	100,0
3. Dél-Alföld	28,4	56,6	<u>15,0</u>	100,0
4. Észak-M.o.	37,5	45,2	<u>17,3</u>	100,0
Együtt	29,0	50,3	20,7	100,0
<u>49. táblázat alapján</u>	<i>Munkaerőpiaci</i>			
1. Közép-M.o.	7,4	27,3	<u>65,3</u>	100,0
2. Közép-Dunántúl	9,2	34,4	<u>56,4</u>	100,0
2. Nyugat-Dunántúl	6,7	36,2	<u>57,1</u>	100,0
3. Észak-Alföld	29,1	59,7	<u>11,2</u>	100,0
3. Dél-Alföld	29,1	63,0	<u>7,9</u>	100,0
4. Észak-M.o.	43,2	42,7	<u>14,1</u>	100,0
4. Dél-Dunántúl	47,2	47,4	<u>5,4</u>	100,0
Együtt	27,1	45,6	27,3	100,0

41. táblázat

A demográfiai komponens alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 1990-2011

	%							
Tizedek	A demográfiai komponens alapján képzett tizedek megoszlása régióként							
	1990-2011 között							
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen
	1990							
1-3. tized	1,6	5,0	19,0	4,0	10,7	1,3	2,4	7,9
4-6. tized	51,3	52,1	63,3	63,8	57,2	41,4	76,8	58,5
7-10. tized	47,1	42,9	17,7	32,2	32,1	57,3	20,9	33,6
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	2001							
1-3. tized	1,1	2,5	12,3	2,1	8,7	1,0	2,0	5,4
4-6. tized	58,3	66,8	75,5	62,9	50,2	38,3	83,5	61,9
7-10. tized	40,6	30,7	12,2	35,0	41,1	60,7	14,6	32,7
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	2011							
1-3. tized	1,1	4,5	14,3	5,5	11,6	1,5	5,1	7,6
4-6. tized	56,1	78,6	74,3	65,2	55,6	52,4	89,8	66,8

7-10. 42,8 17,0 11,4 29,3 32,8 46,0 5,1 25,6
tized
Együtt 100,0 100,0 100,0 100,0 100,0 100,0 100,0 100,0
Megjegyzés: a demográfiai komponens a gyermekek és idősök egyesített eltartottsági rátája alapján képeztük.

42. táblázat
A demográfiai komponens mutatója 2011-ben, régiók szerint
(a vidéki átlag százalékában)

Régiók	A komponens mutató értékei az 1990-2011 közötti időszakban										%
	1. legkedvezőtlenebb	2	3	4	5	6	7	8	9. legkedvezőbb	Összesen	
Közép-M.o.	0,5	0,5	2,1	10,2	17,1	20,9	25,7	15,5	7,5	100,0	
Közép-Dunántúl	4,2	5,5	6,7	16,5	23,4	22,9	13,0	5,5	2,2	100,0	
Nyugat-Dunántúl	11,9	12,2	14,8	17,2	17,7	13,9	8,5	2,7	1,2	100,0	
Dél-Dunán-túl	4,7	7,0	10,4	15,0	17,1	15,0	13,1	7,9	9,8	100,0	
Észak-M.o.	9,5	7,2	9,7	12,8	16,7	11,6	13,9	11,1	7,4	100,0	
Észak-Alföld	0,8	2,6	3,1	9,8	15,2	22,6	17,7	17,0	11,3	100,0	
Dél-Alföld	4,7	7,1	15,0	28,7	24,0	15,0	4,3	1,2	-	100,0	
Összesen	6,3	7,0	9,7	15,4	18,3	16,4	12,9	8,2	5,8	100,0	

43. táblázat
A demográfiai komponens mutatója az 1990-2011 között, dinamikus megközelítésben, régiók szerint
(abszolút mutatók alapján)

Régiók	A komponens mutató értékei az 1990-2011 közötti időszakban										%
	1. legkedvezőtlenebb	2	3	4	5	6	7	8	9. legkedvezőbb	Összesen	
Közép-M.o.	3,2	9,1	17,6	20,3	23,5	12,3	7,5	4,8	1,6	100,0	
Közép-Dunántúl	11,7	14,5	16,2	19,2	16,0	8,5	5,0	4,7	4,2	100,0	
Nyugat-Dunántúl	6,7	11,9	12,7	10,2	22,2	13,0	9,0	7,8	6,4	100,0	
Dél-Dunán-túl	9,9	11,1	13,7	13,9	13,9	11,8	8,9	9,2	7,6	100,0	

Észak-M.o.	8,9	11,9	13,5	11,9	16,5	11,9	8,4	9,2	7,9	100,0
Észak-Alföld	6,4	9,8	15,9	15,9	17,2	12,9	9,8	7,7	4,4	100,0
Dél-Alföld	5,9	16,5	23,2	22,0	16,9	7,9	4,7	2,4	0,4	100,0
Összesen	8,1	12,0	15,1	14,7	17,6	11,5	8,0	7,3	5,7	100,0

44. táblázat

A tudástőke alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 1990-2011

Tizedek	A tudástőke alapján képzett tizedek megoszlása régióként 1990-2011 között							%
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Össze-sen
1990								
1-3. tized	3,7	14,7	16,6	47,9	23,9	30,8	15,4	25,2
4-6. tized	56,1	62,8	56,2	41,5	57,0	58,1	70,5	55,5
7-10. tized	40,1	22,4	27,2	10,5	19,0	11,1	14,2	19,3
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2001								
1-3. tized	1,1	10,2	11,1	41,2	21,5	26,2	12,6	20,6
4-6. tized	35,3	58,1	58,1	45,0	56,2	63,2	73,2	55,5
7-10. tized	63,6	31,7	30,7	13,7	22,3	10,5	14,2	23,8
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011								
1-3. tized	0,5	6,2	6,7	35,0	18,0	19,0	6,3	15,8
4-6. tized	27,3	50,4	42,3	44,4	46,7	63,0	68,5	48,4
7-10. tized	72,2	43,4	51,0	20,6	35,2	18,0	25,2	35,8
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

45. táblázat

**A tudástőke komponens mutatója 2011-ben, régiók szerint
(a vidéki átlag százalékában)**

Régiók	A tudástőke komponens értékei 2011-ben %									
	1. legkedvezőtlenebb	2	3	4	5	6	7	8	9. legkedvezőbb	Összesen
Közép-M.o.	1,1	1,6	5,3	8,0	8,0	10,2	8,0	24,6	33,2	100,0
Közép-	8,2	8,0	14,7	11,7	14,5	10,0	12,5	10,2	10,2	100,0

Dunántúl										
Nyugat-Dunántúl	7,3	6,7	9,7	11,3	15,1	14,0	16,4	12,2	7,3	100,0
Dél-Dunántúl	38,6	13,4	12,8	7,9	7,3	4,7	6,0	5,6	3,5	100,0
Észak-M.o.	20,0	7,7	13,3	11,8	10,5	12,0	8,2	9,7	6,9	100,0
Észak-Alföld	25,4	16,7	19,8	7,7	12,6	5,1	5,7	4,4	2,6	100,0
Dél-Alföld	7,9	9,8	24,8	15,0	17,3	8,7	7,5	5,9	3,1	100,0
Összesen	18,3	9,6	13,9	10,4	12,0	9,4	9,6	9,4	7,4	100,0

46. táblázat
A tudástőke komponens, alakulása dinamikus megközelítésben, régiók szerint,
1990-2011 között
(abszolút mutatók alapján)

Régiók	A komponens mutató értékei 1990-2011 közötti időszakban										%
	1. legkedvezőtlenebb	2	3	4	5	6	7	8	9. legkedvezőbb	Összesen	
Közép-M.o.	1,1	5,4	8,1	12,4	24,7	19,9	16,1	9,7	2,7	100,0	
Közép-Dunántúl	8,0	11,0	9,7	10,5	24,7	16,7	11,2	5,0	3,2	100,0	
Nyugat-Dunántúl	5,1	10,9	12,9	13,2	19,5	16,8	12,3	6,2	3,1	100,0	
Dél-Dunántúl	5,4	11,0	11,1	11,4	19,3	15,9	15,0	6,5	4,3	100,0	
Észak-M.o.	12,3	12,6	12,6	13,6	18,0	13,6	10,1	3,1	4,1	100,0	
Észak-Alföld	5,4	9,5	11,6	14,7	22,9	18,3	12,1	4,6	1,0	100,0	
Dél-Alföld	2,8	10,2	15,4	16,5	23,2	16,9	12,2	2,8	-	100,0	
Összesen	6,5	10,7	11,8	13,0	20,9	16,4	12,5	5,2	3,0	100,0	

47. táblázat
A munkaerőpiaci komponens alapján képzett tizedek megoszlása, régióként,
1990-2011 között

Tizedek	A munkaerőpiaci komponens alapján képzett tizedek megoszlása régióként 1990-2011 között								%
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen	
1-3. tized	2,7	5,7	9,9	11,9	16,9	21,9	3,9	11,7	
4-6.	17,1	30,2	34,6	45,3	45,9	51,9	39,8	40,0	

tized									
7-10.	80,2	64,1	55,6	42,7	37,2	26,2	56,3	48,3	
tized									
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
				2001					
1-3.	0,5	1,0	3,0	19,4	28,4	32,1	8,7	15,0	
tized									
4-6.	12,8	16,0	18,1	45,0	50,4	54,5	49,6	36,3	
tized									
7-10.	86,6	83,0	78,8	35,6	21,6	13,4	41,7	48,7	
tized									
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
				2011					
1-3.	0,5	2,0	4,1	20,3	20,8	16,2	7,1	12,0	
tized									
4-6.	15,0	14,0	18,7	49,3	54,3	61,2	48,8	38,8	
tized									
7-10.	84,5	84,0	77,2	30,4	24,9	22,6	44,1	49,3	
tized									
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

48. táblázat
A munkaerőpiaci komponens mutatója 2011-ben, régiók szerint
(a vidéki átlag százalékában)

Régiók	A komponens mutató értékei 2011-ben										%
	1. leg- kedve- zött- lenebb	2	3	4	5	6	7	8	9. leg- kedve- zőbb	Össze- sen	
Közép-M.o.	-	1,1	4,3	8,0	8,6	12,8	13,4	36,9	15,0	100,0	
Közép- Dunántúl	1,7	2,7	5,7	7,2	9,0	17,2	18,5	21,7	16,2	100,0	
Nyugat- Dunántúl	4,6	3,2	6,1	8,1	9,4	11,6	11,4	20,1	25,6	100,0	
Dél-Dunántúl	20,6	21,2	13,9	13,7	10,2	9,2	6,1	4,0	1,1	100,0	
Észak-M.o.	23,6	21,1	16,7	12,6	9,5	8,5	4,6	2,5	0,8	100,0	
Észak-Alföld	19,5	23,9	17,5	15,2	12,3	6,2	3,6	1,5	0,3	100,0	
Dél-Alföld	12,2	9,4	21,7	13,4	15,7	13,4	9,4	3,5	1,2	100,0	
Összesen	13,4	13,3	12,3	11,3	10,4	10,8	8,9	10,9	8,8	100,0	

49. táblázat
A munkaerőpiaci komponens mutatója dinamikus megközelítésben, régiók szerint,
1990-2011 között
(abszolút értékek alapján)

Régiók	A komponens mutató értékei 1990-2011 közötti időszakban										%
	1. leg-	2	3	4	5	6	7	8	9. leg-	Össze-	

	kedve- zött- lenebb								kedve- zőbb	sen
Közép-M.o.	-	2,1	5,3	5,3	16,0	31,0	25,7	12,3	2,1	100,0
Közép- Dunántúl	0,2	1,0	8,0	10,7	13,7	20,2	23,7	15,0	7,5	100,0
Nyugat- Dunántúl	0,9	1,5	4,3	8,7	11,0	19,2	24,4	18,3	11,7	100,0
Dél-Dunántúl	16,9	12,7	17,6	15,9	12,5	13,3	5,6	3,7	1,8	100,0
Észak-M.o.	12,0	14,8	16,4	15,4	13,3	14,1	7,5	4,8	1,8	100,0
Észak-Alföld	4,9	9,8	14,4	20,1	18,5	17,2	7,7	4,9	2,6	100,0
Dél-Alföld	3,1	11,0	15,0	23,6	21,3	17,3	6,7	2,0	-	100,0
Összesen	6,9	8,2	12,0	14,1	14,1	17,4	13,7	8,9	4,6	100,0

Gazdasági komponens

50. táblázat

Az egy főre jutó SZJA befizetések alapján képzett tizedek megoszlása, régióként, 2001-ben és 2011-ben

Tizedek	Az egy főre jutó SZJA alapján képzett tizedek megoszlása régióként 1990-2011 között								%
	Közép- M.o.	Közép- Dunántúl	Nyugat- Dunántúl	Dél- Dunántúl	Észak- M.o.	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Össze- sen	
	2001								
1-3. tized	2,7	19,6	23,2	63,5	40,8	68,8	64,5	42,3	
4-6. tized	36,4	48,1	59,3	32,5	47,7	27,1	31,9	42,5	
7-10. tized	60,9	32,3	17,5	4,0	11,5	4,1	3,6	15,5	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	2011								
1-3. tized	1,6	20,2	24,5	66,6	44,0	72,8	56,3	43,6	
4-6. tized	43,3	52,1	60,8	29,0	45,5	24,7	41,7	43,1	
7-10. tized	55,1	27,7	14,7	4,4	10,5	2,5	3,0	13,3	
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

51. táblázat

**A gazdasági komponens mutatója a 2001-2011
Közötti időszakra, dinamikus megközelítésben, régiók szerint
(Abszolút mutatók alapján)**

Régiók	A gazdasági komponens alakulása 2001-2011 között, (2011. év a 2001. év %-ában)					
	63% alatt	63-99%	100%	101- 150%	151% felett	Összesen
Közép-M.o.	-	33,7	52,2	12,5	1,6	100,0
Közép-Dunán-túl	6,3	38,3	31,3	16,3	7,8	100,0
Nyugat-Dunán-túl	7,6	29,8	34,6	16,2	11,8	100,0
Dél-Dunántúl	17,2	17,0	40,7	10,0	15,2	100,0
Észak-M.o.	12,1	24,5	36,2	12,9	14,3	100,0
Észak-Alföld	8,0	19,9	48,1	5,9	18,1	100,0
Dél-Alföld	2,0	14,6	40,9	15,4	27,2	100,0
Összesen	9,4	25,0	39,0	12,7	13,9	100,0

4.2.2. Főkomponens mutatók

A főkomponens mutató különböző változatai megerősítik azt a képet, amelyet a komponens szintű mutatók tükröztek, nevezetesen a régiók fejlettségi sorrendje alapján az országban hármass tagolódás figyelhető meg, amelynek élén a közép-magyarországi régió áll, a közép- és a nyugat-magyarországi régió közbülső helyet foglal el, és a hierarchia alján - kisebb különbségekkel - a dél-dunántúli, valamint a Dunán inneni régiók helyezkednek el.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ezek a szintbeli különbségek az alapmodul logikájának megfelelően a fejlettség általános szintjét, illetve az abban megfigyelhető különbségeket jelenítik meg.

52. táblázat

A főkomponenseken belül képzett fejlettségi harmadok megoszlása régiók szerint, 2011-ben

A változat: gazdasági komponens nélkül

%

Régiók	Fejlettségi harmadok 2011-ben			
	Alsó	Középső	Felső	Összesen
Közép-M.o.	2,6	15,1	82,3	100,0
Közép-Dunántúl	10,9	23,8	65,3	100,0
Nyugat-Dunántúl	19,4	20,2	60,4	100,0
Dél-Dunántúl	50,1	28,3	21,6	100,0
Észak-M.o.	39,8	33,1	27,1	100,0
Észak-Alföld	34,0	41,9	24,1	100,0
Dél-Alföld	30,7	41,7	27,6	100,0
Összesen	31,3	29,0	39,7	100,0

53. táblázat

A főkomponenseken belül képzett fejlettségi harmadok megoszlása régiók szerint, 1990-2011 közötti időszakban

A változat: gazdasági komponens nélkül

%

Régiók	Fejlettségi harmadok az 1990-2011 közötti időszakban			
	Alsó	Középső	Felső	Összesen
Közép-M.o.	15,0	30,6	54,4	100,0
Közép-Dunántúl	26,0	29,8	44,2	100,0
Nyugat-Dunántúl	18,3	24,4	57,3	100,0
Dél-Dunántúl	45,1	23,6	31,3	100,0
Észak-M.o.	45,4	27,8	26,8	100,0
Észak-Alföld	35,5	28,8	35,7	100,0
Dél-Alföld	46,9	34,2	18,9	100,0
Összesen	34,3	27,3	38,4	100,0

54. táblázat

A főkomponenseken belül képzett fejlettségi harmadok megoszlása régiók szerint, 2011-ben

B változat: gazdasági komponenssel

%

Régiók	Fejlettségi harmadok 2011-ben			
	Alsó	Középső	Felső	Összesen
Közép-M.o.	0,5	20,2	79,2	100,0
Közép-Dunántúl	9,9	39,7	50,4	100,0
Nyugat-Dunántúl	16,3	38,8	44,9	100,0
Dél-Dunántúl	51,3	35,0	13,7	100,0
Észak-M.o.	36,2	43,0	20,8	100,0
Észak-Alföld	41,4	48,6	10,0	100,0
Dél-Alföld	33,4	52,0	14,6	100,0
Összesen	30,1	40,2	29,7	100,0

55. táblázat

A főkomponens mutató alakulása régióként, 1990-2011 között, statikusan (Relatív mutatók alapján)

A változat: gazdasági komponens nélkül, 1990-2011

%

A mutató értékei	Régiók							
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen
	1990							
1. legkedvezőtlenebb	1,1	3,0	8,1	6,4	9,8	4,1	2,4	6,1
2.	,5	7,0	10,8	12,8	10,3	11,3	5,5	9,7
3.	6,4	11,0	17,2	27,0	18,7	28,8	13,8	19,3
4.	3,7	7,2	6,1	11,6	9,2	13,6	12,6	9,3
5.	7,0	9,0	7,5	9,6	10,8	10,5	17,7	9,9
6.	7,5	7,7	9,9	6,7	9,8	7,2	13,4	8,8
7.	12,3	13,5	9,3	8,1	8,7	7,7	11,4	9,6
8.	31,0	21,7	13,7	10,4	12,6	10,3	13,8	14,4

9.								
legkedve-	30,5	20,0	17,5	7,3	10,0	6,4	9,4	13,0
zőbb								
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
				2001				
1.								
legkedve-	,5	1,0	3,0	4,3	6,6	2,8	,8	3,4
zötlenebb								
2.	,5	2,5	5,9	16,3	14,6	12,6	5,1	9,8
3.	2,1	8,2	11,0	28,5	23,4	33,2	24,4	20,0
4.	2,1	4,7	6,4	11,3	10,8	15,4	11,0	9,3
5.	3,7	8,7	7,2	8,5	9,5	9,3	15,7	8,8
6.	4,8	11,5	11,6	6,9	9,8	8,0	12,2	9,5
7.	10,2	9,7	6,8	7,3	7,7	7,5	13,8	8,3
8.	26,2	26,7	24,0	9,8	10,2	6,9	9,8	15,6
9.								
legkedve-	49,7	26,9	24,0	7,0	7,4	4,4	7,1	15,4
zőbb								
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
				2011				
1.								
legkedve-	-	,2	2,4	4,3	2,3	,8	2,0	2,1
zötlenebb								
2.	,5	2,0	4,7	17,9	14,9	7,5	6,7	9,3
3.	2,1	8,7	12,3	27,9	22,6	25,7	22,0	18,9
4.	1,6	5,7	5,8	10,8	11,5	14,1	14,6	9,4
5.	5,3	7,2	6,2	7,9	11,8	14,7	13,4	9,4
6.	8,0	10,7	8,1	9,6	9,8	13,1	13,8	10,1
7.	6,4	12,7	11,9	5,8	8,9	10,5	9,1	9,4
8.	17,6	26,4	21,3	9,5	10,3	9,0	13,4	15,0
9.								
legkedve-	58,3	26,2	27,2	6,3	7,9	4,6	5,1	16,3
zőbb								
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Változó neve: fokomponens2_1990*regio								
				-2001				
				_2011				

56. táblázat

A főkomponens mutató alakulása régióként, 1990-2011 között, dinamikusan
A változat: gazdasági komponens nélkül

A mutató értékei	Régiók							Összesen
	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	
1. legkedvezőtlenebb	1,6	7,0	4,0	11,6	11,4	8,0	8,3	8,1
2.	3,2	7,0	6,3	15,3	14,9	9,8	16,9	11,0
3.	10,2	12,0	8,0	18,2	19,1	17,7	21,7	15,2
4.	10,8	9,7	7,1	7,4	9,3	9,8	11,4	8,8
5.	7,5	12,0	7,9	7,	9,3	8,5	15,0	9,3
6.	12,4	8,2	9,4	8,3	9,1	10,5	7,9	9,2
7.	23,7	17,5	22,1	13,1	13,6	18,0	9,4	16,6
8.	15,6	13,5	14,8	8,2	6,1	11,8	6,7	10,6
9. legkedvezőbb	15,1	13,2	20,4	10,0	7,1	5,9	2,8	11,2
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

57. táblázat

A főkomponens mutató alakulása régióként, 2001-2011, statikusan

B változat: gazdasági komponenssel, 2001-2011

A mutató értékei	Közép-M.o.	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Régiók Dél-Dunántúl	Észak-M.o.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	% Összesen
2001								
1. legkedvezőtlenebb	,5	1,5	4,3	15,2	13,4	10,3	4,3	8,5
2.		3,8	6,4	18,2	12,6	23,5	13,8	12,1
3.	2,2	5,0	6,7	17,8	12,9	19,4	14,2	11,9
4.	1,6	9,3	9,3	13,5	15,4	17,8	23,6	13,1
5.	8,2	11,3	15,6	12,7	14,3	10,6	19,3	13,4
6.	4,3	16,5	12,5	8,4	11,9	7,5	13,8	11,1
7.	16,8	15,0	15,4	6,4	7,1	5,4	3,9	9,8
8.	17,9	9,5	13,5	3,7	6,6	2,3	3,5	7,7
9.	48,4	28,1	16,2	4,1	5,6	3,1	3,5	12,4

legkedve- zőbb								
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
				2011				
1.								
legkedve- zötlenebb		,7	3,7	16,0	8,7	4,1	4,3	6,7
2.	,5	4,5	5,6	23,5	14,4	16,5	11,8	12,4
3.		4,7	7,0	11,8	13,1	20,8	17,3	11,0
4.	3,7	6,5	9,4	15,3	17,7	22,9	19,7	14,0
5.	7,5	15,2	13,1	12,7	15,4	13,9	19,3	14,0
6.	9,1	18,0	16,3	7,0	9,8	11,8	13,0	12,1
7.	11,8	12,0	14,2	6,7	9,3	5,1	7,9	9,6
8.	15,5	15,5	13,7	4,3	5,6	2,1	3,9	8,3
9.								
legkedve- zőbb	51,9	22,9	17,0	2,7	5,9	2,8	2,8	11,8
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

5. A fejlettség alakulása országos szinten

Az országos szintű adatok esetében relatív mutatókat képeztünk, fejlettségi tizedek alapján. Ezen az alapon képeztük az egyes időpontokra vonatkozó statikus, illetve a dinamikus mutatókat. Ez utóbbiak egyfajta fejlettségi mobilitást tükröznek két időpont között.

5.1. Demográfiai komponens

Statikus megközelítésben

Népességszám változás, vándorlási egyenleg alakulása

A korábbi, tehát a népesség nagyság szerinti fejezet adatai már előre vetítették, hogy a két népszámlálás közötti tíz éves időszakokban bekövetkező népességváltozás trendjei kedvezőtlen képet fognak mutatni. A vizsgált két évtized alatt jelentősen, - 19%-ról 33%-ra - növekedett az alsó három tizedhez tartozó települések hányada, miközben a felső négy tizedé (17%-ról 6%-ra) nagymértékben csökkent. *(58. sz. tábla)* Ez azt jelenti, hogy *felerősödött az a folyamat, amelynek következtében egyre több település kerül az erőteljesen fogyók köréhez. A vándorlási egyenleg alakulása bizonyos mértékben leképezi a fentiekben kimutatott tendenciát.*

Eltartottsági ráták

Eltérő a kétféle ráta tizedeken belüli sűrűsödése, miután azok aszinkron módon alakulnak. A *gyermekek* eltartottságát tükröző ráta értékei a 3-tól 6-ig terjedő tizedekben sűrűsödnek, a települések közel négyötöde idesorolódik. *(59. sz. táblázat)*

Az *idősek* eltartottsági rátájánál pedig, - közel hasonló mértékben, - a 7-től 9-ig terjedő tizedekben figyelhető meg a sűrűsödés. E furcsa eloszlás alapvetően azzal magyarázható, hogy ezekben a tizedekben az idősek eltartottsági rátájának abszolút értékei nagyon közel esnek egymáshoz. Így például az első tizedben 77% az eltartottsági ráta értéke, amely a hatodik tizedre fokozatosan lemegy 35%-ra, ám ezt követően a hetedik tizedben 30%, a nyolcadikban 25%, és a kilencedikben 20% a megfelelő érték. *A települések zöménél tehát az öregségi ráta értéke a 20-30%-os sávba esik. (60. sz. táblázat)*

Mindkét ráta alakulására jellemző, hogy a vizsgált két évtized alatt csak kisebb mérvű módosulások következtek be. A települések közötti távolság (range) értékei is inkább a stabilitást mutatják. Miután a használt mérési módszer alapvetően a relatív pozíciókban való elmozdulást tükrözi, ezért azt lehet tehát mondani, hogy e tekintetben nem következett be érdemi változás. *E tendencia oly módon alakulhatott ki, hogy a ráták abszolút értékében bekövetkezett változások, - amelyek alapvetően a romlást jelezték, - a települések többségében azonos módon alakultak, következésképpen a relatív pozíciók alig változtak.*

Demográfiai komponens két és négy változó alapján

Az egyes összetevők vizsgálata alapján várható volt, hogy a két (gyermekek és idősök összesített eltartottsági rátája), illetve a négy változó alapján számított demográfiai komponens egésze is a kedvezőtlen irányú folyamatokat fog tükrözni. Közöttük csak annyi az eltérés, hogy a két változó alapján számított komponens esetében a sűrűsödési pontok az 5-7 tizedben jelennek meg (60. táblázat), míg a négy változóra számított változatnál a 4-6 tizedben (61. táblázat).

Dinamikus megközelítésben

A dinamikus megközelítés esetében alapvetően arra voltunk kíváncsiak, hogy részben az elemi indikátorok, részben a demográfiai komponens egészében *miként alakult 1990-2011 között a fejlettségi mobilitás*, azaz milyen volt a fejlettségi tizedek közötti mozgás. Ennek mérésére nagyon egyszerű mutatót alakítottunk, nevezetesen azt vizsgáltuk, hogy az 1990. évi állapothoz (tizedbeli pozícióhoz) képest feljebb, vagy lejjebb léptek-e a ranglétrán az adott tizedbe tartozó települések, netalán megtartották korábbi pozíciójukat.

A kapott eredmények bizonyos fókig egybevágtak a korábbi fejezetekben megfigyelt tendenciákkal, nevezetesen minden indikátor esetében azt lehetett tapasztalni, hogy *a korábban a ranglétra alacsonyabb fokán levő települési körből inkább feljebb, míg a korábban kedvezőbb fejlettségi szinten levők inkább lejjebb kerültek.* (62-67. Táblázatok) Ennek legfőbb általános oka a "bázishatás", tehát az a jelenség, mely szerint a korábban kedvező pozícióban levőknek jóval kisebb esélye volt magasabb tizedbe kerülni, mint az alacsony bázisról indulóknak. (A tizedik tizedből, pedig ab ovo nem lehet feljebb, és ehhez hasonlóan elsőből nem lehet lejjebb kerülni.) E mellett a kimutatott trendet némiképp az is befolyásolta, hogy a kis lélekszámú települések körében, - amelyek korábban alacsony bázisról indultak, - meglehetősen erőteljes polarizálódás következett be, amelynek eredményeként az alsó három tizedben levők esetében gyakori a legalább két fejlettségi kategóriával való feljebb lépés.

58. tábla
A települések tizedek szerinti megoszlása, a népességszám változása³⁶ és a vándorlási egyenleg alapján, 1990-2011

Tizedek	Népességszám változása a két népszámlálás közötti időszakban			Vándorlási egyenleg alakulása a két népszámlálás közötti időszakban			%
	1990-2001	2001-2011	1990-2011	1990-2001	2001-2011	1990-2011	
1. tized (legkedvezőtlenebb)	3,8	5,6	4,5	5,0	5,5	6,1	
2.	4,4	9,2	7,0	8,0	7,6	11,5	
3.	10,5	18,3	13,7	21,3	17,5	28,4	
4.	20,5	34,6	27,1	28,7	29,3	26,7	

³⁶ A népességszám változását a megelőző népszámlálás időpontjában jellemző értékhez viszonyítva számítottuk ki.

5.		25,8	19,1	26,3	17,8	21,6	12,9
6.		17,8	6,6	11,4	8,2	8,0	5,9
7.		9,0	3,8	4,1	4,4	4,1	2,7
8.		3,6	0,9	2,0	2,4	2,2	1,7
9.		1,8	0,6	1,2	1,5	1,3	1,2
10.	tized	2,8	1,3	2,7	2,7	2,9	2,9
(legkedvezőbb)							
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Medián		98	93	96	26,6	-13,9	2,9
Alsó és felső 2% közötti range		59	60	56	52	56	

59. táblázat
A települések eltartottsági rátái alapján képzett tizedek³⁷ megoszlása, 1990-2011

Tizedek	Gyermekek (15 év alattiak) eltartottsági rátája				Idősek (64 év felettiak) eltartottsági rátája				%
	1990	2001	2011	1900-2011	1990	2001	2011	1990-2011	
1. tized (legkedvezőtlenebb)	4,6	4,5	4,9	5,1	1,3	1,6	2,3	2,7	
2.	7,0	7,9	8,0	8,2	1,0	0,7	0,8	0,9	
3.	15,2	17,9	25,2	18,8	1,6	1,0	1,2	1,8	
4.	28,2	31,2	24,4	26,7	2,7	1,6	3,0	3,0	
5.	26,1	14,0	19,1	18,7	4,8	3,5	4,5	4,8	
6.	12,1	9,2	6,9	9,5	7,3	6,0	8,0	9,3	
7.	4,0	7,8	4,1	5,5	15,5	13,2	19,0	14,6	
8.	1,2	2,9	3,2	2,8	24,8	25,4	29,1	23,0	
9.	0,9	1,4	1,1	1,7	28,6	32,2	22,1	27,1	
10. tized (legkedvezőbb)	0,8	3,3	3,2	2,9	12,4	14,7	9,3	12,9	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Medián	31	27	22	27	23	25	25	25	
Alsó és felső 2% közötti range	30	33	34	27	40	50	48	42	

60. táblázat
A települések tizedek szerinti megoszlása, az összesített eltartottsági ráták alapján, 1990-2011

³⁷ A tizedeket oly módon alakítottuk ki, hogy az értékek alapján kapott terjedelmet (range) tíz egyenlő részre osztottuk, ez értelemszerűen azt jelentette, hogy egy-egy fejlettségi tizedbe eltérő számú település került.

Tizedek	Összesített (gyermek és idős) eltarthatóság aránya			%
	1990	2001	2011	
1. tized (legkedvezőtlenebb)	1,3	1,2	1,7	
2.	2,2	1,3	2,3	
3.	4,5	2,9	3,6	
4.	7,9	6,6	10,6	
5.	19,0	19,8	26,3	
6.	31,6	35,5	29,9	
7.	24,9	19,7	15,6	
8.	7,3	8,9	5,6	
9.	1,2	3,1	2,9	
10. tized (legkedvezőbb)	0,2	0,9	1,4	
Összesen	100,0	100,0	100,0	

61. táblázat
A demográfiai komponens tízedek szerinti megoszlása,
1990-2011

Tizedek	A demográfiai komponens tízedek szerinti megoszlása		%
	1990-2001	2001-2011	
1. tized (legkedvezőtlenebb)	1,2	1,6	
2.	2,9	3,5	
3.	7,0	9,5	
4.	19,8	28,8	
5.	34,3	35,3	
6.	22,4	14,4	
7.	8,7	4,7	
8.	3,1	1,6	
9.	0,7	0,7	
10. tized (legkedvezőbb)	0,0	0,0	
Összesen	100,0	100,0	

Megjegyzés: számítása a négy demográfiai indikátor alapján.

62. sz. táblázat
Az 1990-2001 közötti időszakhoz képest miként alakult a népességszám a 2001-2011 közötti időszakban

Népességszám 1990-2001 közötti változása	Legalább két	Az 1990-2001 közötti időszakhoz képest miként alakult a népességszám a 2001-2011 közötti időszakban					Összesen	%
		Egy kate-	Kategórián belül	ma-	Egy kate-	Legalább két		

alapján képzett tizedek	kategóriával lejjebb került	góriával lejjebb került	radt	góriával feljebb került	kategóriával fentebb került	
1. tized	-	-	35,3	24,4	40,3	100,0
2.	-	13,7	28,1	23,0	35,3	100,0
3.	12,0	20,2	30,7	27,1	9,9	100,0
4.	15,5	26,2	44,3	11,5	2,5	100,0
5.	25,3	46,1	20,8	6,0	1,8	100,0
6.	56,4	29,6	9,8	2,9	1,3	100,0
7.	74,4	13,7	8,8	1,1	2,1	100,0
8.	73,0	15,7	4,3	1,7	5,2	100,0
9.	82,1	3,6	0,0	14,3	-	100,0
10.	64,8	13,6	21,6	-	-	100,0

63. sz. táblázat

Az 1990-2001 közötti időszakhoz képest miként alakult a vándorlási egyenleg a 2001-2011 közötti időszakban

	%					
Az 1990-2001 közötti vándorlási egyenleg alapján képzett tizedek	Az 1990-2001 közötti időszakhoz képest miként alakult a vándorlási egyenleg a 2001-2011 közötti időszakban					
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen
1. tized	-	-	18,4	14,6	67,1	100,0
2.	-	7,5	10,7	28,1	53,8	100,0
3.	5,5	10,6	20,1	37,6	26,2	100,0
4.	10,5	20,2	36,8	22,5	10,0	100,0
5.	24,8	30,5	26,4	10,5	7,7	100,0
6.	35,1	30,1	18,9	6,9	8,9	100,0
7.	54,7	15,8	11,5	7,9	10,1	100,0
8.	54,7	20,0	9,3	8,0	8,0	100,0
9.	47,8	15,2	10,8	26,0	-	100,0
10.	43,5	10,6	45,8	-	-	100,0

64. sz. táblázat

A gyermekek eltartottsági rátája alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

	%					
A gyermekek 1990. évi eltartottsági rátája alapján képzett	1990-hez képest miként alakult a gyermekek eltartottsági rátája 2011-re					
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen

tizedek	jebb került	került	került	riával fel- jebb került	
1. tized	-	-	28,5	15,3	56,3 100,0
2.	-	14,1	17,3	26,8	41,8 100,0
3.	7,5	10,7	33,1	23,2	25,5 100,0
4.	11,8	30,5	27,1	19,5	11,1 100,0
5.	30,3	29,5	22,6	8,1	9,5 100,0
6.	46,9	22,3	11,0	8,4	11,5 100,0
7.	49,6	9,6	11,2	12,8	16,8 100,0
8.	46,2	7,7	17,9	12,8	15,4 100,0
9.	46,4	7,1	10,7	35,7	- 100,0
10.	37,5	4,1	58,3	-	- 100,0

65. sz. táblázat

Az idők eltartottsági rátája alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

						%
Az idők 1990. évi eltartottsági rátája alapján képzett tizedek	1990-hez képest miként alakult az idők eltartottsági rátája 2011-re	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került
1. tized	-	-	34,1	4,9	61,0	100,0
2.	-	21,2	9,1	6,1	63,6	100,0
3.	22,4	4,1	16,3	8,2	49,0	100,0
4.	18,8	3,5	12,9	21,2	43,5	100,0
5.	14,7	14,7	12,7	17,3	40,7	100,0
6.	13,9	10,9	23,5	26,1	25,7	100,0
7.	13,1	12,2	34,5	25,5	14,7	100,0
8.	12,8	24,9	35,3	21,2	5,8	100,0
9.	15,5	38,3	35,4	10,8	-	100,00
10.	31,9	39,3	28,8	-	-	100,00

66. sz. táblázat

A gyermekek és idők összesített eltartottsági rátája alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

						%
1990. évi tizedek	1990-hez képest miként alakult a gyermekek és az idők összesített eltartottsági rátája 2011-re	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került

1. tized	-	-	26,8	17,1	66,1	100,0
2.	-	17,6	17,6	14,7	50,1	100,0
3.	9,9	12,1	20,6	23,4	34,0	100,0
4.	10,9	11,7	27,0	26,2	24,2	100,0
5.	7,3	20,4	36,4	23,4	12,5	100,0
6.	9,0	33,7	36,7	14,1	6,5	100,0
7.	21,1	40,2	26,1	8,3	4,3	100,0
8.	36,1	31,3	17,8	10,9	3,9	100,0
9.	37,8	13,5	13,5	35,1	-	100,00
10.	16,7	16,7	66,7	-	-	100,00

Megjegyzés: a 10. tizedben csak 6, a 9. tizedben 37 település van.

67. sz. táblázat

A demográfiai komponens alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

2001. évi tizedek	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen %
1. tized	-	-	29,7	29,7	40,6	100,0
2.	-	14,3	18,7	33,0	34,0	100,0
3.	6,8	15,5	25,0	35,5	17,2	100,0
4.	6,1	18,0	46,2	24,6	5,1	100,0
5.	7,5	33,5	46,7	9,7	2,6	100,0
6.	20,6	46,9	25,4	5,8	1,3	100,0
7.	42,2	37,4	15,0	3,7	1,8	100,0
8.	36,4	33,3	19,2	11,1	-	100,0
9.	63,7	22,7	9,1	4,5	-	100,00
10.	-	-	-	-	-	100,00

Megjegyzés:

1. A komponenst négy változó alapján számítottuk, és miután a népességszám, valamint a vándorlási egyenleg alakulását tükröző mutatók csak az 1990-2001, valamint 2001-2011 közötti időszakokra vonatkozóan álltak rendelkezésre, ezért a gyermekek és idősök eltartottsági rátájánál is a 2001., illetve a 2011. évi adatokat vettük alapul. Ez az egyetlen olyan indikátor, amelynek elemei között időpontri és időszakra vonatkozó mutatók is szerepelnek.

2. A 10. tized sorát kipontoztuk, tekintve, hogy ebben a csoportban csak egy település szerepelt. A 9. tizedben 22 település volt, és a többiekben ennél többnyire sokkal nagyobb volt a tizedbe tartozó települések száma.

5.2. Tudástőke

Statikus megközelítésben

Az elvégzett osztályok átlagos számát tükröző mutató esetében az alsó három tizedbe tartozó települések hányada 1990-2011 között nem változott (végig 13% körül alakult).

A középső harmadban kisebb csökkenés következett be, és a legfelső négy tizedhez tartozóké kissé növekedett (34%-ról 37%-ra). (68. sz. táblázat.) Miközben növekedett az egyes települések közötti távolság (1990-2011 között 19%-kal). Az itt kapott tendenciák arra engednek következtetni, hogy *a felsőoktatás kiterjesztése viszonylag keveset változtatott a korábban kedvezőtlen pozícióban levő települések helyzetén, tehát ez a kiterjesztési folyamat többnyire megreked egy bizonyos települési körnél.*

Az *érettségizettek arányának* alakulását illetően számottevően eltérő képet kapunk, miután a vizsgált időszakban mintegy felére (29%-ról 15%-ra) csökkent az alsó három tizedbe tartozó települések hányada, és ezzel párhuzamosan mintegy két és félszeresére (18%-ról 44%-ra) növekedett a felső négy tizedé. (69. sz. táblázat.) Azt lehet tehát mondani, hogy *a középfokú oktatás kiterjesztése sokkal nagyobb mértékben érte el a kedvezőtlen helyzetű településeket, mint a felsőoktatásé.*

A települések közötti távolságok erőteljesebben növekedtek (28%-kal), mint amit az elvégzett osztályok átlagos számánál tapasztaltunk.

A tudástőke egészének az alakulását inkább az érettségizettek arányát jellemző tendenciák határozták meg, hiszen az alsó három tizedbe tartozók hányada 25%-ról 19%-ra csökkent, a felső négytizednél pedig jelentős növekedés következett be (19%-ról 36%-ra).

Ezzel összhangban a települések zöme - az iskolarendszer kiterjesztésének eredményeként, - fokozatosan a felsőbb tizedek felé összpontosult, ami azt jelentette, hogy a magasabb tudásszintet elérők körébe egyre több település került be. (70. sz. táblázat) *A mezo (települési) szintű mobilitási folyamatok összefüggéseiben gondolkodva egyfajta "kollektív" mobilitásról³⁸ lehet beszélni, tehát minden település kategóriában jelentős azon települések száma, amelyek feljebb léptek a tudástőke ranglétráján.* Mindez olyan viszonyok között ment végbe, amikor számottevő mértékben nőtt a két szélső pólus közötti különbség.

E tendenciák jelentősen eltérnek a népességnagyság szerinti metszetben tapasztalt tendenciáktól, ahol azt láttuk, hogy 2011-re a kisebb lélekszámú települések számottevő mértékben felzárkóztak a nagyobb lélekszámúakhoz. E felzárkózás azonban meglehetősen felemás módon ment végbe, hiszen a kis települések erőteljes polarizálódása miatt, jelentős volt azon aprófalvak köre is, ahol inkább a leszakadás volt a jellemző.

A tudástőke esetében is elmondható, hogy *e polarizálódási folyamat "mellékhatásaként" országos szinten megnőtt a települések közötti távolság, és alapvetően ez a magyarázata az itt megfigyelt tendenciáknak.* Összességében tehát a különböző irányú strukturális folyamatok összhatására alakult ki a fentiekben megjelenő kép.

Dinamikus megközelítésben

A statikus megközelítésben felvázolt képet alátámasztják a dinamikus adatok is, nevezetesen, ha az egyes fejlettségi tizedek közötti mobilitást vesszük alapul, akkor azt

³⁸ A kollektív mobilitás fogalmát először Ferge Zsuzsa használta, a 60-as és a 70-es évekbeli társadalmi mobilitási folyamatok jellemzésére, amely alatt azt értette, hogy a nagy strukturális változások eredményeként minden társadalmi rétegben jelentős volt azok részaránya, akik az adódó lehetőségek és esetenként kényszerek hatására egy vagy több lépcsővel feljebb léptek a társadalmi ranglétrán.

láthatjuk, hogy a második tizedtől az ötödikig terjedő tartományban figyelhető meg a legnagyobb mérvű mozgás. Ezekben a tizedekben volt a legmagasabb azon települések aránya, amelyek 1990-2011 között legalább két fejlettségi tizeddel léptek feljebb a fejlettségi ranglétrán (73. sz. táblázat). Mindez arra utal, hogy az említett felzárkózási folyamat alapvetően az alacsonyabb fejlettségi szintről induló települések esetében volt a jellemző.

68. táblázat
A települések tizedek szerinti megoszlása, a 18-64 éves népességen belül
az elvégzett osztályok átlagos száma alapján, 1990-2011

Tizedek		A z elvégzett osztályok átlagos száma alapján képzett tizedek megoszlása				%
		1990	2001	2011	1990-2011	
1.	tized	4,0	3,9	3,5	4,0	
(legkedvezőtlenebb)						
2.		3,1	2,9	3,6	3,9	
3.		6,5	6,7	6,2	6,3	
4.		15,5	8,8	10,8	11,7	
5.		18,0	21,2	18,6	18,4	
6.		18,9	17,6	20,9	17,4	
7.		19,3	19,4	16,9	16,6	
8.		7,7	9,7	10,8	12,0	
9.		3,8	5,5	4,9	4,9	
10.	tized	3,1	4,4	3,9	4,8	
(legkedvezőbb)						
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	
Medián		8,8	9,9	10,9	9,8	
Alsó és felső 2% közötti range		3,2	3,4	3,8	3,3	

69. sz. tábla
A települések tizedek szerinti megoszlása, a
18-64 éves népességen belüli érettségizettek³⁹ aránya alapján, 1990-2011

Tizedek		A 18-64 éves népességen belül az érettségizettek aránya alapján képzett tizedek megoszlása				%
		1990	2001	2011	1990-2011	
1.	tized	6,1	6,7	4,9	6,2	
(legkedvezőtle-						

³⁹ A középiskolát végzettek aránya némileg magasabb, mint az érettségizetteké, miután kisebb mértékben vannak olyan személyek is, akik a középiskolában befejezték az előírt osztályszámot, ám nem tettek érettségi vizsgát.

nebb)				
2.	11,1	7,1	4,0	5,6
3.	12,0	12,4	5,7	11,2
4.	23,8	17,3	13,1	16,4
5.	13,1	17,3	14,5	18,0
6.	15,6	17,1	13,6	14,0
7.	8,6	9,6	17,9	12,5
8.	3,5	5,9	11,6	7,4
9.	3,4	3,1	8,1	4,2
10. tized	2,8	3,5	6,7	4,5
(legkedvezőbb)				
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Medián	12	19	26	19
Alsó és felső 2% közötti range	25	31	32	28

70. táblázat
A tudástőke komponensének tizedek szerinti megoszlása, 1990-2011

%

Tizedek	A tudástőke komponensének tizedek szerinti megoszlása		
	1990	2001	2011
1. tized (legkedvezőtlenebb)	4,5	4,7	4,5
2.	7,0	6,5	4,4
3.	13,7	9,5	7,0
4.	19,8	18,4	13,4
5.	18,6	18,1	17,4
6.	17,2	19,0	17,6
7.	9,9	11,1	16,1
8.	4,3	6,6	10,9
9.	2,8	3,2	6,3
10. tized (legkedvezőbb)	2,3	2,9	2,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

71. sz. táblázat
Az elvégzett osztályok átlagos száma alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

%

1990. évi tizedek	Az elvégzett osztályok átlagos száma alapján képzett tizedek közötti mobilitás 1990. és 2011. között					
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen
1. tized	-	-	55,2	18,4	26,4	100,0

2.	-	16,2	28,3	27,3	28,3	100,0
3.	9,3	17,6	25,5	22,5	25,0	100,0
4.	5,7	17,1	30,6	32,0	14,5	100,0
5.	3,3	16,7	38,3	29,3	12,3	100,0
6.	4,5	23,2	42,7	21,7	7,9	100,0
7.	4,9	25,6	37,0	22,3	10,2	100,0
8.	8,7	38,0	34,3	13,2	5,8	100,0
9.	15,8	40,0	20,8	23,3	-	100,00
10.	18,1	33,3	48,5	-	-	100,00

72. sz. táblázat

Az érettségizettek aránya alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

1990. évi tizedek	2011. között						%
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen	
1. tized	-	-	41,4	20,9	37,7	100,0	
2.	-	13,5	13,2	21,2	52,1	100,0	
3.	5,3	5,8	9,7	31,1	48,2	100,0	
4.	2,7	5,6	19,7	27,7	44,4	100,0	
5.	1,7	7,5	18,8	19,8	52,2	100,0	
6.	2,6	6,5	18,5	35,9	36,5	100,0	
7.	3,3	3,0	24,1	36,3	33,3	100,0	
8.	0,9	10,9	34,5	30,9	22,7	100,0	
9.	4,7	16,9	35,8	42,4	-	100,0	
10.	2,2	25,0	72,7	-	-	100,0	

73. sz. táblázat

A tudástőke komponens alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

1990. évi tizedek	2011. között						%
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen	
1. tized	-	-	41,4	20,9	37,7	100,0	
2.	-	13,5	13,2	21,2	52,1	100,0	
3.	5,3	5,8	9,7	31,1	48,2	100,0	

4.	2,7	5,6	19,7	27,7	44,4	100,0
5.	1,7	7,5	18,8	19,8	52,2	100,0
6.	2,6	6,5	18,5	35,9	36,5	100,0
7.	3,3	3,0	24,1	36,3	33,3	100,0
8.	0,9	10,9	34,5	30,9	22,7	100,0
9.	4,7	16,9	35,8	42,4	-	100,0
10.	2,2	25,0	72,7	-	-	100,0

5.3. Munkaerőpiaci komponens

Statikus megközelítésben

A település nagyság szerinti fejezetben is jeleztük, hogy a 2000-es évek eleje óta a *foglalkoztatási ráta* tekintetében enyhén mérséklődtek a települések közötti távolságok, ami a ráta általánosan megfigyelhető enyhe javulásával függött össze. Az országos szintű fejlettségi tizedek esetében viszont a range (44%-os) növekedését, tehát a települések közötti távolság növekedését figyelhetjük meg. Ezzel párhuzamosan viszont - 1990 -2011 között - alig változott az alsó három, illetve a felső négy tizedhez tartozó települések hányada. (74. sz. táblázat)

Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a *foglalkoztatott nélküli háztartások arányát illetően* is, ahol ugyan a range növekedése kisebb mértékű, mint a foglalkoztatási ráta esetében, azonban az alsó három, illetve a felső négy tizedhez tartozó települések hányada itt sem változott érdemben (75. sz. táblázat).

A fentiek alapján érthetően a *munkaerőpiaci komponens egészénél* is hasonló helyzetet lehet megfigyelni. (76. sz. táblázat)

Dinamikus megközelítésben

A fejlettségi tizedek közötti mobilitási adatok ez esetben is alapvetően a "bázishatást" tükrözik, nevezetesen minél alacsonyabb volt az 1990. évi fejlettségi szint, annál magasabb volt azon települések hányada, amelyek legalább két kategóriával magasabb tizedbe léptek.

74. táblázat

A települések tizedek szerinti megoszlása, a 15-64 éves népesség foglalkoztatási rátája alapján, 1990-2011

Tizedek	A foglalkoztatási ráta alapján képzett tizedek megoszlása				%
	1990	2001	2011	1990-2011	
1. tized (legkedvezőtle- nebb)	3,6	3,8	3,5	4,0	
2.	3,4	4,1	3,1	3,4	
3.	5,4	6,7	4,7	5,8	
4.	8,2	8,2	7,4	8,6	
5.	7,7	11,9	10,7	12,0	
6.	16,1	13,3	13,5	12,5	
7.	20,6	11,8	14,4	13,7	

8.	19,8	16,9	17,4	15,5
9.	11,4	14,1	15,9	14,5
10. tized (legkedvezőbb)	3,9	9,3	9,7	10,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Medián	63	47	53	55
Alsó és felső 2% közötti range	27	47	39	33

75. táblázat

A települések tizedek szerinti megoszlása, a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya alapján, 1990-2011

Tizedek	A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya alapján képzett tizedek megoszlása, %			
	1990	2001	2011	1990-2011
1. tized (legkedvezőtlenebb)	3,0	4,3	3,3	3,9
2.	3,4	2,9	3,3	3,7
3.	4,9	5,9	5,2	5,6
4.	6,5	8,1	10,3	9,5
5.	12,1	15,0	12,5	12,8
6.	18,0	13,5	15,4	14,3
7.	15,9	14,3	19,2	16,3
8.	19,0	16,6	14,0	14,8
9.	11,7	11,7	9,5	11,2
10. tized (legkedvezőbb)	5,5	7,8	7,4	7,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Medián	35	47	44	42
Alsó és felső 2% közötti range	37	51	43	39

76. táblázat

A munkaerőpiaci komponens tizedek szerinti megoszlása, 1990-2011

Tizedek	A munkaerőpiaci komponens tizedek szerinti megoszlása %		
	1990	2001	2011
1. tized (legkedvezőtlenebb)	2,6	4,3	3,1
2.	2,9	4,0	3,2
3.	6,2	6,7	5,6
4.	8,2	9,7	10,4
5.	12,7	13,6	12,4
6.	19,1	13,0	16,0
7.	20,2	15,3	17,5

8.	18,0	16,8	16,2
9.	8,5	12,4	12,1
10. tized (legkedvezőbb)	1,7	4,3	3,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

77. táblázat

A foglalkoztatási ráta alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között %

1990. évi tizedek	A foglalkoztatási ráta alapján képzett tizedek közötti mobilitás 1990. és 2011 között					%
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen
1. tized	-	-	25,0	14,3	60,7	100,0
2.	-	13,9	20,4	12,0	53,7	100,0
3.	8,8	6,5	13,5	18,8	52,4	100,0
4.	12,8	9,7	16,7	20,5	40,3	100,0
5.	17,6	16,8	20,5	16,4	28,7	100,0
6.	17,9	15,4	20,3	18,7	27,6	100,0
7.	18,3	18,5	19,7	23,3	20,2	100,0
8.	17,5	18,8	25,5	25,2	13,1	100,0
9.	17,8	25,6	35,6	20,8	-	100,0
10.	27,0	32,7	40,1	-	-	100,0

78. táblázat

A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

1990. évi tizedek	A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya alapján képzett tizedek közötti mobilitás 1990. és 2011. között					%
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen
1. tized	-	-	27,7	19,1	53,2	100,0
2.	-	25,0	13,0	14,8	47,2	100,0
3.	9,1	9,7	14,3	24,0	42,9	100,0
4.	14,6	9,7	25,2	22,3	28,2	100,0
5.	13,6	18,9	19,7	22,8	24,9	100,0
6.	18,9	18,2	23,5	19,4	20,1	100,0
7.	23,7	16,7	29,0	17,9	12,7	100,0
8.	27,0	26,5	22,6	14,2	9,7	100,0
9.	33,6	22,4	23,0	20,8	-	100,0
10.	42,5	22,4	35,0	-	-	100,0

79. táblázat

A munkaerőpiaci komponens alapján képzett tizedek közötti mobilitás, 1990-2011 között

1990. évi tizedek	A munkaerőpiaci komponens alapján képzett tizedek közötti mobilitás 1990. és 2011. között						%
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen	
1. tized	-	-	24,1	16,9	59,0	100,0	
2.	-	14,1	16,3	14,1	55,5	100,0	
3.	7,2	10,8	14,9	22,7	44,4	100,0	
4.	15,0	13,5	20,5	21,6	29,4	100,0	
5.	15,3	19,3	23,0	20,0	22,4	100,0	
6.	18,3	16,3	23,8	19,8	21,8	100,0	
7.	21,0	21,5	23,9	20,7	12,9	100,0	
8.	18,2	23,9	28,8	23,9	5,3	100,0	
9.	22,7	26,9	33,2	17,2	-	100,0	
10.	32,1	41,5	26,4	-	-	100,0	

5.4. Gazdasági komponens

2001-2011 között csak viszonylag kisebb mértékben változott az egyes fejlettségi tizedekhez tartozó települések részaránya. (80. sz. táblázat) Ehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy ez idő alatt az egy adózóra jutó szja bevételek nominál értéken megduplázódtak, és az alsó és felső érték közötti különbség is duplájára növekedett, ami arra utal, hogy növekedett a települések közötti távolság, azaz *fokozódott a települések "gazdasági erő" szempontjából való differenciálódása*.

Ami a tizedek közötti mozgást illeti elmondható, hogy a második és a harmadik tizedbe tartozók köréből számottevő nagyobb arányban léptek magasabb kategóriába, mint alacsonyabba. A négytől kilencig terjedő tizedek esetében pedig az volt jellemző, hogy minél magasabb fejlettségi tizedbe tartozott korábban az adott település, annál nagyobb volt az esélye annak, hogy legalább egy kategóriával lejjebb kerül, sőt annak is, hogy nem tudja megtartani a korábbi pozícióját. Így például 2001-ben a nyolcadik tizedbe tartozó településeknek mindössze 17%-a tudta megtartani korábbi pozícióját, 20%-a feljebb lépett, és kétharmada alacsonyabb kategóriába került. Azt lehet tehát mondani, hogy a *statikus mutatók által tükrözött viszonylagos stabilitás mögött meglehetősen erőteljes pozicionális változások következtek be*.

80. táblázat

A települések tizedek szerinti megoszlása, az egy adózóra jutó személyi jövedelemadó alapján, 2001-2011

		%
Tizedek	Az egy adózóra jutó személyi jövedelemadó alapján	

	képzett tizedek megoszlása	
	2001	2011
1. tized (legkedvezőtlenebb)	8,3	8,8
2.	15,5	14,7
3.	18,5	20,1
4.	18,8	17,9
5.	12,8	14,4
6.	10,9	10,8
7.	6,3	5,7
8.	3,2	2,7
9.	2,0	2,0
10. tized (legkedvezőbb)	3,6	2,9
Összesen	100,0	100,0
Alsó és felső 2% közötti range		

81. táblázat
A gazdasági komponens alapján képzett tizedek mobilitása összevont kategóriák szerint, 2001. és 2011. között

2001. évi tizedek	A gazdasági komponens alapján képzett tizedek 2011-ben						%
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával fentebb került	Összesen	
1. tized	-	-	45,9	32,8	21,3	100,0	
2.	-	22,4	37,4	27,7	12,5	100,0	
3.	4,7	21,9	43,3	21,6	8,7	100,0	
4.	10,9	28,2	38,0	16,8	6,3	100,0	
5.	11,6	27,1	43,3	13,4	3,6	100,0	
6.	16,4	28,4	38,1	13,2	3,8	100,0	
7.	23,2	38,2	24,1	10,1	4,5	100,0	
8.	30,0	33,0	17,0	19,0	1,0	100,0	
9.	39,7	27,0	20,6	12,7	-	100,0	
10.	26,5	17,7	55,8	-	-	100,0	

5.5. Főkomponens mutató

A statikus főkomponensek megoszlása csak viszonylag kisebb mértékű változást jelez. Így például a gazdasági komponens nélküli főkomponens esetében csak a legkedvezőtlenebb, illetve a legkedvezőbb fejlettségi kategóriákhoz tartozó települések aránya változott jelentősebben. A legkedvezőtlenebb kategóriához tartozó települések hányada - két évtized alatt - mintegy egyharmadára (6,1%-ról 2,1%-ra) csökkent, és ezzel párhuzamosan a legkedvezőbbeké 13%-ról 16,3%-ra növekedett. (82. táblázat) Látszólag tehát az történt, hogy a *relatív fejlettségi pozíciók viszonylag egyenletesen feljebb tolódtak*. Statikusan szemlélve azt érzékeljük, hogy számottevő mozgás csak a két póluson történt.

Ennek kapcsán azt is meg kell jegyezni, hogy a jelentősebb változás inkább a 90-es években következett be, ezt követően számottevően mérsékeltabb ütemű volt a változás. Ezt a trendet közvetve megerősíti a gazdasági komponenssel együtt számított főkomponens is, hiszen ez utóbbinál a 2001-2011 közötti időszakban ugyancsak nagyon szerény módosulást lehetett megfigyelni.

Más a kép a dinamikus főkomponens alapján, mert itt is kimutatható, hogy a látszólagos stabilitás mögött nagyon jelentős mozgások következtek be az egyes fejlettségi szintek között. Ez esetben is az intenzívebb mozgás az alsóbb tizedekben figyelhető meg. (83. táblázat)

82. táblázat
A főkomponens mutató alakulása 1990-2011 között, statikusan
(Relatív mutatók alapján)

A változat: gazdasági komponens nélkül

A mutató értékei	A főkomponens alakulása			%
	1990	2001	2011	
1. legkedvezőtlenebb	6,1	3,4	2,1	
2.	9,7	9,8	9,3	
3.	19,3	20,0	18,9	
4.	9,3	9,3	9,4	
5.	9,9	8,8	9,4	
6.	8,8	9,5	10,1	
7.	9,6	8,3	9,4	
8.	14,4	15,6	15,0	
9. legkedvezőbb	13,0	15,4	16,3	
Összesen	100,0	100,0	100,0	

83. táblázat
A főkomponens mutató alakulása 1990-2011 között, dinamikusán
(Relatív mutatók alapján)

A változat: gazdasági komponens nélkül

1990. évi tizedek	A főkomponens alapján képzett tizedek közötti mobilitás 1990. és 2011. között						
	Legalább két kategóriával lejjebb került	Egy kategóriával lejjebb került	Kategórián belül maradt	Egy kategóriával feljebb került	Legalább két kategóriával feljebb került	Összesen	
1. tized						100,0	
2.						100,0	
3.						100,0	
4.						100,0	
5.						100,0	
6.						100,0	
7.						100,0	
8.						100,0	
9.						100,0	
10.						100,0	

84. táblázat
A főkomponens mutató alakulása, 2001-2011 között

B változat: gazdasági komponenssel

A mutató értékei	A főkomponens alakulása		%
	2001	2011	
1. legkedvezőtlenebb	8,5	6,7	
2.	12,1	12,4	
3.	11,9	11,0	
4.	13,1	14,0	
5.	13,4	14,0	
6.	11,1	12,1	
7.	9,8	9,6	
8.	7,7	8,3	
9. . legkedvezőbb	12,4	11,8	
Összesen	100,0	100,0	

II. A települési-térségi sajátosságok szerepe a család/háztartás szerkezet alakításában.

A kutatás második része arra vállalkozik, hogy a kialakított fejlettségi alapmodulra, illetve az ott kialakított indikátorokra alapozva megvizsgálja, hogy a települési-térségi sajátosságok szerepét a család/háztartás szerkezet formálásában. Feltételezésünk szerint e sajátosságokat az alapmodul tartalmazza, illetve közvetíti. A bevezetőben említettük, hogy a kutatás következő fázisában a társadalmi tőke, azon belül is a családi tőke formájában megjelenő kohézió és szolidaritás jellemzőit szeretnénk bemutatni.

Ebből a nézőpontból *a család/háztartás szerkezet hosszú távú formálódásának a vizsgálata csupán közbülső cél, hiszen a családi tőke objektív alapjait, feltételeit, csak a ennek függvényében lehet kellően értelmezni.*

Mellékletek

1. sz. melléklet

Település-fejlettség mérése különböző módszerekkel

Hazai és nemzetközi szakirodalom

Tartalom

Hazai gyakorlat

A településfejlesztés kormányzati célú vizsgálatai, 1985 – 2010

Azonos mutatókörrel végzett település-fejlettségi vizsgálatok

Az alkalmazott kormányzati célú vizsgálatok kritikája

- A 67/2007. (VI.28.) OGY-határozat felülvizsgálatára tett kezdeményezések
- A kormányzati célú fejlettségi vizsgálatok átfogó kritikája

Falvaink vizsgálata matematikai-statisztikai módszerekkel

Térszerkezet – urbánus és rurális településtípusok Magyarországon

Nemzetközi gyakorlat

Az urbánus-rurális térségek meghatározása a települések népsűrűsége alapján

A NUTS 3 szinten értelmezett urbánus-rurális OECD tipológia

A városi, nagyvárosi térségek lehatárolása

Városi és a nem városi területek egész országot lefedő rendszere

Az Eurostat által kezdeményezett, egész országot lefedő, funkcionális rendszerek

Település-fejlettség mérése különböző módszerekkel

Hazai és nemzetközi szakirodalom

Hazai gyakorlat

A településfejlesztés kormányzati célú vizsgálatai

1. 1963-ben lett a területi tervezés gazdája az Építésügyi Minisztérium, háttérszervezete a VÁTI. Még ebben az évbe elkészült hazánk településhálózat-fejlesztési tanulmányterve.

A települések regionális szerepköre 1963-as terv szerint

Regionális szerepkör	Települések száma	Az összes település
----------------------	-------------------	---------------------

	(db)	százalékában
Régióközpont	9	0,27
Régió-társóközpont	9	0,27
Alregió-központ	80	2,42
Regionális szerepkör nélküli jelentős település	27	0,82
Falukörzet központ	979	29,71
Mellékfaló	2191	66,51
Összes település	3295	100,00

A települések regionális szerepkörének megállapítása elsősorban az ellátott funkciók összesítése alapján történt, s főként a városias települések tipizálására törekedett, ebből adódik a 2191 mellékfaló. Így ez a kategorizálás nem alkalmas arra a célra, hogy valamennyi település fejlettségét vizsgálja, amire a vizsgálatunkban törekszünk.

Az 1971-ben elkészült Országos településhálózat-fejlesztési koncepció is a központi szerepkörük alapján sorolta be a településeket, így ez sem alkalmas az általunk vizsgálni kívánt település-fejlettség mérésre.

A települések besorolása központi szerepkörük szerint 1971-ben

Központi szerepkör	Települések száma (db)	Az összes település százalékában
Országos központ	1	0,03
Kiemelt felsőfokú központ	5	0,15
Felsőfokú központ	7	0,22
Részleges felsőfokú központ	11	0,34
Középfokú központ	65	2,02
Részleges középfokú központ	41	1,28
Kiemelt alsófokú központ	142	4,43
Alsófokú központ	530	16,53
Részleges alsófokú központ	292	9,10
Budapesti agglomeráció települései	44	1,37
Egyéb település	2071	64,54
Összes település	3209	100,00

Az 1963-as és az 1971-es tervek nem voltak kellően tekintettel a települések több mint 60%-át kitevő falusias településekre, így komoly társadalmi ellenszenv kísérte azokat, nagy volt az elutasítottságuk. Nem voltak alkalmasak a településhálózatban meglévő komoly különbségek kezelésére, s nem is volt meg ennek a pénzügyi fedezete sem. (Az 1971-es OTK-t 1985-ben helyezték hatályon kívül.)

Az 1980-as években a jelzett különbségek csökkentésének igénye ismét napirendre került, s 1985-ben Minisztertanácsi rendeletben is megfogalmazásra került. Ahhoz,

hogy érdemi munkát lehessen végezni, meg kellett állapítani az elmaradott térségek körét. A munkát az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetében végezték el, 42 mutató alapján, diszkriminancia analízist végezve. Ez az eljárás a települések egészén azt vizsgálta, hogy hol húzódnak a határok az elmaradott és az egyéb települések között, mely települések tartoznak az elmaradott és a nem elmaradott települések halmazába. A vizsgálat alapján 573 település mutatkozott elmaradottnak, s ezek az ország hét megyéjében való eloszlása alapján történt az elmaradott térségek lehatárolása. A Minisztertanácsi rendelet előírta, hogy az elmaradottság vizsgálatát 5 évenként meg kell ismételni. Ezeket a vizsgálatokat már a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium (KTM) végezte, a Központi Statisztikai Hivatallal (KSH) közösen. Az első két vizsgálat – 1989-ben és 1990-en – részleges felülvizsgálat volt, tekintettel arra, hogy az 1990-es népszámlálás eredményei még nem álltak rendelkezésre. A vizsgálatba bevont mutatók száma 40-42 volt, s az alkalmazott módszer továbbra is a diszkriminancia analízis.

Az 1990. évi népszámlálás adatainak feldolgozását követően, 1992 második felében vált lehetővé az elmaradott területek és települések széles körű területi statisztikai mutatókra alapozott felülvizsgálata. A fejlettségi rangsorok kialakítására is alkalmas módszerek a faktoranalízis és a pontozásos módszerek voltak, a vizsgálatba bevont mutatók száma 11 volt.

Alapmutatók:

1. A tartós munkanélküliek aránya, 1992.06.20., MüM
2. Mezőgazdaságilag aktív keresők aránya, KSH Népszámlálás, 1990 (továbbiakban N)
3. Külterületi szántó átlagos aranykorona értéke, 1992, FM
4. Egy lakosra jutó SZJA, 1991, BM – PM
5. Vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, N
6. Telefon-főállomások 1000 lakosra jutó száma, 1991, MATÁV
7. A hatvanéves és idősebb népesség aránya, N
8. A hét éves és idősebb népesség által végzett átlagos osztályszám, N
9. Az 1980-89 közötti vándorlási egyenleg az 1980. évi népesség %-ában, N
10. Az 1980-89 között épült lakások aránya, N
11. A gépjármű állomány 1000 lakosra jutó száma, 1990

Az 1992-ben végzett vizsgálatok alapozták meg a 84/1993. (XI.11.) számú országgyűlési határozatot „A területfejlesztési támogatás irányelveiről és a kedvezményezett területek (települések) besorolásának feltételrendszeréről”. A határozat alapján az elmaradott településeket pontozással kellett megállapítani. A határozat ugyan nem mondta ki, de a gyakorlatban egy 0,0-tól 100,0 –ig terjedő skálán helyeztük el a településeket.⁴⁰⁴¹

A fejlettség/elmaradottság vizsgálata a térségeket és a településeket illetően 1996-ig, a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény elfogadásáig azonos eljárással történt, 1996-ba Kormányrendelet alapján, 1997-től Országgyűlési határozatban rögzítve. Itt vált szét a térségek és a települések fejlettségének vizsgálata. A térségeket a KTM vizsgálta a KSH-val közösen, a településeket a Belügyminisztérium, szintén a KSH bevonásával. Tekintettel arra, hogy a

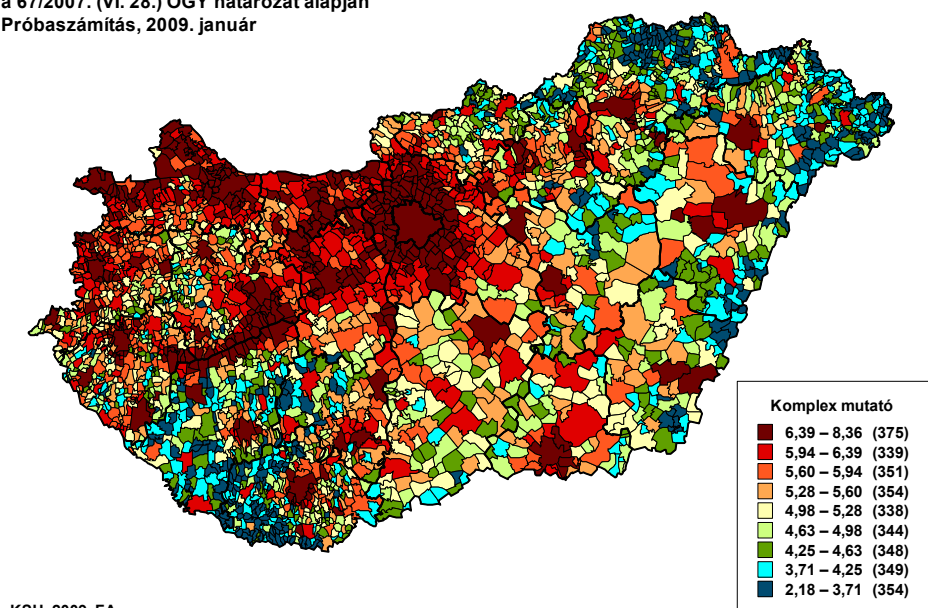
⁴⁰ A gazdasági –társadalmi szempontból elmaradott térségek lehatárolására alkalmas módszerek bemutatása – Módszertani tanulmány, Központi Statisztikai Hivatal, 1994 – összeállította: Faluvégi Albert

⁴¹ Az 1990 és 2007 közötti vizsgálatok összefoglaló tanulmányait a KSH készítette, Faluvégi Albert szerkesztésében.

munkanélküliségi ráta külön elemét képezte a gazdasági, társadalmi és az infrastrukturálisan elmaradott települések meghatározásának, az elmaradott és a magas munkanélküliséggel sújtott települések körét évente állapítottuk meg.⁴²

A térségi és a települési fejlettségi vizsgálatok egységessé 2007-ben váltak ismét, a Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM) és a KSH közös munkájával. A területfejlesztési támogatásokról és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló 67/2007 (VI.28.) Országgyűlési határozat részletesen szabályozta az alkalmazandó mutatókat, a pontozásos eljárást, a komplex mutató számítását, a térségek esetében az 5, a települések esetében a 10 osztályköz kialakítását.⁴³

A települések társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejlettsége
a 67/2007. (VI. 28.) OGY határozat alapján
Próbaszámítás, 2009. január

KSH, 2009, FA

A 2007. évi Országgyűlési határozat alapján meghatározott osztályközöket alkalmazva térképen is bemutatjuk a települések fejlettségét, kilenc kategóriát alkalmazva a térképi ábrázoláshoz (10-es komplex mutatót ugyanis egy település sem ért el, s a maximális érték csak 8,36 volt. A kapott település osztályközök település típusok kialakítására is alkalmasak, összevonással 5 típus is kialakítható.

A települések elmaradottságát/fejlettségét mérő komplex mutató kiszámításánál használt adatok köre és vonatkozási éve a 67/2007. (VI.28.) OGY-határozat 3. sz. melléklete alapján:

I. Gazdasági mutatók

1. A működő gazdasági szervezetek 1000 lakosra jutó száma, db, 2004
2. A kereskedelmi és magánszálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák 1000 lakosra jutó száma, éj, 2005
3. A kiskereskedelmi boltok 1000 lakosra jutó száma, db, 2005
4. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból, %, 2001
5. A szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból, %, 2001

⁴² Térségi vizsgálatok a területfejlesztés decentralizált rendszerében - Módszertani tanulmány, Központi Statisztikai Hivatal, 1997 – összeállította: Faluvégi Albert

⁴³ A 2007. évi vizsgálatokat összefoglaló tanulmányt Faluvégi Albert és Fábián Zsófia készítették.

6. A működő gazdasági szervezetek számának változása, %, 1999–2004
7. Az önkormányzatok helyi adóbevétele egy lakosra, Ft, 2005

II. Infrastrukturális mutatók

1. A közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, %, 2005
2. Az egy km vízvezeték-hálózatra jutó zárt csatornahálózat hossza, méter, 2005
3. A vezetékes gázt fogyasztó háztartások száma a lakásállomány százalékában, %, 2005
4. A rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya, %, 2005
5. A hétköznapi elérés mutatója, perc, 2007
6. A telefon-főállomások (ISDN-nel együtt) 1000 lakosra jutó száma, db, 2005
7. A kábeltelevízió előfizetőinek 1000 lakosra jutó száma, db, 2005
8. A szélessávúinternet-előfizetők 1000 lakosra jutó száma, fő, 2006
9. A gyorsforgalmi csomópontok elérés mutatója, perc, 2007

III. Társadalmi mutatók

1. Az épített 3 és annál több szobás lakások aránya az időszak végi lakásállományból, %, 2000–2005
2. A személygépkocsik kor szerint súlyozott 1000 lakosra jutó száma, db, 2005
3. Vándorlási különbözet: időszak közepi 1000 fő népességre jutó évi átlag, fő, 2000–2005
4. Halálozási ráta (az 1000 lakosra jutó halálozások száma), db, 2005
5. Az egy állandó lakosra jutó szja-alapot képező jövedelem, Ft, 2005
7. Népsűrűség, fő/km², 2005

IV. Szociális mutatók

1. Fiatalodási index (a 15 évesnél fiatalabbak a 60 éves és idősebb népesség százalékában), %, 2005
2. A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya, %, 2001
3. A 18 éves és annál idősebb, legalább középiskolai érettségivel rendelkezők aránya, %, 2001
4. Az önkormányzatok által rendszeres szociális segélyben részesítettek évi átlagos száma, 1000 lakosra, fő, 2005
5. A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesítettek aránya a 0–24 éves népességből, %, 2005

V. Foglalkoztatási mutatók

1. Nyilvántartott álláskeresők aránya a munkaképes korú népességből, %, 2006 átlaga
2. Tartósan – legalább 12 hónapja folyamatosan – nyilvántartott álláskeresők aránya a munkaképes népességből, %, 2006 átlaga
3. Aktivitási ráta, %, 2001

1. A 30 mutatós rendszer öt mutatócsoportjára részmutatókat, majd azokat átlagolva komplex mutatót számítottunk a következők szerint:

minden mutató szórásának a terjedelmét 10 egyenlő osztályközre bontottuk, (a kiugró szélső értékek tompítására feltételként fogadva el, hogy a választott értékskála legalább a települések népességének 98%-át reprezentálja). Az így számított minimumtól a maximum felé haladva az egyes osztályközökbe tartozás esetén 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 vagy 10 pontot adtunk az adott településnek (fordított mutatók esetében, ahol a nagyobb érték a kedvezőtlenebb, felcseréltük a két szélső értéket). A kapott értékek átlaga adta a részmutatót, majd a komplex mutatót, melyeket század pontosságra számítottunk ki.

2. A kiugró szélső értékek mérséklését, a településeknek az egyes osztályközök közötti kedvezőbb eloszlását, a 2006. évi vizsgálathoz hasonlóan - úgy kívántuk elérni, hogy a települések népességének minél kisebb része kerüljön választott értékskálán kívülre. Az alkalmazott eljárásban - a népsűrűség és az elérési mutató kivételével - úgy választottuk meg a szélsőértékeket, hogy a népesség 98 százaléka helyezkedjen el az értékskálán belül. Ezt úgy végeztük el, hogy egy optimumkereső programmal kerestük meg az alsó és felső érték korrekciójának azt az arányát, amely mellett a számított értékskála terjedelmét a lehetséges minimumra lehet szűkíteni.

3. Az egyes mutatócsoportok átlagos értéke adta a gazdasági, az infrastrukturális, a társadalmi, a szociális és a foglalkoztatási helyzet mérőszámát, majd az öt mutatócsoport átlaga lett az elmaradottság (fejlettség) közös mérőszáma, a települések ún. komplex fejlettségi mutatója.

Azonos mutatókörrel végzett település-fejlettségi vizsgálatok⁴⁴

A KSH 2011 végén felkérést kapott összehasonlítható települési vizsgálat elvégzésére, abból kiindulva, hogy az egyes település-fejlettségi munkák rendre más mutatókkal készültek, nem téve lehetővé a dinamikus összehasonlítást, a felhasznált pénzeszközök eredményességének vizsgálatát.

A 3152 település bázisán, a 67/2007. évi OGYH 30 mutatóját véve alapul, a 2000., 2005. és a 2010. évre végeztünk elemzést.

Néhány összefoglaló adat a 2000. és a 2010. évre vonatkozóan:

Év	Elmaradott	Nem elmaradott	Összesen	Komplex mutató átlaga
			települések száma	
2000	1550	1585	3135	4,76
2010	1579	1573	3152	4,78
			települések aránya, %	
2000	49,4	50,6	100,0	
2010	50,1	49,9	100,0	

Az összehasonlítható főbb adatok is azt igazolják, amint az számos más tanulmány is állít, hogy az elmaradottság mérséklésére felhasznált pénzeszközök nem mérsékeltek a fejlettségbeli különbségeket, s azok a vizsgált 10 év alatt nem csökkentek, hanem inkább növekedtek.

2010-12 között megfogalmazást nyert a 67/2007. (VI.28.) OGY-határozat felülvizsgálatának igénye, különös tekintettel a komplex mutatóképzésénél alkalmazott mutatók körére és az alkalmazott módszertan áttekintetésére. A 2010-ben indult felülvizsgálatot a Nemzetgazdasági Minisztérium – NGM - koordinálta, a KSH és a területfejlesztésben érdekelt minisztériumok bevonásával. A vizsgálat 2010 november végén indult, s a mutatószámok mérséklésére és az alkalmazott komplexmutató számítási módszerének felülvizsgálatára létrehozott munkacsoport tagjai vállalták, hogy első javaslataikat 2011. január közepére elkészítik, s megküldik az NGM részére.

A kért időpontra csak a KSH anyaga készült el, a 174 kistérségre vonatkozóan, kiindulva az OGY határozatban előírt 31 mutatóból, s a komplex mutató képzésére alkalmazott pontozásos módszerből.

A mutatószámok mérséklésére alkalmazható leghatékonyabb módszer a faktoranalízis. Esetünkben a 31 mutató bázisán készítettünk ilyen elemzést, ahol a 174 egységet figyelembe véve a kapott kommunalitások alapján alig több, mint húsz mutatóra

⁴⁴ A számításokat Faluvégi Albert, Kormos Zoltán és Némethné Csehi Tünde végezték, a KSH Tájékoztatási főosztályának Területi statisztika osztályán.

redukálható a korábban alkalmazott 31 mutató. Az így csökkentett mutatók alapján pontozásos módszerrel, csoportokat képezve végeztük el a 174 kistérségek komplex mutatójának kiszámítását, ötödöket képezve az eredeti érték maximum-minimum skáláján. Az így kapott eredményeket térképen is bemutatva adódott, hogy a kistérségek szintjén mérhető térszerkezet minimálisan tér el az OGY határozat alapján adódó képtől.

A kormányzati célú fejlettségi vizsgálatok átfogó kritikáját adja Nagy András: A fejlettség, elmaradottság mérése a magyar területfejlesztési politikában c. doktori értekezése (2012).

A területi egyenlőtlenségek állandósulását jelzi, hogy az 1992-2010 között meghatározott kedvezményezett térségekben élők aránya folyamatosan nőtt, majd állandósult a népesség közel egyharmadát érintve. *(Ez utóbbi tény abból adódott, hogy a lehatárolás egyik meghatározó kormányzati szempontja volt, miszerint az elmaradott térségekben/településeken élők aránya ne haladja meg az ország népességének egyharmadát.)*

A területi egyenlőtlenségek állandósulását jelzi, hogy a változó módszerek és mutatószámok ellenére a lehatárolt területek/települések jelentős időbeli állandóságot mutatnak. A legtöbb esetben népességarányosan legalább 80%-os átfedés volt a megelőző lehatároláshoz képest, évente legtöbbször 100-200 település került a kedvezményezettek közé vagy került ki onnan.

A komplex elmaradottságon vizsgálat során folyamatosan változott a tényezők köre, a mutatók száma. Gyakorlatilag állandó jelleggel a demográfiai helyzet, a munkanélküliség, a jövedelmi, vagoni helyzet, a lakosság infrastrukturális ellátottsága szerepelt a vizsgált tényezők között. Elsősorban a foglalkoztatás, szociális ellátások területén volt jellemző a szerző szerint, hogy több egymással szorosan összefüggő mutatót vettek figyelembe, melyek gyakorlatilag ugyanazt a területi egyenlőtlenséget írták le (pl. munkanélküliség, tartós munkanélküliség, aktivitás, segélyezés). *(Meg kell jegyezni a munkanélküliséggel kapcsolatos megállapításokhoz, hogy pl. 1992-ben 360 nap volt, addig 2013-ban 90 napra mérsékelik azt.)*

Pozitívnak értékeli az értekezés azt a tényt, hogy új tényezők bevonásával megjelentek felértékelődő infrastrukturális elemek (kábel tv, internet, illetve növelték a gazdasághoz köthető tényezők súlyát (kutatás-fejlesztés, gyorsforgalmi elérés). Ugyanakkor továbbra is jelen vannak ma már minimális területi egyenlőtlenséget mutató tényezők is (pl. vezetékes telefon, ivóvíz ellátottság.) *(Figyelembe kell venni, hogy kistérségi és települési szinten más ellátási szintek adódnak. Pl. a 3,3 millió vezetékes telefon előfizető az utóbbi tíz évben „csak” 3,0 millióra csökkent, ugyanakkor a kábel-tv és az internet ellátottság fajlagos mutatóiban igen nagy különbségek vannak.)*

Az értekezés is megállapítja, a jelenleg használt 31/30 mutatóhoz képest a korábbi lehatárolások során alkalmazott kevesebb számú mutató használata is nagyon hasonló eredményt hozna. Megállapítása szerint a komplex elmaradottsághoz leginkább hasonló sorrendet, legtöbbször az iskolai végzettség, a munkanélküliség, jövedelmi, vagyoni, szociális helyzet mutatói mutattak a komplex fejlettséghez hasonló egyenlőtlenségeket. A szerző igazolódva látja, hogy szélsőséges esetben akár egyetlen mutató, az egy főre jutó jövedelem alapján is lehatárolható lenne az elmaradott (kedvezményezett) kistérségek legtöbbje, a 2007-ben 31 mutatóval lehatárolt 94-ből például 86.

Az értekezés megállapítja, hogy az alkalmazott mutatókör redukálása mellett a komplex mutató előállítás is egyszerűsíthető lenne. Így például a mutatónkénti sorrendek egyszerű átlagolása a jelenlegi 94 elmaradott kistérségből 92-t lehatárolna.

Települési szinten ugyanakkor jóval kisebb volt az átfedés, így korlátozottabb lenne a jövedelmi mutató alkalmazhatósága, hasonlóan jelentősen különbözik az elmaradott és az önhibáján kívül hátrányos helyzetű települések köre. A kistérségi szintű lehatárolásra ugyanakkor akár a települési szintű elmaradottság aggregálása is alkalmas lenne. 2007-ben az elmaradott kistérségek népességarányosan 81,3, illetve 83,4%-a lehatárolható lett volna az elmaradott települések, illetve az ott élők aránya alapján.

Falvaink vizsgálata matematikai-statisztikai módszerekkel

A falutípusálás módszere⁴⁵

A társadalom és gazdaság térfolyamatai egyre sokrétűbbek, egyre bonyolultabbak. A területi kutatások által vizsgált számos jelenség csak nagyszámú „mutatóval”, adattal ragadható meg. A mutatórendszer esetleges szűkítését kérdésessé teszi az a tény, hogy az egyes változók egymással nem helyettesíthetők (egy községben az egészséges ivóvíz hiányát nem közömbösíti a jól működő művelődési ház), a „súlyozás” pedig a szubjektivitás veszélyét hordozza magában. A hagyományos „eszközökkel” kezelt sokváltozós adatrendszerek és a „leképzett” valóság közötti viszony, valamint a mutatók egymás közötti viszonya körüli bizonytalanságok is gátolták ezen eljárások alkalmazását (az egyes mutatók jelentősége a vizsgált jelenség tükrözésében, súlyuk, helyettesíthetőségük kérdései, a mutatók multi-kollinearitása stb.). Ha nem akarunk lemondani a sokváltozós megközelítések előnyéről, olyan matematikai- statisztikai módszereket kell alkalmazni, amelyek lehetővé teszik a rendkívül nagyszámú változó kezelését, feltárják a mutatórendszer belső összefüggéseit.

E követelményeknek tesz eleget a faktoranalízis; ez a többváltozós matematikai- statisztikai módszer alkalmas a felhasznált információk (adatok) néhány hipotetikus, fiktív változóba (faktorba) való sűritésére, miközben az eredeti információtartalom vesztesége minimális, illetve a kívánt szint alatt tartható, egyúttal feltárja a mutatórendszer és az általa tükrözött jelenség belső törvényszerűségeit. A faktor- és a klaszteranalízis tehát egyaránt alkalmas csoportosítási problémák megoldására.

A faktorelemzés adatai

Az alapadatok pontossága, a vizsgált jelenség mérésére való alkalmassága meghatározza az alkalmazott modellek értékelhetőségét, megbízhatóságát. Emiatt szoltak a szerzők a faktoranalízis alapmutatóiról. Az adatbázis összeállításánál arra törekedtek, hogy az szakmai szempontból alkalmas legyen átfogó jelenségek mérésére, s azokat a mutatókat, amelyek homogén eloszlásuk következtében érdemleges információt nem tartalmaznak, kiszűrték az általunk összeállított változók köréből. Az egyes változók használhatóságát a korrelációs kapcsolatok, a kummunalitások alakulása és faktorba kerülése alapján döntötték el.

A vizsgálatban használt 27 mutató tapasztalataik szerint elegendőnek bizonyult a településformáló folyamatok megragadására. A mutatók körének további bővítése természetesen elképzelhető, de az így nyert információs nyereség nem áll arányban a mutatók összeállítására fordított munkával.

⁴⁵ Változó falvaink – Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián – IV. A területfejlesztési program tudományos alapozása, 2007. Szerzők: Beluszky Pál – Sikos T. Tamás

A vizsgálatba bevont mutatóink egy része maga is több adatott összegez (pl. az alapfokú szolgáltató intézményekkel való ellátottságot kifejező mutató 17 alapfokú intézmény meglétét összegzi). A faktoranalízishez természetesen csak számszerűsített információkat lehet felhasználni, éppen ezért használtunk képzett mutatót az alapellátás színvonalának mérésére.

Az elemzés során a következő szempontokat, illetve szempontokat számszerűsítő változókat vették figyelembe:

A) Földhasznosítás, természeti erőforrások

1) A Magyarország Nemzeti Atlasza „A termőföld értékelése településenként” c. térképlapjának értékszáma

B) A falvak helye a településszerkezetben

2) A község lakónépessége, 2001

3) A külterületen él ő népesség aránya, 2001

4) Kistérségekként a 999 főnél népesebb települések aránya

C) A falvak gazdasági szerepköre

5) Az ipari + építőipari keresők aránya, 2001

6) A mezőgazdasági keresők aránya, 2001

7) A 10 000 lakosra jutó társas vállalkozások száma, 2001

8) Az 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma, 2001

9) A regisztrált munkanélküliek aránya, 2001

10) A kiingázók aránya, 2001 (a helyben lakó keresőkből)

11) Az 1000 lakosra jutó vendégéjszakák száma az összes kereskedelmi szálláshelyen, 2001

12) Az 1000 lakosra jutó vendégéjszakák száma a fizetővendéglátásban, a falusi szállásadásban és magánszállásokon, 2001

13) A beingázók száma, 2001

D) A falvak forgalmi helyzete

14) Nagyvárosok (megyeszékhelyek + középvárosok) időtávolsága, 2001

E) A falvak alapellátottsága

15) Az alapfokú ellátó-szolgáltató intézmények színvonala, 2001

16) A kereskedelem és szolgáltatás terén működő vállalkozások száma 1000 lakosra, 2001)

F) A falvak demográfiai-társadalmi helyzete, jövedelmi-vagyoni viszonyok

17) A 60—x évesek aránya, 2001

18) A 18—x éves összes lakosból a legalább középiskolai érettségivel rendelkezők aránya, 2001

19) Természetes szaporodás, ill. fogyás, 1990-2001

20) Az inaktív keresők aránya (nyugdíjas, gyed), 2001

21) Az aktív keresők aránya az összes lakosból, 2001 (

22) Szellemi foglalkozásúak aránya a keresőkből, 2001

23) Az 1000 főre jutó személygépkocsik száma, 2001

24) A lakásállományból a 4 vagy többszobás lakások aránya, 2001

G) A településfejlődés üteme, iránya

25) Vándorlási egyenleg, 1990-2001

26) A községek lakosság szám-változása, 1990-2001

27) A községek lakosság szám-változása, 1949-2001

Míg a szocialista korszak falvaira végzett vizsgálat idején a településnagyság és az alapellátás szintje által befolyásolt folyamatok játszottak vezető szerepet a falvak közötti differenciák alakításában, s ezt követte a lakosság foglalkozási szerkezetének és az ingázás mértékének (tehát a munkaerő-piaci helyzetnek) a szerepe, addig napjainkban a munkaerő-piaci helyzet s a köréje szerveződő tényezők (mutatók) differenciálják első rendben a falvakat. A faktorok „azonosítása” nyomán megnevezett faktorstruktúra adja meg napjaink fontosabb „falualakító” tényezőit és súlyukat, szerepüket a falusi településformáló folyamatok alakításában.

A faktoranalízis eredményei, a faktorpontszámok alapján végezhető rangsorok a fejlettségi rangsorok kialakítására is alkalmasak, s az így kapott adatok alapján is lehetőség van tizedek kialakítására. A vizsgálatban nyert eredményeket klaszteranalízissel vizsgálták tovább, csoportok, típusok képzésére.

Térszerkezet – urbánus és rurális településtípusok Magyarországon⁴⁶

A következőkben kísérletet teszünk egy magyarországi, az egész országot lefedő, funkcionális rendszer kialakítására, a foglalkoztatás területi szerkezte alapján. A lehatárolás alapját a 2001. évi népszámlálás foglalkoztatási információk adják, ezek között kitüntetett szerepük van a foglalkoztatottak napi ingázási adatainak.⁴⁷

Az urbánus központok mellett meghatároztuk a *rurális/vidéki foglalkoztatási központokat* is. Az egyes megyékben azokat a településeket tekintettük rurális/vidéki foglalkoztatási központoknak, ahol a helyben foglalkoztatottak száma a 2001. évi népszámlálás adatai szerint meghaladta az 1200 főt, ugyanakkor 5000 fő alatt maradt.

Az elemzés során *192 település – közöttük 154 város – mutatkozott rurális/vidéki foglalkoztatási központnak*. A 192 rurális központban lakott 2008 elején az ország népességének 15,6%-a és a 2001 eleji összes foglalkoztatott 14,6%-a, itt dolgozott a foglalkoztatottak 13,2%-a, közel 80 ezer eljáró többlettel.

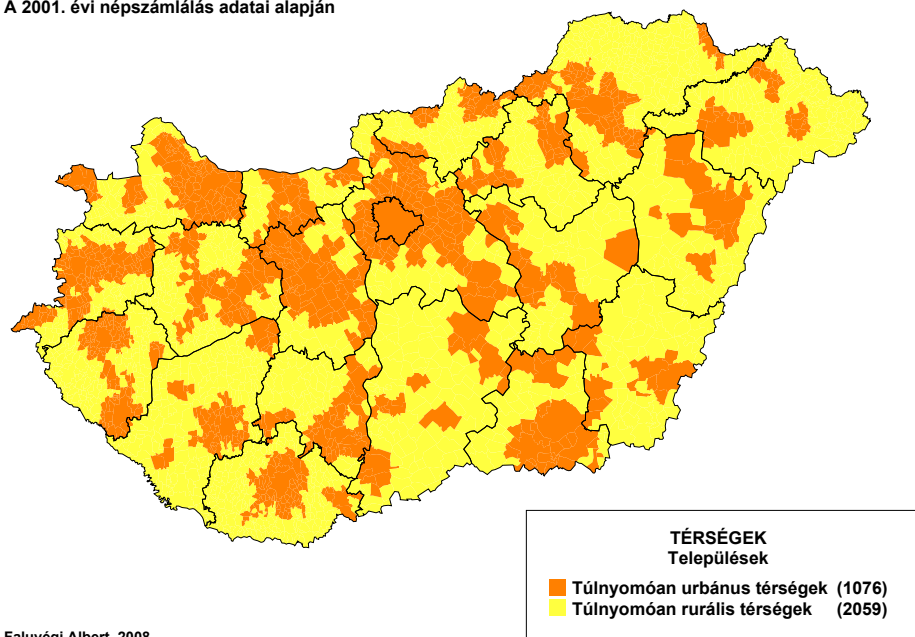
Az urbánus foglalkoztatási körzetek átlagos népessége közel 78 ezer fő. Az urbánus pólusok településeinek átlagos népessége 57 ezer, a gyűrűt alkotó településeké 1751, a többc centrumú településeké 1835 fő 2008 elején.

⁴⁶ A foglalkoztatás területi-települési szerkezte Magyarországon – Statisztikai Szemle 86. évfolyam 12. szám – Tanulmányok, 2008 – Faluvégi Albert

⁴⁷ A lehatárolás támaszkodik a dán Christian Wichmann Matthiesen 1999. évi tanulmányára és az INSEE által koordinált, francia térszerkezeti felosztásra.

Magyarország túlnyomóan urbánus és rurális térségei

A 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Faluvégi Albert, 2008

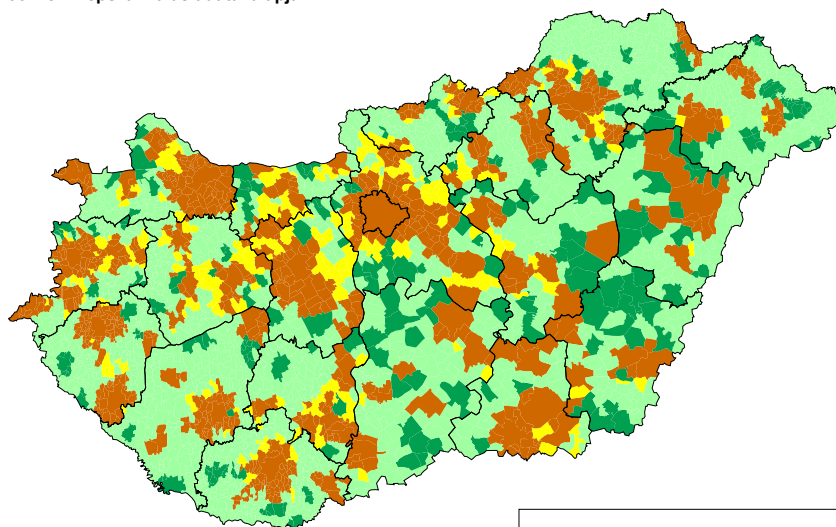
A túlnyomóan rurális térségek területe az ország területének közel kétharmada, s itt van a települések mintegy kétharmada is, közöttük 170 várossal. Ugyanakkor a településszerkezeti adottságok mellett a rurális térségek az ország népességének „csak” háromtizedét, foglalkoztatottainak egynegyedét adják. Ezekben a térségekben a helyben dolgozók aránya, a közel 200 ezer eljáró többlet mellett, alig haladja meg az egyötödöt. A túlnyomóan rurális térségekben 152 rurális körzet van, ezek mindegyike egyközpontú. A 152 központból 127 város. A rurális központok közül 39-nek van gyűrűje, 113 önállóan alkot körzetet.

Az urbánus és rurális körzetek régiókénti eloszlásának főbb jellemzői követik a körzetközpontok esetében bemutatott tendenciákat. Az urbánus körzeteknél Budapest és agglomerációja meghatározza a Közép-magyarországi dominanciát. Ugyanitt a legalacsonyabb az urbánus körzetek száma, de a népesség hányada közelíti, a foglalkoztatottaké éppen meghaladja a 40,0%-ot.

A többi régióból az urbánus körzetekben a népesség hányada viszonylag magasabb az alföldi régiókban, ugyanakkor a legalacsonyabb a Dél-dunántúli és az Észak-magyarországi régióban. A foglalkoztatottaknál a Nyugat-dunántúli régió hányada megelőzi az alföldi régiókéét, míg a Dél-dunántúli és az Észak-magyarországi régió relatív hátránya itt számottevőbb.

Magyarország urbánus és rurális körzetei, települései

A 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Faluvégi Albert, 2008

KÖRZETEK	
Térség- és településtípusok	
Urbánus körzetek	(796)
Többcentrumú települések	(280)
Rurális körzetek	(243)
Egyéb rurális települések	(1816)

152 rurális körzet közel 45%-a a két alföldi régióban van, itt él a rurális körzetek népességének közel fele, foglalkoztatottainak 44,2%-a. (A két alföldi régió közül az Észak-alföldiben valamivel magasabbak az arányok.) A legkevesebb rurális körzet Nyugat-Dunántúlon van, e régióban a legalacsonyabb a rurális körzetek népességének és foglalkoztatottainak a hányada is.

A 83 urbánus körzet között Budapest és társközpontjainak 2 millió 325 ezer lakosú térségét három 200 ezer lakos feletti körzet követi, a 2008 eleji lakónépesség csökkenő sorrendjében: Debrecen, Miskolc és Győr térsége. Hat urbánus körzet lakónépessége van 100-200 ezer fő között, ezek: Szeged, Pécs, Székesfehérvár, Nyíregyháza, Kecskemét és Szombathely térsége.

Az 50-100 ezres urbánus körzet száma 14, közöttük van négy megyei jogú város és egy középváros térsége is. Ezek Szolnok, Kaposvár, Zalaegerszeg, Eger, Veszprém, Tatabánya, Békéscsaba, Dunaújváros, Sopron, Nagykanizsa, Salgótarján, Hódmezővásárhely, Szekszárd és Ózd térsége. 30-50 ezer lakosú 19, 15-30 ezer lakosú 32 és 15 ezer lakos alatti 8 urbánus központ. A legkevesebb lakossal a csak a központból álló Dorog urbánus körzet rendelkezik, népességszáma mindössze 12 ezer fő.

A központi települések vonzerejéből és környezetének településszerkezetéből adódóan 22 urbánus körzet áll 10 vagy több településből. Azok az urbánus körzeteknek, ahol a körzet településszáma 50 feletti: Budapest, Zalaegerszeg, Győr és Pécs térsége. 30-50 közötti a körzet településszáma Szombathely, Kaposvár és Székesfehérvár térségében, 20-30 közötti Miskolc, Nagykanizsa és Eger térségében. Az urbánus körzetek között 22 áll csak a központi településből.

A rurális körzetek népessége és településszáma az eleve kisebb méretű központok okán rendre alacsonyabb az urbánus körzetekénél. A 152 rurális körzetből csak Békés térsége 20 ezer lakos feletti, 15-20 ezer lakos közötti 8, 10-15 ezer közötti 29, 5-10 ezer közötti 85 és az 5 ezer alatti 29. A legkevesebb lakossal a csak a központi településből álló Bükkábrány rurális körzet rendelkezik, lakónépessége mintegy 1600 fő.

A körzetet alkotó települések száma alapján a legtöbb, 10 településből álló Fehérgyarmat rurális térsége. 6-9 közötti a települések száma 6, 3-5 közötti 12 és legalább 2 további 22 rurális körzetben. A 152 rurális körzetből 112 csak a központi településből áll.

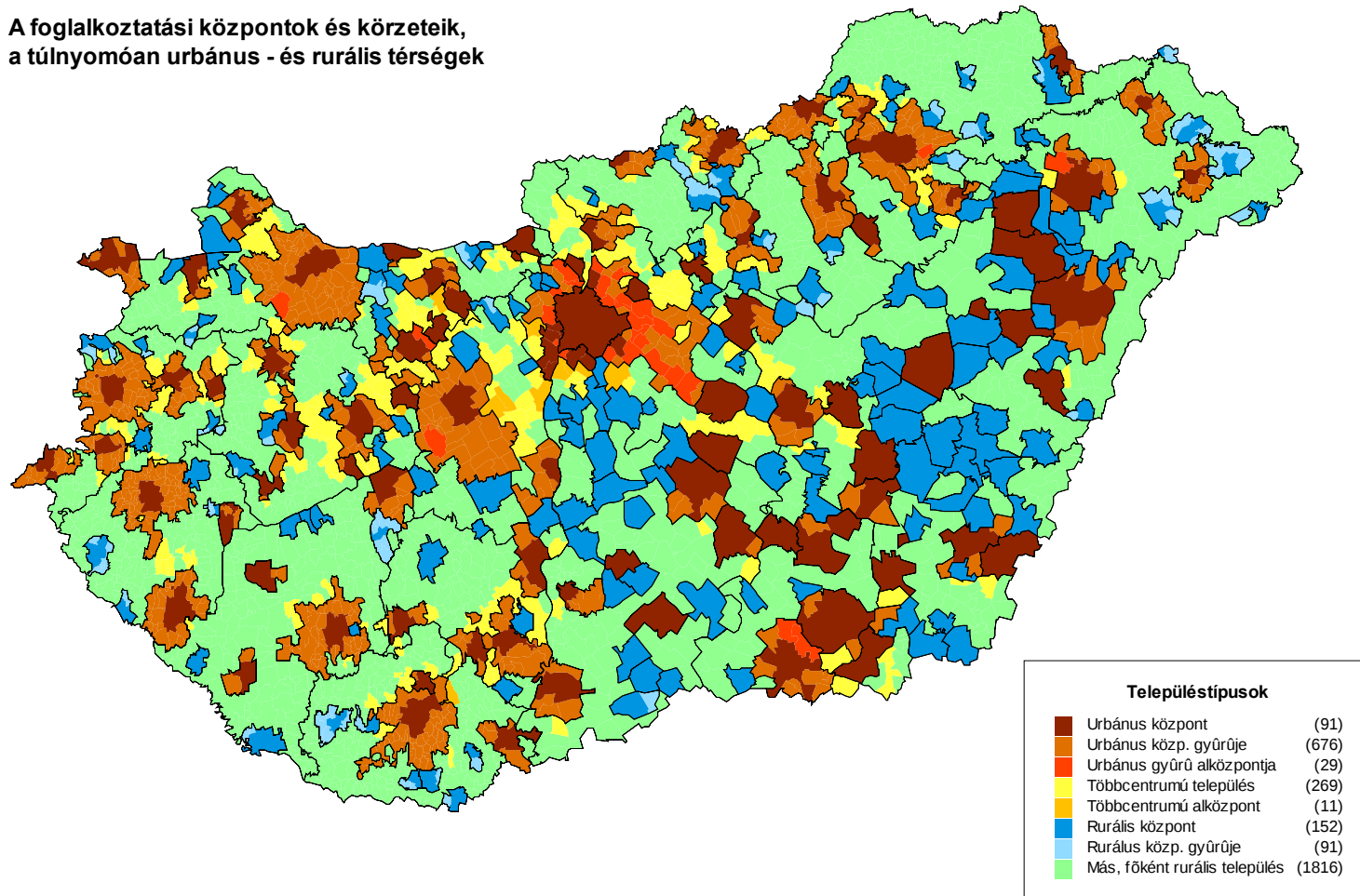
A bemutatott hazai alkalmazás csak egy a lehetséges hazai, funkcionális térfelosztások közül. Az urbánus és a rurális foglalkoztatási központok méretének a megválasztása és a foglalkoztatottak napi ingázását vizsgálva a választott küszöbértékek eleve magukkal hordozzák, hogy az így kialakítható körzetek nem fedik le az egész országot. Az egyéb rurális településeket ebben az eljárásban így nem is kötöttük feltétlenül valamilyen központhoz. Ez az a településkör, ahol a térség központjaihoz való kötődés intenzitása gyenge, vagy nem elég erős, s ahol a helyi gazdaság mellett a közösségi és egyéb ellátások színvonala is elég sok kívánnivalót hagy maga után.

Ezeknek a településeknek a részletes vizsgálatát egy másik, a szolgáltatások települési szerkezetét is feltáró, részletes elemzés keretében lehet és kell elvégezni. Egy olyan munka keretében, ahol a települések kapcsolatrendszerét, a centrum-periféria viszonyát a szolgáltatások és intézményeik szintje, színvonala alapján vizsgálják, a városiasodás, a városodás kérdéseit is szem előtt tartva.

Az alkalmazásban közvetlenül 3135 települést vizsgáltunk. A 2002. január 1-je után alakult 17 településre nem álltak rendelkezésre ingázási adatok, besorolásuk egyedileg történik.

TÉRSZERKEZET

A foglalkoztatási központok és körzeteik,
a túlnyomóan urbánus - és rurális térségek

Nemzetközi gyakorlat

A globalizáció hatására a gyorsan változó társadalmi és gazdasági folyamatok számottevő elmozdulást hoztak a városok rendszerében, különösen a nagyvárosok és környékük esetében. Az új városi és a vidéki problémák kezelése számos kérdést vetett fel a tudomány és a politikusok számára. A versenyképesség fokozásához és a fenntartható fejlődés biztosításához új megközelítésekre, s megalapozott politikai döntésekre volt/van szükség.

A fejlett országokban már több évtizede eljutottak ahhoz a felismeréshez, hogy az országok és a régiók fejlődésében kiemelkedő szerepet játszanak a dinamikusan fejlődő nagyvárosok és azok régiói. Az erre vonatkozó vizsgálatok az USA-ban kezdődtek, majd áttérjedve Kanadára, a többi OECD⁴⁸ országban is teret nyertek. A nemzeti kutatások mellett maguk a nemzetközi szervezetek (UN-Habitat, UNECE, OECD, EU DG REGIO, Eurostat-Urban Audit)⁴⁹ is felkarolták a téma átfogó elemzését, módszertani kérdéseit, a hatások mérését, a nagyvárosi régiók és a központi kormányok együttműködése konkrét formáinak értékelését, mint lehetséges megoldásokat a versenyképesség és a fenntartható fejlődés fokozása, illetve fenntartása érdekében. Új regionális és lokális vizsgálatok indultak. Ismételten megjelent az urbánus és a rurális térségek elkülönítése, amelyekre a kibontakozó vidékfejlesztési politikák miatt is szükség volt. Új megvilágításba került a városok szerepe régiójuk fejlődésében, megerősödött a pólus-szemlélet.

A már jól bevált regionális tagolódás (az EU-ban a NUTS rendszer) dominanciája mellett felerősödött a funkcionális területi egységek meghatározása és alkalmazása iránti igény, a metropoliszok/nagyvárosok szerepének a vizsgálatával (Metropolitan Regions – OECD) vagy akár az egész országokat, átfedés-mentesen lefedő városkörzetek rendszerének alkalmazásával (Labour Market Areas – LMA – Eurostat) (Eurostat, 2007 (1)).

A következőkben összefoglaljuk a városi/vidéki területek, a nagyvárosi térségek és az egész országot lefedő, funkcionális térségek lehatárolásának nemzetközi gyakorlatát, és kísérletet teszünk a hazai foglalkoztatási szerkezet feltárásával az urbánus és a rurális térségek egy lehetséges meghatározására.

Az urbánus-rurális térségek meghatározása a települések népsűrűsége alapján

Az urbánus-rurális térségek lehatárolásának első változatai a LAU2-es, települési szinten mért népsűrűségen alapulnak. Az OECD által kidolgozott tipológiát átvéve (OECD, 1994), az Eurostat vizsgálataiban először a települési szintből kialakított sűrűn lakott- átlagosan lakott – ritkán lakott területek kerültek alkalmazásra a közösségi munkaerő-felvételben.

A definíció szerint az *urbanizáció foka* annak a területnek a jellemzésére szolgál, ahol a megkérdezett személy él. (Eurostat, 2002). A megkülönböztetett három területtípus:

- *Sűrűn lakott terület:* szorosan összefüggő településegységet jelent, ahol minden településnek több mint 500 fő/km² a népsűrűsége, és amelynek teljes népessége legalább 50 000 fő.
- *Átlagosan lakott terület:* sűrűn lakott területbe nem tartozó, szorosan összefüggő települések együttese, amelyek népsűrűsége külön-külön meghaladja a 100 fő/km²-t, és össznépességük legalább 50 000 fő vagy sűrűn lakott területtel határosak.
- *Ritkán lakott terület:* olyan szorosan összefüggő településegységet jelent, amely nem tartozik sem a sűrűn lakott terület, sem az átlagosan lakott terület kategóriájába.

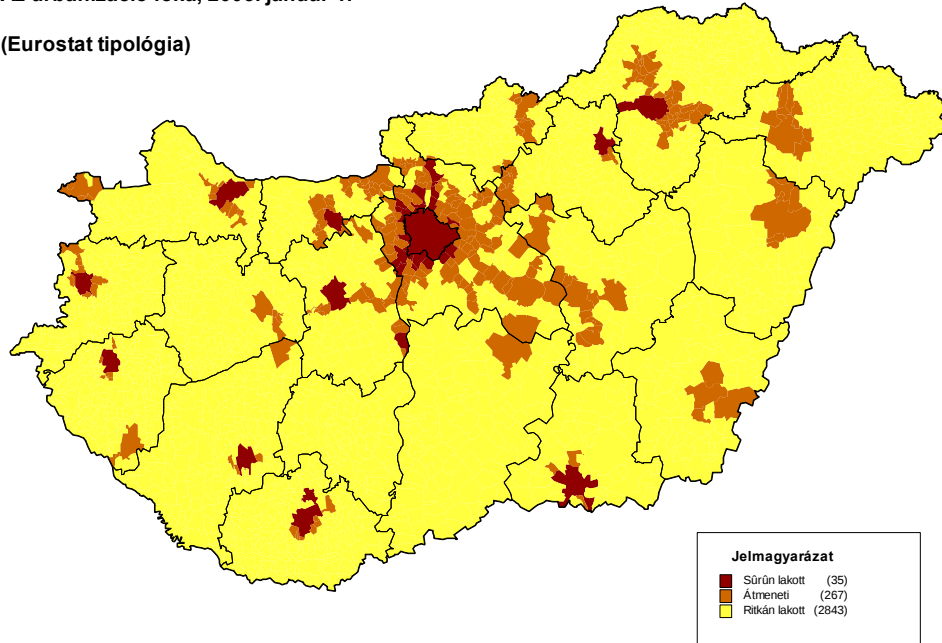
⁴⁸ Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet – Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD).

⁴⁹ ENSZ Emberi Települések Központja – UN-Habitat; ENSZ Európai Gazdasági Bizottság – United Nations Economic Commission (UNECE); Európai Unió Regionális politika Főigazgatósága – EU Directorate General for Regional Policy (EU DG REGIO).

A többi 100 fő/km² népsűrűséget meghaladó település, mivel nem alkot legalább 50 000 fős településegységet, „feloldódik” a ritkán lakott területekben.

Az urbanizáció foka, 2005. január 1.

(Eurostat tipológia)

Faluvégi Albert, 2008

A hazai, 2006. évi vizsgálat szerint az akkori 3145 településből összesen 302 (9,6%) alkotott sűrűn vagy átlagosan lakott településegységet. Ezekben lakott ugyanakkor az ország 2005 eleji lakónépességének közel 54%-a, 5 millió 429 ezer fő. A 24 településegységből a legnépesebb a budapesti volt, 2 millió 649 ezer fővel, 114 településsel. Több mint 200 ezer lakosa volt még Miskolc-Kazincbarcika és Debrecen térségének, 150 ezer és 200 ezer lakos között volt Szeged, Pécs-Komló, Nyíregyháza és Győr térségének a népessége. A 100 ezer feletti népességűek közé tartozott még a szolnoki, a székesfehérvári, a Kecskemét-nagykőrösi, a tatabányai és a Békéscsaba-Gyula-békési településegységek is. A legalacsonyabb népességű Jászberény térsége is közelítette az 50 000 lakost.

Az *OECD lehatárolás* is a települési szintű népsűrűségből indul ki, de a települési adatokat NUTS 3 szinten általánosítva túlnyomóan urbánus – átmeneti – és túlnyomóan rurális egységeket (hazai viszonylatban megyéket) alakít ki.

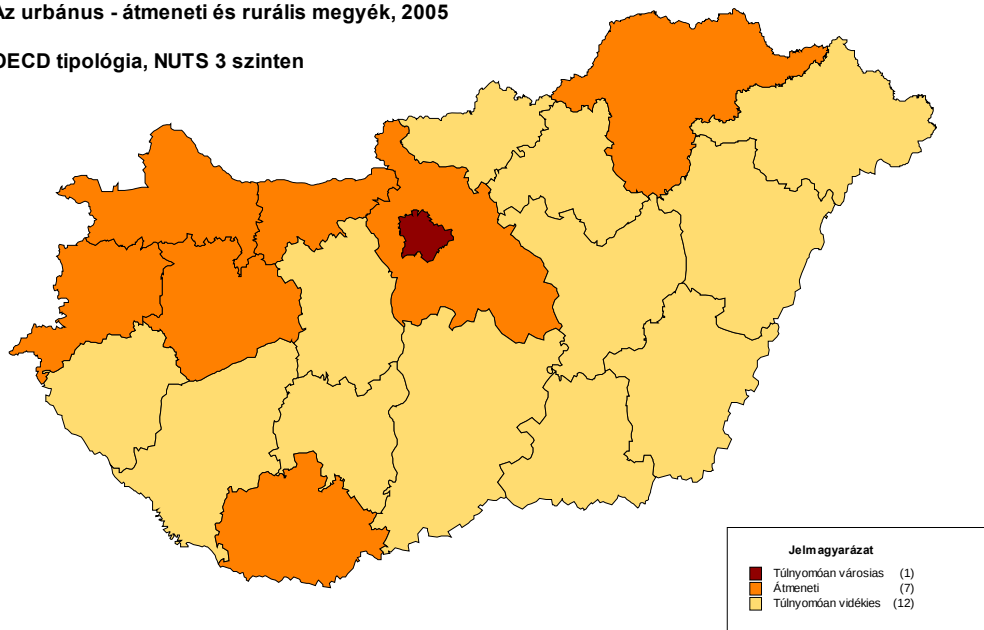
A NUTS 3 szinten értelmezett urbánus-rurális OECD tipológia:

- *Túlnyomóan városias* az a NUTS 3 régió (megye), ahol a népesség kevesebb, mint 15%-a él rurális, 150fő/km² népsűrűség alatti településeken.
- *Átmeneti* az a NUTS 3 régió (megye), ahol a népesség 15-49%-a él rurális, 150fő/km² népsűrűség alatti településeken.
- *Túlnyomóan vidékies* az a NUTS 3 régió (megye), ahol a népesség 50%-a vagy több él 150fő/km² népsűrűség alatti, rurális településeken.

Az először 1994-ben alkalmazott tipológiát később, a DG REGIO szorgalmazására, az Eurostat is átvette. A NUTS 3 szintű általánosítást azonban a tagországok erősen vitatták. Alkalmazásával különösen az Észak-európai országok nem értettek egyet, készülve a 2007-2013-as kohéziós időszakra. Úgy érezték, hogy az OECD kategorizálás kihathat az agrár-vidék támogatások nagyságrendjére, illetve a 2010-es felülvizsgálatkor a keretek módosítására.

Az urbánus - átmeneti és rurális megyék, 2005

OECD tipológia, NUTS 3 szinten

Faluvégi Albert, 2008

Annak ellenére, hogy a magyar megyék mellékelt ábra szerinti tipizálása megfelel az OECD definíciónak, a besorolásnak az alkalmassága a vidéki/rurális térségek meghatározására nálunk is vitatható. Megállapítható tehát, hogy a NUTS 3 szint láthatóan nem alkalmas a probléma kezelésére, alacsonyabb szint (pl. a hazai kistérségek) vagy funkcionális térségek rendszere lenne megfelelőbb a városias-vidékiek területek elhatárolására.

A városi, nagyvárosi térségek lehatárolása

A nagyvárosi területek, agglomerációk, szuburbiai rendszerszerű vizsgálatát az USA-ban vezették be 1949-ben, megalkotva és a népszámlálásban alkalmazva a nagyvárosi területek definícióját – Standard Metropolitan Areas (SMAs). 1990-ben a Fehér Ház Igazgatási és Költségvetési Hivatala – Office of Management and Budget (OMB) elindított egy projektet, aminek célja a 2000. évi népszámláláshoz a nagyvárosi területek egy olyan új definíciójának a megalkotása volt, amely alkalmas a 21. század első évtizede folyamatainak vizsgálatához is. (U.S. Census Bureau, 2008).

A kialakított fogalmak egy összetett rendszert képeznek. A metropolisz és a mikropolisz statisztikai területek együtt a „Core Based Statistical Area” területeket teszik ki. Az előbbiből 2007-re 369, az utóbbiból 582 egységet határozott meg az USA Népszámlálási Hivatala (U.S. Census Bureau). A makropolisz statisztikai területek azok az 50.000.- főnél népesebb magterületek és a körülöttük lévő megyék vagy megyei területek, amelyek a társadalom és a gazdaság területén magas fokon integrálódtak a magterületbe, s amelyeket azzal szoros napi ingázási kapcsolatok kötnek össze. A mikropolisz statisztikai területek esetében a magterület népessége 10.000 és 50.000. fő közé esik. Speciális kritériumok találkozásánál esetén a szomszédos makropolisz és mikropolisz statisztikai egységek egy új csoportosításnak, a

Combined Statistical Area-nak az alapegységeit képezhetik. Az OMB 2006-ban a 2000. évi népszámlálási adatok alapján 126 ilyen egységet határozott meg az USA-ban.

Az elsők között az USA területén jelentkezett, hogy az iparosodással, az urbanizációval és a gazdasági fejlődés sok más egyéb tényezőjével összhangban, egyre intenzívebbé vált a térbeli mobilitásnak mindkét fajtája: a lakóhely-változtatás (vándorlás) és a napi ingázás. A lakóhely és a munkahely térbeni szétválasztását elősegítette a tudománynak és a technikának a közlekedési viszonyokat is érintő ugrásszerű fejlődése, mely maga után vonta az infrastruktúra színvonalának emelkedését is. Így egyre inkább lehetővé vált, hogy az emberek úgy vállalhassanak munkát, hogy megszokott környezetükről, lakóhelyükről ne költözzenek el. A világ fejlettebb régióiban, majd más területeken is jelentősen megnőtt azoknak a száma, akiknek a lakóhelye és a munkahelye eltérő településen volt, így a munkába járásuk során – naponta – a közigazgatási határokat is át kellett lépniük. Az ingázóknak ezt a rétegét nevezzük naponta ingázóknak. (Fóti János – Lakatos Miklós, 2004). A város-periféria kapcsolatrendszere szorosságának méréséhez, az esetek többségében, a foglalkoztatottak napi ingázási adatait használják.

Az USA nagyvárosi térség-típusainak fogalmaiban fellelhetők mindazok az elemek, amelyek a többi fejlett ország kutatói, tudományos intézetei, s utóbb a nemzetközi szervezetek fogalomalkotási, lehatárolási gyakorlatában felmerülnek.

A nagyvárosi térségek lehatárolásnak modelljei:

- adminisztratív megközelítés (közigazgatási alapegységekből (pl. LAU 1, NUTS 3),
- morfológiai jegyek alapján (az épített területek folytonossága, népsűrűség, szomszédság),
- funkcionális kapcsolatok alapján (fő elem a napi munkaerővonzás erőssége).

A különböző országokban alkalmazott definíciókban a vázolt három modell eltérő súllyal van jelen, s e metodikai eltérések megnehezítik az összehasonlító vizsgálatokat is. Az OECD 2006. november 27-én szervezett egy nemzetközi munkaülést Párizsban, kifejezetten a nagyvárosi régiók/területek fogalma és összehasonlítása kérdéseiről. (Eurostat, 2007 (3)).

Az elhangzott előadásokból látszik az a sokféleség, amely a téma megközelítését jelzi. Az eltérések megállapítása mellett ugyanakkor az egyes metodikák előnyeit és hátrányait is számba vették annak érdekében, hogy bizonyos ajánlásokat lehessen megfogalmazni a munka folytatásához.

A nagyvárosi térségek definíciójának adminisztratív megközelítése nagyobb lehetőséget ad az összehasonlításokra, hiszen amennyiben ezek az egységek LAU 1 vagy NUTS 3 szintűek, nagyobb esély van arra, hogy rendelkezésre állnak az elemzésekhez szükséges adatok. A problémát itt inkább az okozza, hogy az összehasonlító, idősoros vizsgálatok inkább az egyes országokon belül vannak meg, hiszen számottevő eltérés van azoknak az alapegységeknek a szintjében, méretében, amelyek alkalmazásra kerülnek. Pl. az USA-ban megyék, Kanadában LAU 1-es egységekből építkeznek a nagyvárosi térségek. Az EU Észak-európai országaiiban inkább NUTS 3, míg másutt inkább LAU 1 egységek az építőelemek.

A nagyvárosi területek morfológiai jegyek alapján történő építkezése azt a problémát veti fel, hogy a beépített területek folytonosságával, a LAU 2 szinten mért népsűrűséggel olyan terek jönnek létre, amelyekre a társadalmi és gazdasági adatok biztosítása nagy nehézségekkel jár, a funkciók integrálódása nem mérhető, ingázási adatok nem állnak rendelkezésre, vagy csak nehezen biztosíthatóak.

A funkcionális kapcsolatok alapján való építkezés általában nem jelentkezik tisztán a nagyvárosi térségek meghatározásakor. A centrum települést általában adminisztratív úton, esetenként morfológiai megközelítéssel határozzák meg, s a funkcionális, elsősorban gazdasági kapcsolatok erősségének mérésére a munkaerő napi vonzásának valamilyen intenzitási foka szolgál, s ennek alapján döntenek el, mely környező területek tartoznak a nagyvárosi területbe.

Nem meglepő, hogy a nemzeti statisztikai hivatalok, a kutatóintézetek és a tudományos intézetek eltérő gyakorlata mellett a nemzetközi szervezetek, kutatóhálózatok (pl. Eurostat, GEMACA, ESPON és METREX)⁵⁰ által kezdeményezett projektek azzal a céllal indultak, hogy szabványosítsák a definíciókat, s a nagyvárosi tereket tegyék mérhetőbbé, összehasonlíthatóbbá. Ezek a projektek kizárólag az európai országokra koncentrálnak.

A projektekből leszűrhetően a nagyvárosi régiók meghatározására két fő statisztikai módszer adódik: a kétlépcsős modell és a felosztó módszer.

A kétlépcsős modell

A kétlépcsős modellben a nagyvárosi régiót egy nagy népességű mag és az azzal kapcsolatban lévő, szomszédos adminisztratív egységek (építőkockák) alkotják. Az integráció fokát általában a központba naponta bejáró foglalkoztatottak arányával mérik.

Az első lépcső tehát a modell esetében a központi város meghatározása. Ez történhet adminisztratív egységek, morfológiai jegyek, funkcionális ismérvek vagy ezek kombinációja alapján.

Az Eurostat Urban Audit programjában pl. a nagy urbánus zóna – Larger Urban Zone (LUZ) magja az egyes országokban egy-egy adminisztratív, önkormányzati és politikai funkcióval bíró, lokális szintű, LAU 2-es egység. Görögország, Írország, Portugália és Anglia ez alól az általános szabály alól kivételek, ezekben az országokban a mag a LAU 1-es szintnek felel meg. Ugyanakkor Franciaországban, Cipruson vagy Máltán a központok önkormányzatok csoportjaiból állnak, felvetve az együttműködés szükségességét már a magterület esetében is.

Az Urban Audittal ellentétben a GEMACA definíciója szerint a nagyvárosi térség magja funkcionális alapon kerül meghatározásra, és legalább hét tevékenység foglalkoztatási sűrűségével választják el a szomszédos LAU 2 egységektől.

Az USA és Kanada nagyvárosi területeinél a mag adminisztratív és funkcionális egység is egyben. Az adminisztratív összetevő az USA-ban a megyére, Kanadában a LAU 1-re hasonlít. A funkcionális jellemzőket illetően az USA-ban a központ legalább 50%-ának városias területen kell élnie vagy az ott élő népességnek el kell érnie az 5000 főt; Kanadában a mag lakossága több mint 75%-a városi térségben kell éljen. A városias területet egy népsűrűség-küszöb szerint (500 fő négyzetkilométerenként az USA-ban és 400 Kanadában,) és egy minimális népességszámmal határozzák meg (2500 fő az USA-ban és 1000 Kanadában).

A második lépcsőben a nagyvárosi régiót/területet kiterjesztik olyan körülvéző területekre, amelyeknek a maggal nagyfokú integrációjuk van. A kiterjesztés során az építőkockák mérete különböző, de többnyire NUTS 3 szintű egységek állnak össze a LAU 2-es, vagy LAU 1-es egységekből. A GEMACA definícióban az építőkockák önkormányzatok, az USA-ban megyék, Kanadában LAU 1-hez hasonlóak.

A mag és a szomszédos egységek közötti integráció fokát a szomszédos egységekből, az építőkockákból a központba naponta bejáró foglalkoztatottak arányával mérik. Ha a szomszédos egységben a bejárók aránya a megválasztott arány felett van, az az egység része lesz a nagyvárosi térségnek.

A magyar gyakorlatban Budapest nagyvárosi zónáját a jogszabályban is meghatározott budapesti agglomerációval azonosítottuk, míg a többi 100 ezer lakosú városunknál – attól függetlenül, hogy a 3+5 város kiválasztása két egymást követő projekt keretében történt meg, a velük együtt alkotott LUZ-ok meghatározására a LAU 1-nek megfelelő statisztikai kistérségek 1998. évi lehatárolását, a 150 egységből álló kistérségi rendszer egységeit választottuk. Kivételt Pécs képezett, amelynek esetében az 1994-ben meghatározott statisztikai kistérségnek a Szentlőrinc térsége kiválása utáni állapotát vettük figyelembe.

⁵⁰ Európai Nagyvárosok Összehasonlító Elemzése, nemzetközi konzorcium – Group for European Metropolitan Areas Comparative Analysis (GEMACA); Európai Területi Tervezési Monitoring Hálózat – European Spatial Planning Observation Network (ESPON); Európai Nagyvárosi Régiók és Területek Hálózata – The network of European Metropolitan Regions and Areas (METREX).

Az elvileg centrum-vonzáskörzet (tehát elsősorban funkcionális) alapon lehatárolt statisztikai kistérségek ugyanis az 1994. évi bevezetést követően e funkcionális megközelítést felülíró módon aprózódtak, s ezt, az alapelvek megtartása miatt nem kívántuk követni. (KSH, 2004; Bognár Virág - Faluvégi Albert, 2005).

Az Eurostat 2006-ban tesztelte LUZ-ok kiterjedését, a szomszédos egységek egy szűkebb körét lehatároló 20%-os bejáró aránnyal és egy tágabb zónát megengedő 15%-os aránnyal. Tekintettel azonban arra, hogy az 1996-tól folyó lehatárolások nem a napi munkaerő-vonzási körzetek alapján történtek, a teszt-eredmények alapján a tagországok nem módosították a nagyvárosi körzeteiket. A GEMACA definícióban 10%-os bejáró arány volt a küszöb, a gazdaságilag aktív népességet véve figyelembe.

Az ESPON ugyanakkor az egyes országokban is eltérő arányokat alkalmazott a vonzás intenzitásának mérésére: Norvégiában 10%, Finnországban 20%, Franciaországban 40% volt a központba bejáró munkavállalók arányának a küszöbe. Az ESPON által alkalmazott intenzitási küszöböket nagymértékben befolyásolták a Tanulmányok az Európai Területi Tervezés számára program - Study Programme on European Spatial Planning (SPESP) ajánlásai. Az ajánlások között meghatározó volt a dán Christian Wichmann Matthiessen által készített tanulmány az Európai Funkcionális Városi Területek definíciójára vonatkozóan, amelyet 1999-ben publikáltak. (Wichmann Matthiessen, 1999)

Az USA és Kanada definícióiban érződik, hogy ott jelentős a törekvés a peremterületeken is a munkahelyek létesítésére, ezért a maghoz tartozáshoz keresztvonzást is vizsgálnak, az USA esetében 25-25%-os, Kanadában 25-50%-os aránnyal.

A városi és a nem városi területek egész országot lefedő rendszere

Az egész országot lefedő rendszerek kialakítására az egyik első alkalmazás az USA-ban született, amelyet egy 1998. évi közlemény jelentetett meg (U.S.OMB, 1998). A már bemutatott eljárással kialakított városi területek komplementerként jelenik meg a nem városi területek fogalma, amely az USA vidéki területeit kívánta így definiálni. Ennek a megközelítésnek az alkalmazását mutatja be a Területi Statisztika 2008/4. számában megjelent könyvismertetés (Kulcsár László, 2008).

A további alkalmazások az amerikai kezdeményezések bázisán születtek, de kezdetben nem eredményezték az alapvetően funkcionális lehatárolás alapján meghatározott térségek alkalmazását.

Kísérletek az adminisztratív és a funkcionális rendszerek országos alkalmazására

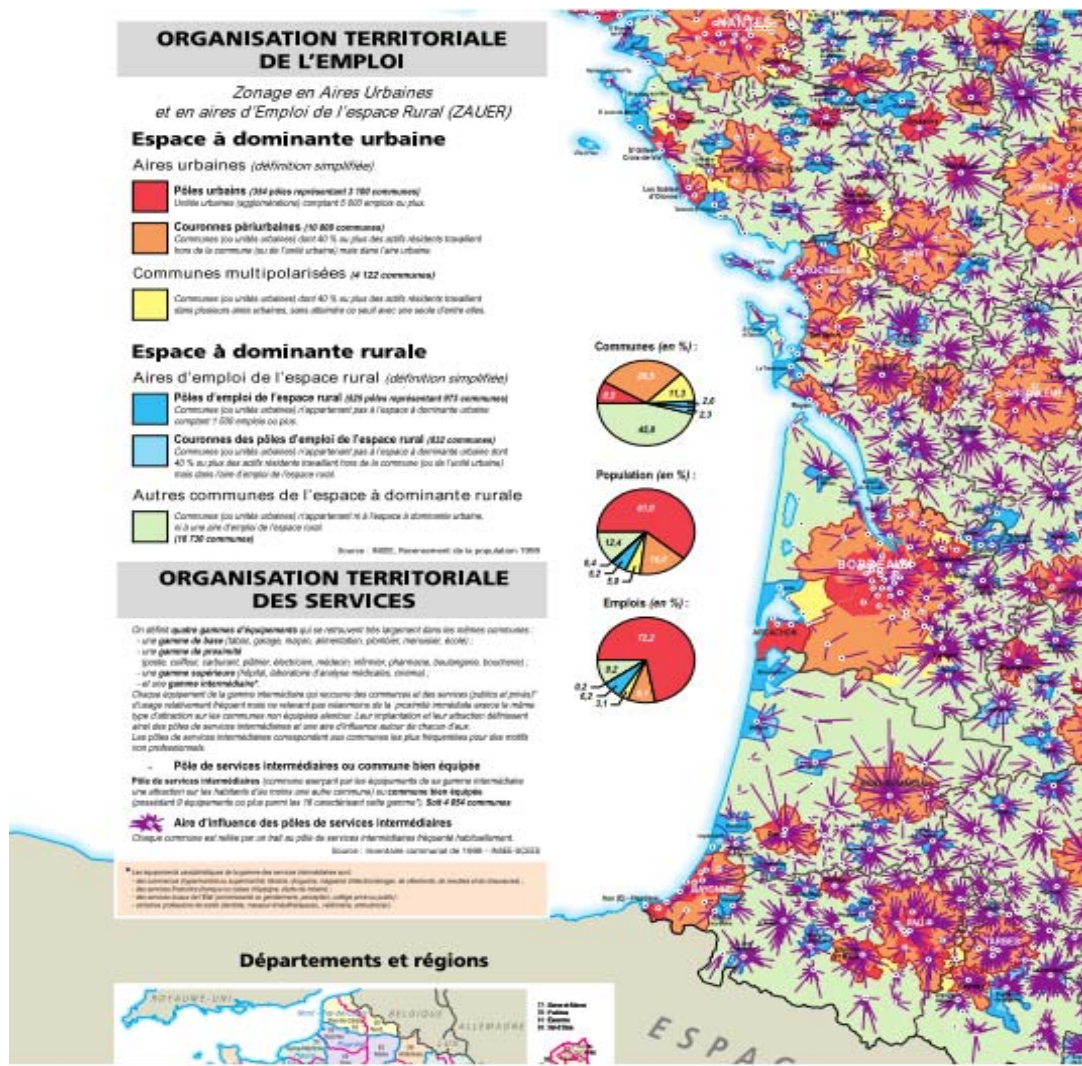
Az európai megközelítések között ki kell emelni a nemzeti statisztikai hivatalok egész országot lefedő rendszereinek kialakítására vonatkozó törekvéseit.

Franciaországban már az 1990-es évek elején kísérletek történtek a Mezőgazdasági, Élelmiszerügyi, Halászati és Vidékfejlesztési Minisztérium ⁵¹ kezdeményezésére a szolgáltatások egész országot lefedő rendszerének településszintű felmérésére.

Ezt a kezdeményezést a vidékfejlesztés kérdéseinek vizsgálatához 1998-ban megismételték, majd összekapcsolták az INSEE által kezdeményezett, s az INRA és a DATAR ⁵² által támogatott megközelítéssel, amely a foglalkoztatottság és a szolgáltatások területi szerkezetének bemutatására tett kísérletet, előbb az 1999. évre vonatkozóan, majd a 2000. évi népszámlálás alapján 2002-ben. (INSEE, 1999; Vallés, V., 2002).

⁵¹ Ministère de l' Agriculture de l' Alimentation de la Pêche et des Affaires Rurales.

⁵² Institut National de la Statistique et des Etudes (INSEE); French National Institute for Agricultural Research (INRA); Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale (DATAR).

A francia „Territoriale Vecus” tipizálást először 1999-ben végezték el, majd a 2000-es népszámlálás alapján 2002-ben, a módszert frissítve, ismételték meg. Amint az a fenti jelmagyarázatból is látszik, először az urbánus és a rurális központok és körzeteik települései melyik központokhoz tartoznak, melyek a többközpontú települések, mindezeket az ingázási adatok alapján határozták meg. Ennek alapja egy 1999-es kérdőíves, valamennyi településre kiterjedő felvétele volt, amelyen azt adták meg a települések polgárai, hogy az egyes szolgáltatásokat hol veszik igénybe.

Az így kialakult rendszer mellé valamennyi településre megjelenítették a szolgáltatások települési rendszerét.

Az Eurostat által kezdeményezett, egész országot lefedő, funkcionális rendszerek

Az Eurostat, a tagországok székértői számára tartott 2007. évi munkaértekezletet követően, a DG REGIO kezdeményezésére, felmérte, hogy az egyes országok nemzeti statisztikai hivatalai, a foglalkoztatás napi munkaerő-vonzási intenzitása alapján, kialakítottak-e egész országot lefedő munkaerő-vonzási körzeteket, s ha igen, a körzetek határai megállapítására milyen eljárásokat alkalmaztak az ingázási intenzitások „szétválasztására”.

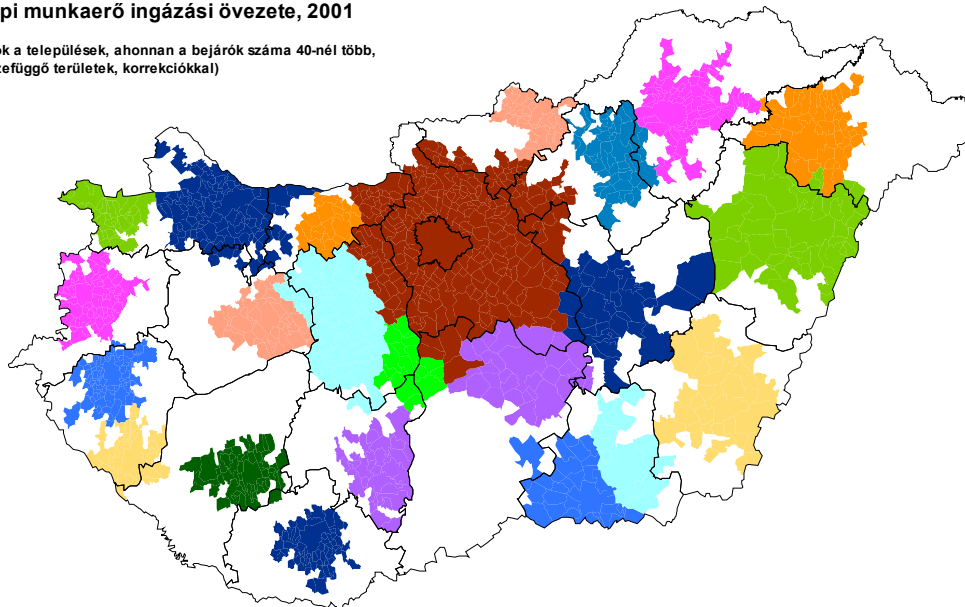
A kapott válaszok alapján a 2008 nyarára kialakult kép: A 27 tagország közül 12 ország (Belgium, Dánia, Németország, Észtország, Görögország, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Szlovákia, Finnország, Svédország és az Egyesült Királyság) jelezte, hogy

rendelkeznek a legutóbbi (2000 körüli) népszámlálások alapján kialakított, egész országot lefedő, foglalkoztatási körzeteken alapuló lehatárolással.

Egyedül Magyarországról jeleztük, hogy „csak” részleges lehatárolással rendelkezünk (Budapest és a 22 megyei jogú város napi munkaerő-vonzási területe).

**Budapest és a megyei jogú városok
napi munkaerő ingázási övezete, 2001**

(azok a települések, ahonnan a bejárók száma 40-nél több,
összefüggő területek, korrekciókkal)

KSH, 2008, FA

Hazánk esetében az Eurostat részére megküldött, lehatárolt 23 LMA-nál azokat a településeket „kapcsoltuk” a központi településhez, ahonnan legalább 40 fő ingázott naponta a központba. Tekintettel arra, hogy nem az egész országot lefedő rendszerről van szó, ez a felosztás nem méri Budapest és a 22 megyei jogú város mellett a többi központ és alközpont vonzását. Budapest és az egyes megyei jogú városok körzetei abban az esetben kerültek módosításra, ha keresztvonzás érvényesült a 23 központot illetően az egyes településeknél (itt az ingázási intenzitás döntött a hovatartozást illetően), vagy a térbeli összefüggések, a szomszédsági elv megkívánta, hogy egy-egy települést beemeljünk az adott központ övezetébe. Természetesen a 2001. évi népszámlálásnak a foglalkoztatottak napi ingázására és közlekedésükre vonatkozó adatai alapján, közel az egész országot lefedő, a keresztvonzást és az ingázás módját figyelembe vevő vizsgálatokra is lenne lehetőség, erre azonban eddig nem fogalmazódott meg igény. (KSH Népszámlálás, 2003 (1) (2))

Két ország – Lengyelország és Portugália – arról adott tájékoztatást, hogy tervezi ilyen térfelosztás bevezetését, míg 12 további tagország közölte azt, hogy nincs ilyen térfelosztása, s egyelőre nem is tervezi ilyen kialakítását.

Az egész országot lefedő LMA körzetekkel bíró 12 országból 9 közölte azt, hogy a területi tervezésben valamilyen szinten használják ezt a felosztást. A körzetek kialakításánál a központba bejárók %-os arány általában 65 és 85% között mozgott, Franciaországban ez az arány 40% volt. A szomszédsági építőkockák (alapegységek), két kivétellel, LAU 2 szintű önkormányzatok voltak. Németországban az alapegységek NUTS 3 szintűek, az Egyesült Királyságban a LAU 1 szinthez közelítők voltak.

Az LMA felosztást alkalmazó országok zöménél az „csak” az ország területére terjed ki. Kivételt az Egyesült Királyság és Svédország képez. Előbbinél a felosztás átfogja Anglia,

Skócia és Welsz rendszerét is, míg Svédország esetében kapcsolódik a többi skandináv ország LMA felosztásához.

Függelék:

A hazai kormányzati célú vizsgálatokban a koordinátor minisztérium és a KSH mellett a terület és településfejlesztésben érdekelt minisztériumok is részt vettek. A KSH elsősorban a szakértői, módszertani segítséget nyújtott, s mint adatgazda vett részt a munkákban. Jellemző volt, hogy egyes tárcák feltétlenül ragaszkodtak egyes mutatók beemeléséhez.

Említésre méltó volt az a törekvésünk, hogy a társadalmi és gazdaságilag elmaradott kistérségek köre mellett ne kerüljön sor a szociálisan hátrányos kistérségek listájának bevezetésére. Nyomós érvünk volt, hogy a halmozottan hátrányos 33-ak 28 kistérség esetén átfedték a szociálisan leghátrányosabb kistérségek körét.

Fontos megemlíteni, hogy a módszertani kérdéseket és a mutatókört bevezető kormányzati döntést követően a KSH már „csak” a számításokat végezte el.

Irodalom

Településhálózat-fejlesztési tanulmányterv, 1963, ÉVM – VÁTI

Országos településhálózat-fejlesztési koncepció, 1971,ÉVM–VÁTI (Vezető tervező: Kőszegfalvi György

Elmaradott térségek lehatárolása, Országos Tervhivatal – OT Tervgazdasági Intézet, 1985

A társadalmilag és gazdaságilag elmaradott térségek és az országos átlagnál magasabb munkanélküliséggel sújtott térségeket és településeket meghatározó 1993/1993. (XI. 11.) sz. OGY határozat

A gazdasági-társadalmi szempontból elmaradott térségek lehatárolására alkalmas térségek bemutatása, KSH, Módszertani tanulmány, 1994, Összeállította: Faluvégi Albert

A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény

Az 1997. (IV. 18.) országgyűlési határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről

A 2001.évi országgyűlési határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről

67/2007. (VI. 28.) OGY határozat. a területfejlesztési támogatásokról és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről

56/2011. (VI. 29.) OGY határozat területfejlesztési támogatásokról és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló 67/2007. (VI. 28.) OGY határozat módosításáról

Országos Területfejlesztési Koncepció, 1998

Országos Területfejlesztési Koncepció, 2005

Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepciót (OFTK) – Társadalmi egyeztetési változat, 2012, NGM

Beluszky Pál - Csapó Tamás - Faluvégi Albert (2008:) A várossá nyilvánítás követelményrendszerének vizsgálata (jelenlegi helyzet, javaslatok) – tanulmány az NFGM részére

Beluszky Pál - Sikos T. Tamás (1982): Magyarország falutípusai – MTA Társadalomtudományi Központ

Beluszky Pál – Sikos T. T-amás (2007) Változó falvaink – a magyarországi falutípusok a harmadik évezred küszöbén – Tér és Társadalom, XXI. évf. 3. 1-29

Bognár Virág – Faluvégi Albert (2005): A városi statisztika – az Urban Audit – és főbb eredményei, Gazdaság és Statisztika, 2005. 5.sz.

Enyedi György (1980): Falvaink sorsa – Magvető kiadó, Gyorsuló idő sorozat

Enyedi György (1998): Regionális folyamatok Magyarországon – Ember, település, régió, Budapest

Enyedi György (2000): Globalizáció és a magyar területi fejlődés, Tér és Társadalom, 2000.1. 1.o.

Faluvégi Albert (2003): Térbeli kirekesztődés, a térségek leszakadása – előadás az MST Társadalomtudományi szekciójának „Társadalmi Egyenlőtlenségek és Kirekesztődés” programja keretében. A konferencia kötetet szerkesztette: Monostori Judit, 2004

Faluvégi Albert, 2008 A foglalkoztatás területi és települési szerkezete Magyarországon, Statisztikai

Szemle, 2008.

ESPON (2006): Espon Atlas – Mapping the structure of the European territory, Espon Monitoring Committee

Eurostat (2002): European Regional Statistics – Referencia Guide, 2002 edition

Eurostat (2007(1)): Labour Market Areas – Eurostat working party on regional and urban statistics, doc 12, Luxembourg

Eurostat (2007(2)): Metropolitan Regions - Eurostat working party on regional and urban statistics, doc 11, Luxembourg

Faluvégi Albert (2003): A regionális és a városi statisztika az Európai Unió követelményeinek tükrében – Területi Statisztika, 2003. 6. (43.) évf. 3.sz.

Fóti János – Lakatos Miklós (2004): Területi mobilitás a munka világában – a Foglalkoztatottság és

munkanélküliség c. sorozat 4. kötete, készült az Országos Foglalkoztatási Alapítvány

támogatásával

Gerőházi Éva - Tosics Iván (2005): A nagyvárosi régiók lehetséges szerepe az Európai Unió kohéziójának erősítésében, különös tekintettel a lisszaboni folyamatra, a versenyképesség növelésének kihívására és a harmadik kohéziós jelentésre –Városkutatás Kft az MTRFH megbízásából

INSEE (1999): Inventaire communal, 1998

Kapitány Gabriella – Lakatos Miklós (2005): A munkaerő napi mozgása és közlekedése a budapesti kerületekben és a fővárosi agglomerációban

Területi Statisztika, 2005. 8. (45.) évf. 2 -3.sz.

KSH (2004): Urban Audit II, phase 1– Final report - az Eurostat részére készített projektjelentés

KSH (2005): Urban Audit II, phase 2– Final report - az Eurostat részére készített projektjelentés

KSH-FÖMI (1997): Remote Sensing and Urban Statistics: Delimitation of the Urban agglomeration of Budapest, test of Delineating Enumeration Districts in the Zugló district, EU- CESD Communautaire projekt (Budapest)

KSH Népszámlálás (2003(1)): Foglalkoztatási és napi ingázási adatok – 2001. évi népszámlálás, 7. kötet

KSH Népszámlálás (2003(2)): A foglalkoztatottak napi közlekedése – 2001. évi népszámlálás, 14. kötet

KSH Népszámlálás (2005): A munkaerő napi mozgása, 1980-2001 – 2001. évi népszámlálás, 29. kötet

Kulcsár László (2008): A vidéki társadalom előtt álló kihívások Amerikában (könyvismertetés) – Területi Statisztika, 2008/4.

Lukovics Miklós – Kovács Péter (2011): A magyar kistérségek versenyképessége, Területi Statisztika, 2011. 1. évf.

Nagy András (2011) A kedvezményezett térségek besorolásának alakulása, a lehatárolások módszertanának sajátosságai, Területi Statisztika, 148-160

Nagy András – Radvánszki Ádám – Salamin Géza (2008): A magyar településhálózat helyzete, Falu-Város-Régió – 2008/3 , 6-25.o.

Németh Zsolt (2011): Az urbanizáció és a térségi társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között – KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

Obádovics Csilla (2004): A vidéki munkanélküliség térségi eloszlásának elemzése, PhD értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő

OECD (1994): Creating rural indicators for shaping territorial policy – OECD, Paris, 1994

OECD (2005): Territorial Reviews – Competitive Cities in the Global Economy, Paris

OECD (2007): Territorial Reviews - Randstad Holland, Netherlands

Pumain, D. (1999): Summary report on 2.2 Typology of cities and urban-rural relationships, ESDP, Paris

U.S. Office of Management and Budget (1998): Federal Register, Part III.: Alternative Approaches to Defining Metropolitan and Nonmetropolitan Areas, Notice –

U.S. Census Bureau (2008): Metropolitan and Micropolitan Statistical Areas – Metropolitan Standard Review Project (MASRP),

Vallés, V. 2002): Organisation territoriale de l'emploi et des services, INSEE, The Map:

Wichmann Matthiessen, C.(1999): Proposal for definition: European Functional Urban Area (EFUA) – SPESP study program - Item 2.2: Urban Typology, Copenhagen.